

Τὸ Εὐτυπον

The Eutypon

№ 22-23 Ὀκτώβριος/October 2009

★ Σ' αὐτὸ τὸ τεῦχος/In this issue ★

iii

ἜνΤεXνα καὶ ἄΤεXνα

iv

Οἱ σημειώσεις τοῦ τυπογράφου

1

Νατάσα Ραῖσάκη

Ισοπαχείς καὶ ανισοπαχείς ἐλληνικὲς
γραμματοσειρές

11

Alexey Kryukov

Old Standard — a free font family
for scholars and classicists

25

Δημήτριος Α. Φιλίππου

Ἀναζητώντας τὶς πρώτες ἐλληνικὲς
ἐκδόσεις στὸν Νέο Κόσμο

45

Απόστολος Συρόπουλος

XεΤεX καὶ ἐλληνικά

ΕΦΤ

Σύλλογος Ἑλλήνων
Φίλων τοῦ ΤεX
ΞΑΝΘΗ

Greek TeX Friends
XANTHI, GREECE

Τὸ Εὐτυπον

ISSN 1108-4170

Εὐτυπον (*Eutypou*) is a publication of the “Greek T_EX’s Friends” (*εφτ*) Group. It is published twice a year and it is distributed for free in electronic format to the members of the *εφτ* Group, and to the public in general through Internet. Printed copies are also sent to contributors to the journal as well as to selected libraries. The articles of Εὐτυπον deal with T_EX and with electronic typesetting in general.

The address of Εὐτυπον is:

Greek T_EX’s Friends
(c/o A. Syropoulos)
366, 28th October Street
GR-671 00 Xanthi
Greece

URL: www.eutypou.gr
E-mail: asyropoulos@gmail.com

The Εὐτυπον web pages are kindly hosted at the servers of “Egnatia” Informatics and Culture, Komotini, Greece (www.egn.gr).

Articles appearing in Εὐτυπον have been carefully selected and edited with the responsibility of the Editorial Board. Papers published in Εὐτυπον may be copied and redistributed for free, provided their origin is mentioned. Εὐτυπον and the *εφτ* Group do not assume any responsibility for methods, products, instructions or ideas described or expressed in authored articles published in this periodical.

The Editorial Board of Εὐτυπον consists of: Apostolos Syropoulos (Xanthi, Greece), Dimitrios Filippou (Volos, Greece) and Ioannis Dimakos (Patras, Greece).

Τὸ Εὐτυπον ἀποτελεῖ περιοδική ἔκδοση τοῦ Συλλόγου Ἑλλήνων Φίλων τοῦ T_EX (*εφτ*). Κυκλοφορεῖ ἀνὰ ἐξάμηνο καὶ διανέμεται δωρεὰν σὲ ἠλεκτρονικὴ μορφή στὰ μέλη τοῦ Συλλόγου καὶ στὸ εὐρύτερο κοινὸ μέσω τοῦ Διαδικτύου. Τὸ περιοδικὸ ἀποστέλλεται ἐπίσης σὲ ἔντυπη μορφή στοὺς συγγραφεῖς καὶ σὲ ἐπιλεγμένες βιβλιοθήκες. Στὶς σελίδες τοῦ Εὐτύπου δημοσιεύονται ἄρθρα σχετικὰ μὲ T_EX καὶ τὴν ἠλεκτρονικὴ στοιχειοθεσία ἐντύπων γενικότερα.

Ἡ διεύθυνση τοῦ Εὐτύπου εἶναι:

Σύλλογος Ἑλλήνων Φίλων τοῦ T_EX
(ὕποψη Ἀπόστολου Συρόπουλου)
28ης Ὀκτωβρίου 366
671 00 Ξάνθη

URL: www.eutypou.gr
H/T: asyropoulos@gmail.com

Οἱ ἱστοσελίδες τοῦ Εὐτύπου φιλοξενοῦνται στοὺς διακομιστὲς τῆς ἐταιρείας «Ἑγνατία» Πληροφορικὴ καὶ Πολιτισμός, στὴν Κομοτηνὴ (www.egn.gr).

Τὰ ἄρθρα ποὺ δημοσιεύονται στὸ Εὐτυπον ἔχουν ἐπιλεγεῖ καὶ θεωρηθεῖ μὲ εὐθύνη τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ περιοδικοῦ. Ἐπιτρέπεται ἡ ἀναδημοσίευση καὶ ἡ διανομὴ ἄρθρων ποὺ ἔχουν ἤδη δημοσιευθεῖ στὸ Εὐτυπον, ὑπὸ τὸν ὅρο ὅτι θὰ ἀναφέρεται ἡ προέλευσή τους. Τὸ Εὐτυπον καὶ ὁ Σύλλογος *εφτ* δὲν ἀναλαμβάνουν καμία εὐθύνη γιὰ μεθόδους, προϊόντα, ὁδηγίες καὶ ἰδέες ποὺ περιγράφονται ἢ ἐκφράζονται ἐντὸς ἐνυπόγραφων ἄρθρων δημοσιευμένων στὸ περιοδικό.

Ἡ Συντακτικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Εὐτύπου ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸν Ἀπόστολο Συρόπουλο (Ξάνθη), τὸν Δημήτρη Α. Φιλίππου (Βόλος) καὶ τὸν Γιάννη Δημάκο (Πάτρα).

Τὸ ΤΕΧ σὲ μεταβατικὸ στάδιο

Φίλοι συνΤΕΧνίτες,

Καθὼς τὸ ΤΕΧ δὲν ἀναπτύσσεται πλέον, νέα ἐργαλεῖα παίρνουν τὴν θέση τοῦ βασιμμένα στοῦ ἴδιο τοῦ ΤΕΧ ἀλλὰ μὲ δυνατότητες πολὺ μεγαλύτερες. Τὸ Χ_ΛΤΕΧ μᾶς δίνει πλέον μοναδικές δυνατότητες στοιχειοθεσίας κειμένων χρησιμοποιώντας γραμματοσειρές OpenType μὲ κωδικοποίηση Unicode. Παράλληλα, συνεχίζεται καὶ ἡ ἀνάπτυξη τοῦ LuaΤΕΧ, τὸ ὁποῖο στηρίζεται στοῦ ConΤΕΧt καὶ τὸ Ω γιὰ νὰ χρησιμοποιήσῃ γραμματοσειρές OpenType Unicode, ἀλλὰ μὲ μιὰ δόση δυσκολίας. Πάντως, εἴτε μὲ τὸ Χ_ΛΤΕΧ εἴτε μὲ τὸ LuaΤΕΧ, τὸ ΤΕΧ σιγά-σιγά σβήνει ἢ μάλλον μεταλλάσσεται.

Βεβαίως, ὅλη αὐτὴ ἡ προσπάθεια γιὰ τὴν προσαρμογὴ τοῦ τριαντάχρονου πλέον ΤΕΧ σὲ νέα πρότυπα, ἀπαιτεῖ χρόνο καὶ πραγματοποιεῖται χάρι στοῦ φιλότιμο μερικῶν ἐθελοντῶν. Ἀρκεῖ καὶ μόνον νὰ σκεφτοῦμε πὼς ἀκόμα δὲν ἔχει κυκλοφορήσῃ τὸ L^AΤΕΧX3, τοῦ ὁποῖου ἡ ἀνάπτυξη ξεκίνησε τὸ 1995! Ἐμεῖς ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ *εφτ*, παρακολουθοῦμε αὐτὲς τὶς ἐξελίξεις στὸν κόσμο τοῦ ΤΕΧ καὶ ταυτόχρονα ἐτοιμάζουμε τὰ κατάλληλα συμπληρωματικὰ ἐργαλεῖα γιὰ τὸν χρήστη ποὺ θέλει νὰ στοιχειοθετήσῃ εὐκόλα καὶ γρήγορα ἐλληνικὰ κείμενα.

Στὸ παρὸν τεῦχος, ὁ ἀναγνώστης ἔχει τὴν εὐκαιρία νὰ διαβάσῃ δύο ἄρθρα ποὺ σχετίζονται μὲ τὸ Χ_ΛΤΕΧ. Τὸ πρῶτο ἄρθρο εἶναι μιὰ παρουσίαση τῶν γραμματοσειρῶν Old Standard τοῦ Alexey Kryukov, οἱ ὁποῖες χρησιμοποιοῦνται πολὺ εὐκόλα στοῦ Χ_ΛΤΕΧ (γιὰ τὴν ἀκρίβεια στοῦ Χ_ΛΙ^AΤΕΧ) μὲ τὸ πακέτο xgreek, τὸ ὁποῖο περιγράφεται στοῦ δεύτερο ἄρθρο. Τὸ τεῦχος περιέχει ἐπίσης δύο ἄρθρα γενικότερου ἀλλὰ ἐξίσου σημαντικοῦ ἐνδιαφέροντος: μιὰ ἀνάλυση τῶν ἱσοπαχῶν καὶ τῶν ἀνισοπαχῶν γραμματοσειρῶν (serif/sans-serif) ἀπὸ τὴν γραφίστρια καὶ σχεδιάστρια γραμματοσειρῶν Νατάσα Ραῖσάκη, καθὼς καὶ μιὰ ἱστορικὴ ἀναδρομὴ στὶς πρῶτες ἐλληνικὲς ἐκδόσεις στὸν Νέο Κόσμο.

Μὲ ΤΕΧνικούς χαιρετισμούς,

Ἡ Συντακτικὴ Ἐπιτροπὴ

Οἱ σημειώσεις τοῦ τυπογράφου

Τὸ Εὐτυπον στοιχειοθετήθηκε μὲ τὸ pdfL^AT_EX. Στὰ βασικὰ πακέτα ποὺ χρησιμοποιήθηκαν συμπεριλαμβάνονται τὸ babel, τὸ inputenc μὲ τὴν ἐπιλογή utf8x, τὸ graphicx, τὸ url καὶ τὸ verbatim.

Ἡ μέλισσα στὸ ἐξώφυλλο προέρχεται ἀπὸ τὸν *Κατάλογο τῶν κοινῶν βιβλίων τῆς Τυπογραφίας Νικολάου Γλυκὺ τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων* (Ἐν Βενετίᾳ 1821).

Ἡ εἰκόνα ἐτούτης τῆς σελίδας, μὲ τίτλο «Οἱ ἐκτυπωτὲς χαλκογραφιῶν» («*Les Imprimeurs en taille-douce*», 1642), εἶναι χαλκογραφία τοῦ γάλλου χαράκτη Ἀβραάμ Μπός (Abraham Bosse: 1602–1676) καὶ προέρχεται ἀπὸ τὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Γαλλίας.

Τὸ χαρακτηριστὶκὸ στὴν τελευταία σελίδα τοῦ τεύχους εἶναι ἔργο τοῦ σκωτσέζου William Miller (1796–1882) καὶ προέρχεται ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Hugh William Williams *Select Views in Greece with Classical Illustrations*, vol. I, (Longman, Rees and Co., London; and Adam Black, Edinburgh 1829).

Ὁ γραμμικὸς κώδικας τοῦ ὀπισθόφυλλου εἶναι μιὰ εὐγενικὴ προσφορὰ τοῦ Γιάννη Χαραλάμπους (yannis@fluxus-virus.com).

Ἡ πρώτη ἐκτύπωση ἔγινε μὲ τὸ πρόγραμμα Evince Gnome Document Viewer σὲ σύστημα OpenSolaris καὶ σὲ ἐκτυπωτὴ Xerox Phaser 3250D (1200 dpi). Ἡ φωτοτυπικὴ ἀναπαραγωγή καὶ ἡ βιβλιοδεσία πραγματοποιήθηκαν στὴν Ξάνθη.

Ἴσοπαχεῖς καὶ ἀνισοπαχεῖς ἐλληνικὲς γραμματοσειρές

Νατάσα Ραϊσάκη

Αργυροκάστρου 24–26

15773 Γουδί

Αθήνα

H/T: natasha at raissaki dot gr

URL: <http://www.raissaki.gr>

Οἱ ἰσοπαχεῖς (sans serif: χωρίς πατούρες) καὶ οἱ ἀνισοπαχεῖς (serif: με πατούρες) γραμματοσειρές διαφέρουν ὡς πρὸς τὸ πάχος τῆς κοντυλιάς μέσα στοῖς ἴδιον γράμμα: στὶς πρῶτες ἡ κοντυλιά ἔχει περίπου τὸ ἴδιον πάχος, ἐνῶ στὶς δεύτερες ἡ κοντυλιά αὐξομειώνεται μιμούμενη τὴ γραφίδα. Τὰ ἐλληνικά πεζὰ γράμματα δὲν ἔχουν πατούρες ὅπως τὰ λατινικά, ἀν καὶ πολλές γραμματοσειρές ἔχουν κυκλοφορήσει τὰ τελευταῖα χρόνια με αὐτὴ τὴ λανθασμένη σχεδιαστικὴ ἀπόδοση. Στὸ ἀρθρο γίνεται μιὰ ἱστορικὴ ἀνασκόπηση τῶν ἐλληνικῶν γραμματοσειρῶν, ἀπὸ τὶς πρῶτες ἰσοπαχεῖς ποὺ ἐμφανίστηκαν στα χρόνια τῆς Ἀναγέννησης ἕως τὶς πιο πρόσφατες προσπάθειες γιὰ τὴ διόρθωση τῶν κακῶν τῆς ἐποχῆς τῆς φωτοσύνθεσης.

Sans serif and serif Greek fonts, by *Natasha Raissaki* — Sans serif and serif fonts differ in the width of the stroke in the same character: in the second the stroke is almost uniform throughout the letter, while in the first ones the stroke changes imitating the pen. The Greek small letters do not have serifs like the Latin ones; still many fonts have come out in the last years with that erroneous design. In this article, the Greek fonts are presented from a historic perspective, starting from the first sans serif designs of the Renaissance years up to some more recent efforts to correct the design mistakes of the photocomposition era.

Ὁ σημερινὸς τυπογραφικὸς σχεδιαστὴς ἔχει στὴ διάθεσή του μιὰ πληθώρα γραμματοσειρῶν γιὰ νὰ μπορέσει νὰ ἀποδώσει ὀπτικά τὸ μήνυμα μιᾶς τυπογραφικῆς σύνθεσης. Ἡ ικανότητα νὰ μπορεῖ νὰ ἀναγνωρίζει τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν γραμματοσειρῶν ὥστε νὰ τὶς κατηγοριοποιεῖ στο μυαλό του τοῦ δίνει τὴ δυνατότητα νὰ ἐπιλέξει με μεγαλύτερη ευκολία καὶ ἀκρίβεια τὸν τύπο γραμμάτων ποὺ θὰ ὀπτικοποιήσουν τὸ μήνυμά του. Καὶ μιὰ γεύση ἀπὸ τὴν ἱστορία ἐξέλιξης τῶν

Εικόνα 1

Εικόνα 2

γραμμάτων μπορεί να τον βοηθήσει να κατανοήσει καλύτερα τις γραμματοσειρές του σήμερα. Τα γράμματα μπορούν να κατηγοριοποιηθούν με πολλούς τρόπους και βάσει πολλών σχεδιαστικών χαρακτηριστικών. Μία από τις πιο μακροσκοπικές κατηγορίες είναι η διαφοροποίηση των γραμμάτων σε ισοπαχή και ανισοπαχή.

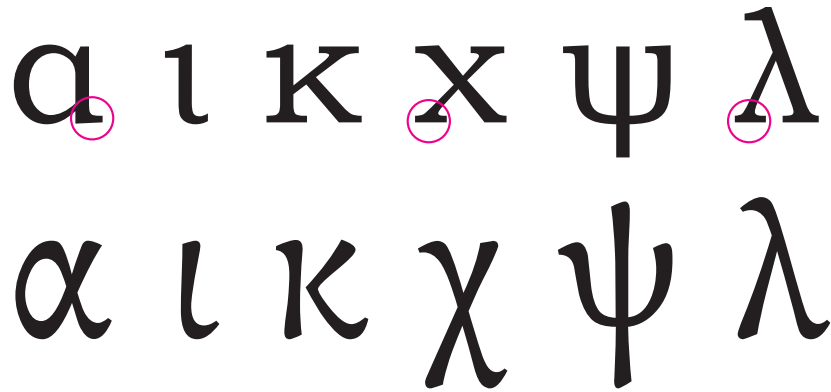
Η διαφορά μιας ισοπαχούς και μιας ανισοπαχούς γραμματοσειράς βρίσκεται στην εναλλαγή πάχους της γραμμής (κοντυλιάς) μέσα στο ίδιο το γράμμα. Έτσι, έχουμε τα γράμματα που έχουν εναλλασσόμενα πάχη, και αυτά που η κοντυλιά διατηρεί σταθερό πάχος καθ' όλη τη φορά του γράμματος (Εικόνα 1).

Στη λατινική γραφή, η διαδεδομένη ορολογία είναι serif και sans serif. Ο ορισμός αυτός αναφέρεται στην ύπαρξη ή όχι πατούρων στα γράμματα εννοώντας κατά κάποιο τρόπο ότι η έλλειψη πατούρων συνοδεύεται συνήθως και από ισόπαχη κοντυλιά του γράμματος. Η λέξη serif αναφέρεται στις πατούρες και η λέξη sans σημαίνει «χωρίς» (Εικόνα 2).

Το πεζό ελληνικό γράμμα όμως δεν ακολουθεί την λατινική αντιστοιχία. Τα ελληνικά πεζά γράμματα δεν έχουν πατούρες όπως τα λατινικά, αν και πολλές γραμματοσειρές έχουν κυκλοφορήσει με αυτή τη λανθασμένη σχεδιαστική απόδοση (Εικόνα 3), ιδιαίτερα μετά τη δυστυχώς βιαστική παραγωγή ελληνικών γραμματοσειρών τη δεκαετία του 1970 για τη χρήση της φωτοστοιχειοθεσίας.

Παρατηρώντας, από την άλλη, τα κεφαλαία γράμματα του ελληνικού αλφαβήτου, βλέπουμε ότι υπάρχουν πατούρες αντίστοιχες με τις λατινικές στις ανισόπαχες γραμματοσειρές (Εικόνα 4). Αυτή είναι μία σύμβαση που έχει περάσει στα χρόνια μέσα από την τυπογραφία και τώρα μία ανισόπαχη γραμματοσειρά με κεφαλαία γράμματα δίχως πατούρες θα μας φαινόταν ξένη στο μάτι.

Από την απαρχή εφεύρεσης της τυπογραφίας γύρω στο 1450, οι τυπογράφοι

Εικόνα 3

Εικόνα 4

επιδίδωκαν την κατασκευή μεταλλικών στοιχείων τα οποία να μιμούνται όσο το δυνατόν καλύτερα τα γράμματα στα χειρόγραφα. Έτσι εξασφάλιζαν ότι το κοινό θα αποδεχόταν ευκολότερα τη νέα εφεύρεση και η μετάβαση από το χειρόγραφο στο έντυπο δεν θα τους φαινόταν ξένη. Οι γραφείς της εποχής χρησιμοποιούσαν την καλλιγραφική γραφίδα, και ανάλογα με το σχήμα της μορφοποιούνταν και τα γράμματα στα χειρόγραφα βιβλία. Στο δυτικό κόσμο ήταν διαδεδομένη η χρήση της πλατιάς γραφίδας, με αποτέλεσμα το γράμμα να ήταν ανισοπαχές και ειδικά στην εποχή του Γουτεμβέργιου που έχουμε την εκτύπωση του πρώτου βιβλίου και η γραφή ήταν γοτθική, η οποία έχει πάρα πολύ έντονη τη διαφοροποίηση από λεπτές σε παχιές γραμμές (Εικόνα 5α).

Ένα από τα πρωιμότερα παραδείγματα χρήσης της ελληνικής γραφής σε έντυπο βιβλίο είναι η έκδοση των Sweynheim και Pannartz το 1465 όπου βρίσκουμε λίγο ελληνικό κείμενο ανάμεσα σε λατινικό. Η λατινική γραφή είναι ανισοπαχής, μα η ελληνική είναι ισοπαχής (Εικόνα 5β). Αυτό οφείλεται στο ότι τα τυπογραφικά στοιχεία χαράχτηκαν βάσει των ελληνικών χειρόγραφων της εποχής, και η ελληνική γραφή γραφόταν με διαφορετική γραφίδα από ότι η λατινική γραφή, παράγοντας ισοπαχείς γραμμές. Κοιτώντας κάποιες χαρακτηριστικές για την ελληνική τυπογραφία εκδόσεις μέσα στα χρόνια, μπορούμε να δούμε τη διαφορετικότητα στην απόδοση του ελληνικού γράμματος όπως την απέδωσε ο κάθε τυπογράφος.

Στο πρώτο ελληνικό βιβλίο που τυπώθηκε εξολοκλήρου στα ελληνικά το 1476, η *Επιτομή* του Κωνσταντίνου Λάσκαρη βρίσκουμε ξανά το ισοπαχές γράμμα όπως

**ascendas cōtra eos sed gīra post tergū
eorū: et venies ad eos ex adūsō pītorū.
Et cū audieris sonitū clamoris gra-**

Εικόνα 5α

**Itaū fīnit: ī quo nūc eē videmur. Sed nos ab hūamis ad diuīna fēdamus.
Sibilla iterū dicit. Δύσπιστομ γαρ απαρ μεροπτωρ γερος αλ-
λοταμ κδκ κοσμομ και θμητωρ ελθηκρϊσ: σ ηρ θεος αντος
ποικσει κρϊμωρ ασεβεισ αμα ενσεβιασ τε και τοτε δύσσι-
βιασ μεμ επι ροφομεμ πϋρϊ πεμ τι οσαιδενσεβονσ: π
αλίμ ρκσωνσεπτι γαικσ πμενμα θεου διομ τος τίμηρ αμα**

Εικόνα 5β

αποδιδόταν η μικρογράμματη γραφή της εποχής, καθώς και την πρώτη χρήση πλήρους συνόλου κεφαλαίων χαρακτήρων (Εικόνα 6).

Το 1496 ο Άλδος Μανούτιος τυπώνει τον *Θεόκριτο* (Εικόνα 7) με την πρώτη από τις τρεις σειρές ελληνικών γραμματοσειρών που έφτιαξε. Χρησιμοποιούνται τα ελληνικά επιγραφικά κεφαλαία γράμματα.

Στην Κομπλουτενσιανή πολύγλωσση βίβλο του Αλκαλά της Ισπανίας, γύρω στο 1510, χρησιμοποιήθηκαν πολύ λίγα κεφαλαία γράμματα, σε μία πολύ όμορφη ισοπαχή απόδοση. Είναι μία από τις σημαντικές προσφορές της Ισπανίας στην ελληνική τυπογραφία, όπου η ελληνική γραφή απεικονίζεται με απλότητα και ρυθμό (Εικόνα 8).

Το 1541 ολοκληρώνονται τα Γαλλικά Βασιλικά Ελληνικά του Garamond υπό την καθοδήγηση του Robert Estienne. Τα πεζά γράμματα παρουσιάζουν μια ελαφριά απόδοση λεπτών σημείων σε διάφορα σημεία, όμως αυτή δεν ακολουθεί κάποιο ρυθμό ούτε είναι τόσο έντονη ώστε να μπορέσουμε να τα χαρακτηρίσουμε ανισοπαχή. Γίνεται επίσης η χρήση κεφαλαίων χαρακτήρων οι οποίοι είναι σχεδιαστικά ανάλογοι των κεφαλαίων λατινικών έτσι είναι καθαρά πλέον ανισοπαχείς (Εικόνα 9). Η επιτυχία αυτής της σειράς ελληνικών στοιχείων ήταν πολύ μεγάλη την εποχή τους, μιμήθηκαν τη χάραξη αυτή πολλοί χαράκτες στην Ευρώπη και κυριάρχησε σαν ύφος στις εκτυπώσεις ελληνικών κειμένων για πολλά χρόνια.

Το 1763, ο Baskerville τυπώνει την *Καινὴ Διαθήκη*, όπου σχεδιάζει τα ελληνικά στοιχεία πιο απλοποιημένα φεύγοντας από την αισθητική της καλλιγραφίας και προσθέτει για πρώτη φορά πλαγιασμένους κεφαλαίους χαρακτήρες ώστε να ταιριάζουν καλύτερα με τα πεζά. Τα γράμματα αρχίζουν να έχουν εναλλαγή στο πάχος τους και να γίνονται σιγά σιγά ανισοπαχή. Γίνεται έτσι μια προσπάθεια να έρθει το ελληνικό αλφάβητο πιο κοντά στην σχεδιαστική απόδοση του λατινικού. Τα γράμ-

ΠΕΡΙ ΠΛΑΘΩΝ ΤΩΝ ΛΕΞΕΩΝ ΕΚ ΤΩΝ
ΤΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΥ ΤΡΥΦΩΝΟΣ.
Τ αὐτῶν λέξεων πᾶσιν ἔς δύο γενικάτα δια-
κροῦνται ποσότης καὶ ποιότης· καὶ τοῦ μέρ-
ους τοσούτῳ ἔδωκεν ἑνδεκά και ἐλεγευσμὸς· τοῦ

Εικόνα 6

ΕΙΔΥΛΛΙΟΝ Ξ. ΚΥΝΙΣΚΑΣ
ΕΡΩΣ ΗΘΥΩΝΙΧΟΣ.

ΑΙ. Αἶρην πολλὰ τὸν ἀνδρα θυώνι
χρ. Θ. ἀλλά γι αὐτῷ
Αἰχίν· αἰ. ὡς χεόνιος· Θ. χό-
νιος τί δέ γι τὸ μέλημα;
ΑΙ. Πράσσομις ἔχως λῶσαι θυώνι -

Εικόνα 7

ματα είναι ανομοιόμορφα όμως ακόμη καθώς δεν έχει καθιερωθεί ένας δεδομένος τρόπος σχεδιασμού των ανισοπαχών γραμμάτων (Εικόνα 10). Η γραμματοσειρά αυτή ενέπνευσε τον επόμενο σχεδιαστή μιας χαρακτηριστικής γραμματοσειράς, που είναι τα ελληνικά του Bodoni.

Τα πεζά είναι ανισοπαχή και διατηρούν ακόμη μία κλίση προς τα δεξιά. Δυστυχώς χάνουν εντελώς το ρυθμό και την ομοιογένειά τους καθώς έρχονται κάπως βίαια πιο κοντά στην ανισοπαχή λατινικά. Η επιλογή των σημείων όπου εφαρμόζονται τα λεπτά και τα χοντρά σημεία μέσα στα πεζά γράμματα δεν είναι αρμονική και η διαφοροποίηση του πάχους είναι πολύ έντονη. Η επιλογή των σημείων όπου η κοντυλιά θα είναι παχιά ή λεπτή μέσα στο γράμμα διαφέρει πολύ από αυτή του Baskerville. Στην Εικόνα 11 βλέπουμε την έκδοση του Λόγγου του 1786.

Αντίστοιχη ήταν και η αντιμετώπιση του Didot το 1790 στη Γαλλία, που με την ανισοπαχή γραμματοσειρά του αποδίδει τις λεπτές και παχιές κοντυλιές σε όρθια πλέον πεζά γράμματα. Είναι η πρώτη γραμματοσειρά η οποία προσπαθεί να περάσει την εναλλαγή πάχους της κοντυλιάς μέσα στο γράμμα όσο το δυνατόν πιο αρμονικά σε αντίθεση με την ατυχή προσπάθεια του Bodoni πολλά χρόνια πριν. Η γραμματοσειρά γνώρισε πολύ μεγάλη επιτυχία, στην Ελλάδα έγινε γνωστή ως «Απλά» και χρησιμοποιείται σε παραλλαγές μέχρι τις μέρες μας. Στην Εικόνα 12

Καὶ φρέμας ἀνδρήστεια θεῶν ἔλε. Δὴ γὰρ ἄοιλαῖς
στεῦτο λαχεῖν ἄρης, μοῦμος ἄποϊμα πόμωμ.
Τοῦτο κλύωμ μεμέσησ' ὅ τ' ἔοῖς ἐπεμήροθ' ἐργοῖς
ἄχλυν ἄλῃμ, ἄρενς Τῶν χάδεμ ὕβριμ ἔρωσ.
μουσαίω δ' ἐπέτελλεμ. ὁ δ' ἐκλήϊζε ποθέεντων

Εἰκόνα 8

Εἰκόνα 9

βλέπουμε τα ελληνικά του Didot από την έκδοση του Δημοσθένη το 1877.

Το 1808 ολοκληρώνεται η γραμματοσειρά του Richard Porson στην Αγγλία γνωστή στην Ελλάδα ως «Πελασγικά». Η γραμματοσειρά γνώρισε πολλή μεγάλη επιτυχία στις κλασικές εκδόσεις. Είναι ανισοπαχής, με απλοποιημένους χαρακτήρες και βασίζεται στο γραφικό χαρακτήρα του σχεδιαστή της. Έχει διακριτική διαφοροποίηση από τα λεπτά στα χοντρά σημεία και διαφέρει σε πολλά γράμματα από αυτή του Didot. Τα ελληνικά γράμματα δεν έχουν βρει ακόμη ένα συγκεκριμένο τρόπο ανισοπαχούς σχεδιασμού (Εικόνα 13).

Το 1927 στην Αγγλία, ο Victor Scholderer σχεδιάζει την New Hellenic και είναι η επόμενη γραμματοσειρά που κατάφερε να συναγωνιστεί τη γραμματοσειρά του Porson. Γνώρισε επίσης μεγάλη επιτυχία και καθιερώθηκε στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Τα γράμματα είναι ισοπαχή, στρογγυλόσχημα και πιο ισορροπημένα έγιναν γνωστά στη χώρα μας ως «Αττικά» στοιχεία (Εικόνα 14).

Το 1970 διαδίδεται πλέον η φωτοστοιχειοθεσία στην Ελλάδα αντικαθιστώντας

αὐτοῖς, καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τῆ Θεᾶ. Καὶ συναλιζόμενος παρήγγειλεν αὐτοῖς ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι, ἀλλὰ περιμένειν τὴν ἐπαγγελίαν τῆ πατρὸς, ἣν ἠκάσατέ μὲν. Ὅτι Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ ὃ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας. Οἱ μὲν ὃν συνελθόντες, ἐπηρώτων αὐτὸν, λέγοντες· Κύριε, εἰ ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ ἀποκαθιστάνεις τὴν βασιλείαν τῷ Ἰσραὴλ; Εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς· Οὐχ ὑμῶν ἐστὶ γινῶναι χρόνος ἢ καιρὸς ὃς ὁ πατὴρ ἔθετο ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ. Ἀλλὰ λήψεσθε δύναμιν ἐπελθόντος τῆ ἁγίας Πνεύματος, ἐφ' ὑμᾶς·

Εἰκόνα 10

Ἐκσώζεται μὲν δὴ τοῦτον τὸν τρόπον ὁ Δάφνης, δύο κινδύνους παρ' ἐλπίδα πᾶσαν διαφυγὼν, ληστήριον καὶ ναυαγίου. Ἐξελθὼν δὲ, καὶ τὴν Χλόην ἐπὶ τῆς γῆς γελῶσαν ἅμα καὶ δακρύνουσαν ἑυρὼν, ἐμπίπτει τε αὐτῆς τοῖς κόλποις, καὶ ἐπυρθάνει, τί βουλομένη συρίσειεν. Ἡ δὲ αὐτῷ διηγῆται πάντα τὸν δρόμον τὸν ἐπὶ τὸν Δόρκωνα, τὸ παίδευμα τῶν βοῶν, πῶς κτευσθῆται συρίσαι, καὶ ὅτι

Εἰκόνα 11

τη μονοτυπία και τη λινοτυπία. Η φωτοστοιχειοθεσία μείωσε το κόστος παραγωγής και αύξησε την παραγωγή. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να ανέβει στα ύψη η ζήτηση γραμματοσειρών. Λόγω ελλειπούς γνώσης, οι Έλληνες επιχειρηματίες της εποχής ζητούσαν από τις εταιρίες φωτοστοιχειοθετικών μηχανών στο εξωτερικό να τους προμηθεύουν με ελληνικές γραμματοσειρές οι οποίες να μοιάζουν με τις αντίστοιχες τους λατινικές. Έτσι δυστυχώς ξεκινάει η λατινοποίηση του ελληνικού γράμματος, η παραμόρφωσή του με πατούρες, η παραβίαση του ελληνικού αλφαβήτου αντικαθιστώντας ελληνικά γράμματα με λατινικά (όπως για παράδειγμα η χρήση του λατινικού s στη θέση του τελικού σίγμα), η αλλαγή της φόρμας του γράμματος (όπως για παράδειγμα το πεζό δέλτα με γωνία στην πάνω καμπύλη του), κ.λπ. Επίσης, γίνεται και η προσπάθεια να εφαρμοστούν κανόνες σχεδιασμού ανισόπαχους λατινικού γράμματος πάνω σε ελληνικές φόρμες. Εμφανίζεται λοιπόν μία ποικιλία από ανισόπαχες και ισοπαχείς γραμματοσειρές όπως για παράδειγμα η Baskerville Greek, η Helvetica Greek, η Souvenir Greek, η Century Greek κ.ά. (Εικόνα 15).

Η πρώτη προσπάθεια να σχεδιαστεί μία ανισοπαχής γραμματοσειρά, μελετών-

Ἐνταῦθ' οὐτ' ἔπαινος οὔτε κλῆσις εἰς τὸ πρυτανεῖόν ἐστι
τῶν πρέσβεων ὑπὸ τῆς βουλῆς. Εἰ δέ φησιν οὗτος, δειξάτω καὶ
παρασχέσθω, καγὼ καταβαίνω. Ἄλλ' οὐκ ἔστιν. Εἰ μὲν τοίνυν
ταῦθ' ἅπαντες ἐπρεσβεύομεν, δικαίως οὐδέν' ἐπήνεσεν ἡ βουλή·
δεινὰ γὰρ τὰ πεπραγμένα πᾶσιν· εἰ δ' οἱ μὲν τὰ δίκαι' ἔπρατ-

Εικόνα 12

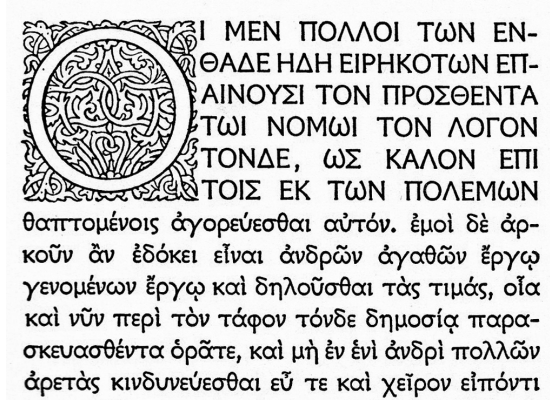
αβγδεζηθικλμνξοπρσςα
α τυφχψω ,·:;:'''^ ^ ααα
ΛΒΓΔΕΖΗΘΙΚΛΜΝΞΟ
ΠΡCΤΥΦΧΨΩ'''Ψ

Εικόνα 13

τας πιο προσεκτικά τα παχιά και τα λεπτά σημεία, γίνεται πλέον στα τέλη της δεκαετίας του 1980 από τον Έλληνα χαράκτη Τάκη Κατσουλίδη με τις γραμματοσειρές «Απολλώνια» και «Κατσουλίδης». Το αποτέλεσμα είναι αρμονικό, ισορροπημένο, ρέον και οργανικό όπως η ελληνική γραφή (Εικόνα 16). Είναι σημαντικό εδώ να αναφέρουμε ότι αποτελεί και την πρώτη προσπάθεια να σχεδιαστούν ελληνικά στοιχεία από Έλληνα σχεδιαστή από την εποχή της Αναγέννησης.

Στο αρκετά συνοπτικό ταξίδι μας στην ιστορία, κοιτώντας την εξέλιξη των ελληνικών γραμματοσειρών, παρουσιάστηκαν γραμματοσειρές οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν κυρίως για ρέον κείμενο σε καθημερινή εμπορική χρήση και όχι τις ιδιαίτερες γραμματοσειρές ή πιο καλλιτεχνικές ή πειραματικές. Είδαμε ότι το ελληνικό γράμμα έχει τις ρίζες του στον ισοπαχή σχεδιασμό, ο οποίος και απέδιδε καλύτερα τη φόρμα και την οργανικότητά του. Η πρώτη αρκετά πετυχημένη προσπάθεια να εισαχθούν ανισόπαχα στοιχεία στο σχεδιασμό των ελληνικών γραμμάτων γίνεται πια το 1790 από τον Didot, οποίος τα αντιμετώπισε σε μια ανεξάρτητη γραφή και δεν προσπάθησε να επιβάλλει στα ελληνικά γράμματα τους κανόνες σχεδιασμού των λατινικών γραμμάτων και το αποτέλεσμα ήταν αρκετά αρμονικό. Η επόμενη φρέσκια απόδοση ανισοπαχούς ελληνικής γραφής γίνεται δύο αιώνες μετά από τον Τάκη Κατσουλίδη ο οποίος και άνοιξε το δρόμο ώστε να αρχίσουν οι επόμενοι σχεδιαστές να εξερευνούν και να ψάχνουν μια πιο ισορροπημένη απόδοση τόσο της φόρμας του ελληνικού γράμματος όσο και των ανισοπαχών στοιχείων του. Αναφέρουμε ενδεικτικά μία επιτυχημένη τέτοια προσπάθεια, τα «Ομόνοια» του Γιάννη Καρλόπουλου σχεδιασμένα το 1994 (Εικόνα 17).

Το 2000 κυκλοφορούν τα Minion Pro από την Adobe, σχεδιασμένα από τον Robert Slimbach (Εικόνα 18). Η γραμματοσειρά αυτή έχει γνωρίσει πολύ μεγάλη επιτυχία και θεωρείται ένας από τους πιο πετυχημένους σχεδιασμούς ελληνικής

Εικόνα 14

γραμματοσειράς. Η απόδοση των λεπτών και χοντρών σημείων μέσα στο γράμμα είναι πολύ διαφορετική από αυτή των προηγούμενων σχεδιαστών. Το αποτέλεσμα όμως είναι αρμονικό και δεμένο και δημιουργεί ένα δρόμο για το σχεδιασμό των γραμμάτων.

Η επιλογή των σημείων όπου θα εφαρμοστεί η παχειά και η λεπτή κοντυλιά αποτελεί ένα από τα δυσκολότερα σημεία στο σχεδιασμό του ελληνικού αλφαβήτου. Αν επιλέγαμε να γράψουμε το αλφάβητο με μια πλατειά πένα όπως τα λατινικά, το αποτέλεσμα δεν θα εναρμονίζεται με το σχήμα των ελληνικών γραμμάτων και θα φαίνεται ξένο. Για το λόγο αυτό, μεγάλο μέρος του σχεδιασμού βασίζεται στη διαίσθηση και το ταλέντο του σχεδιαστή. Όπως είδαμε, στις ανισοπαχείς γραμματοσειρές δεν υπάρχουν ακόμη κανόνες, ελπίζουμε όμως στο μέλλον τα ελληνικά γράμματα να βρουν το δρόμο τους και να μπορέσουν αποδωθούν τυπογραφικά με ακόμη καλύτερους τρόπους.

ΑΒΓΔΕΖΗΘΙΚΑΜΝΞΟΠΡΣΤΥΦΧΨΩ
αβγδεζηθικλμνξοπρσςτυφχψω 1234567890

ΑΒΓΔΕΖΗΘΙΚΑΜΝΞΟΠΡΣΤΥΦΧΨΩ
αβγδεζηθικλμνξοπρσςτυφχψω 1234567890

ΑΒΓΔΕΖΗΘΙΚΑΜΝΞΟΠΡΣΤΥΦΧΨΩ
αβγδεζηθικλμνξοπρσςτυφχψω 1234567890

ΑΒΓΔΕΖΗΘΙΚΑΜΝΞΟΠΡΣΤΥΦΧΨΩ
αβγδεζηθικλμνξοπρσςτυφχψω 1234567890

Εικόνα 15

ΑΒΓΔΕΖΗΘΙΚΑΜΝΞΟΠΡΣΤΥΦΧΨΩ
αβγδεζηθικλμνξοπρσςτυφχψω 1234567890

ΑΒΓΔΕΖΗΘΙΚΑΜΝΞΟΠΡΣΤΥΦΧΨΩ
αβγδεζηθικλμνξοπρσςτυφχψω 1234567890

Εικόνα 16

ΑΒΓΔΕΖΗΘΙΚΑΜΝΞΟΠΡΣΤΥΦΧΨΩ
αβγδεζηθικλμνξοπρστυφχψω 0123456789

Εικόνα 17

ΑΒΓΔΕΖΗΘΙΚΑΜΝΞΟΠΡΣΤΥΦΧΨΩ
αβγδεζηθικλμνξοπρστυφχψω 0123456789

Εικόνα 18

Old Standard — a free font family for scholars and classicists

Alexey Kryukov

Moscow State University

Faculty of History

Department of Ancient Languages

Moscow, Russia

Email: alexios at thessalonica dot org dot ru

URL: <http://www.thessalonica.org.ru>

This paper takes its origin from the documentation accompanying version 2.0 of the Old Standard font family. However it goes into deeper details describing various problems that someone faces when reconstructing a historical typeface and extending it into a multilingual font family. In particular, the main character metrics (such as x-height and the length of ascenders and descenders) should be harmonized across all supported alphabets (e.g., Latin and Greek). The paper also concentrates on some aspects of OpenType programming which should be taken into account when preparing a font intended for Greek scholars.

1 Introduction

It is a commonly admitted fact that even at the time of digital typography type designers often find a source of inspiration in old editions. In my opinion, books printed in 19th and early 20th century do have a specific charm, which was lost with further development of publishing technologies. One of the important parts in forming this impression belongs to Modern or Didone serif typefaces, commonly used at that time, but almost completely abandoned later. Indeed, their high contrast and geometric shapes no longer match the popular taste, so that contemporary typographers often blame this lettertype for its “unnaturality”, considering it obsolete and even unpleasant.

Nevertheless, the Modern style has at least one obvious advantage: it is still very suitable for typesetting scientific papers, especially on social and humanitarian sciences, as its specific features are closely associated in the people’s eyes with old books they learned on. It would be even more important to stress the fact that the book printing in many non-Western languages first appeared or was greatly improved in 19th century, and thus many classical typefaces for non-Latin scripts (the most beautiful examples of Greek and Cyrillic lettertypes

in particular) were designed to be harmonizable with the Modern faces — the standard Roman printing style of the time.

Surprisingly, at the present time very few digital typefaces, implemented in the Modern style, are available on the market. Moreover, very few of these fonts provide any characters outside of the standard Western European set, and thus they are hardly suitable for typesetting books for scholars. A notable exception, of course, is Computer Modern family, first designed by D. Knuth for his $\text{\TeX}$ system and then greatly extended by $\text{\TeX}$ enthusiasts to support a large number of scripts and languages. However, this family did not meet my needs, because, being inspired by older designs, it is still completely original work which does not match older Modern faces at many aspects. I also think CM is a bit too ‘rationalistic’: some characters would obviously look better if they were manually designed in a visual mode. This is especially noticeable in various extensions of Knuth’s original fonts. That’s why the Modern style (and its particular variation, used in German and Russian editions of the early 20th century) was the first candidate for implementation when I decided to start designing a new multilingual face.

2 Origin and design: the Latin/Cyrillic part

My prior intent was to design a font suitable for typesetting in Russian and other modern Slavic languages. Thus the encoding slots present in the `windows-1251` codepage should have been covered first, while other character blocks (including Greek) were supposed to be added later. Looking at some Soviet type specimens printed in the second half of the 20th century¹ I found something that could meet my needs: these books included a bunch of various sets inherited from pre-1917 Russian typography grouped under a common name “*Обыкновенная гарнитура*” (i.e., “Usual” or “Standard” face; see Figure 1). This type was already almost out of use at the time, superseded with the *Обыкновенная Новая* (New Standard) family, different at many aspects. Nevertheless the specimens showed a full repertoire of both Latin and Cyrillic characters for each set, and thus they could serve a good starting point for me. Thus the initial (not released) version of my font family was just a digital representation of the Soviet “Standard” face at 12 pt, and here’s the name come from: I have just added “Old” to stress the difference from the “New Standard” face².

Later, however, I realized there was one problem with my primary source: its lowercase to uppercase height ratio was too large (2 : 3), which is quite typical for modern digital fonts, but not for the early 20th century. This ratio could produce problems when adding Greek letters, which typically have long ascenders and descenders and require a sufficient space for accents. So I had

¹Каталог ручных и машинных шрифтов. М., 1966; Каталог ручных шрифтов и наборных украшений. Харьков, 1973.

²Now available from the Paratype foundry: <http://www.paratype.ru>.

абвгдежзийклмнопрстуфхцчшщъыьэюя
 АБВГДЕЖЗИЙКЛМНОПРСТУФХЦЧШЩЪЫЬЭЮЯ
 abcdefghijklmnopqrstuvwxyz
 ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0 I II III IV V VI VII VIII IX X
 . , ; ! ? „ “ () [] - — № § *

Figure 1: The regular version of the Russian “Standard” typeface from a 1966 font catalogue.

to improve the initial design basing mainly on various Russian and German editions of the late 19th and early 20th centuries, mainly manuals of ancient languages and editions of classical (Greek and Latin) authors, where I could find good examples of Latin, Greek, and, in case of Russian books, also Cyrillic letters, used alongside. Thus the current version of Old Standard doesn’t reproduce any particular typeface, but rather attempts to revive the general style of the early 20th century typography (mostly Russian and German). Nevertheless, I have decided to keep the initial name: of course, it doesn’t look very original, but seems to be a good choice for a lettertype which was once so common that no special name was associated with it.

3 The Greek part

The Greek characters in Old Standard require a separate note. The upright letters follow the style first introduced by famous French typesetter Firmin Didot (Figure 2) and then widely used in various editions both in Greece itself and many other European countries. It would be no exaggeration to state that the most part of Greek editions printed in continental Europe for more than 100 years was set with Didot faces. So it is no wonder that digital versions of this design have already been created by several type foundries. However almost all these fonts either cover just the Greek script and provide no support for Latin (not to say Cyrillic) characters, or combine Didot’s Greek design with a stylistically incompatible (usually Times-styled) Latin face. Most of them (even some highly overpriced commercial products) also do not meet my quality standards.

A notable exception is the GFS Didot font, designed by Takis Katsoulidis and George Matthiopoulos and now available for free from the Greek Font So-

κοσίοις οὔσιν, ἐὰν τριάκοντα δραχμὰς ἕκαστος λαμβάνῃ τοῦ
μηνός, δώδεκα τάλαντα. [29] Εἰ δέ τις οἶεται μικρὰν ἀφορ-
μὴν εἶναι, σιτηρέσιον τοῖς στρατευομένοις ὑπάρχειν, οὐκ ὀρθῶς
ἔγνωκεν· ἐγὼ γὰρ οἶδα σαφῶς ὅτι, τοῦτ' ἂν γένηται, προσπο-
ριεῖ τὰ λοιπὰ αὐτὸ τὸ στράτευμα ἀπὸ τοῦ πολέμου, οὐδένα τῶν
Ἑλλήνων ἀδικοῦν οὐδὲ τῶν συμμάχων, ὥστ' ἔχειν μισθὸν ἐν-
τελῇ. Ἐγὼ συμπλέων ἐβελοντῆς πάσχειν ὅτιοῦν ἕτοιμος, ἐὰν
μὴ ταῦθ' οὕτως ἔχῃ. Πόθεν οὖν ὁ πόρος τῶν χρημάτων, ἃ παρ'
ὑμῶν κελεύω γενέσθαι; Τοῦτ' ἤδη λέξω.

Figure 2: An excerpt from a French edition typeset with a Didot face. The example is taken from: *Les harangues de Démosthène*. Texte grec publié d’après les travaux les plus récents de la philologie avec un commentaire critique et explicatif, une introduction générale et des notices sur chaque discours par Henri Weil. Deuxième édition entièrement revue et corrigée. Paris 1881.

ciety.³ Unlike many others, the designers of this font did care about a matching Latin face, but, surprisingly, their choice has nothing to do with the Modern style: instead, they implemented their font as an accompanying Greek family for Adobe Palatino. For this reason the proportions and metrics of GFS Didot are quite different from those of original Greek Didot; in particular ascenders and descenders are significantly shorter. The Unicode version now comes with its own Latin alphabet, but, again, it is based mostly on the Palatino design, although some glyph features are adapted to the geometrical shapes of Greek capitals. The resulting font may be very elegant, but, again, it is not suitable to reproduce the authentic look of old editions, and essentially should have not been called Didot due to a different style of its Latin part.

It should also be noted that the historic Didot style had several variations; in particular its German version (popular also in Russia) is slightly different from the font used in French editions of the same time (Figure 3). Old Standard seems to be the only digital typeface which follows mostly the German and Russian understanding of the Didot style, although for some characters (e.g., Greek circumflex, which has small balls in the original face, but looks like a simple tilde in the German version) I have preferred French forms, considering them more elegant.

Designing an italic style for a Greek typeface represents a separate problem. Most modern implementations of Greek Didot are accompanied with italic versions obtained by applying a slant to the upright glyphs. I have chosen a different solution: instead of creating a slanted version of the Didot family

³URL: <http://www.greekfontsociety.gr>.

νηυσὶ γεφυρώσωσι καὶ εἰναλίην Κυνόσουραν,
 ἐλπίδι μαινομένη λιπαρὰς πέρσαντες Ἀθήνας,
 δῖα δίκη σβέσσει κρατερὸν κόρον, ὕβριος υἱόν,
 δεινὸν μαιμώνοντα, δοκεῦντ' ἄν' ἅπαντα πιθέσθαι.
 χαλκὸς γὰρ χαλκῷ συμμίζεται, αἶματι δ' Ἄρης
 πόντον φοινίξει. τότε' ἐλεύθερον Ἑλλάδος ἦμαρ
 εὐρύοπα Κρονίδης ἐπάγει καὶ πότνια Νίκη.
 ἐς τοιαῦτα μὲν . . καὶ οὕτω ἐναργέως λέγοντι Βάκιδι ἀν-
 τιλογίης χρησμῶν περὶ οὗτε αὐτὸς λέγειν τολμέω οὐτε παρ'
 ἄλλων ἐνδέχομαι.

Figure 3: A modification of the Didot style, used in German editions. The example is taken from: *Herodoti Historiæ*. Recensuit Henricus Stein. Tomus II, Berolini 1871. P. 318.

(mostly unknown to the traditional typography), I have based my italics on various cursive Greek fonts actually used in the German editions of the early 20th century. The most elegant of those fonts was the face used by the famous Teubner publishing house in Leipzig for their editions of classical authors (Figure 4).

Surprisingly, until recently nobody has attempted to implement a digital version of the Teubner Greek font, and this is a pity, because Teubner editions are still considered a model of fine Greek printing in Germany, Russia and, I think, many other European countries, exactly like the Loeb classical library in the Anglo-American world. It should be noted here that the actual Teubner typeface is sometimes confused with another cursive Greek font, also called “Λειψίας” in Greece, which does have some digital implementations, in particular Monotype Greek 91 and the grml/grbl fonts which Claudio Beccari has designed to provide a matching italic font for his CB Greek package. Indeed, a similar font was sometimes used in Leipzig editions (mainly for headings), but it is quite different from the standard text face these editions are set with.

I should admit however, that even Old Standard Italic does not provide an authentic reproduction of the Teubner font (Figure 5). The problem is that the Greek letters used in Leipzig editions are a bit bolder than their accompanying Latin face, so that it was really difficult to bring them into a better correspondence with Latin and Cyrillic glyphs. That’s why I had to consider also some less elegant, but lighter Greek typefaces used by other printing houses in Germany at the same time. I hope however that the general style of the Teubner font is preserved, so that anybody who likes Leipzig editions of classical authors

Λεωνίδῃ. ἐν τούτῳ σφέας τῷ χώρῳ ἀλεξομένους μαχαίρησι,
τοῖσι αὐτῶν ἐτύργανον ἔτι περιεοῦσαι, καὶ χερσὶ καὶ στόμασι
κατέχωσαν οἱ βάρβαροι βάλλοντες, οἱ μὲν ἐξ ἐναντίας ἐπισπό-
μενοι καὶ τὸ ἔρυμα τοῦ τείχεος συγχώσαντες, οἱ δὲ περιελθόντες
¹⁰ πάντοθεν περισταδόν.

226 Λακεδαιμονίων δὲ καὶ Θεσπιέων τοιούτων γενομένων, ὅμως
λέγεται ἄριστος ἀνὴρ γενέσθαι Σπαρτιήτης Διηνέκης, τὸν τότε
φασὶ εἶπεῖν τὸ ἔπος πρὶν ἢ συμμῖξαι σφέας τοῖσι Μήδοισι, πν-
θόμενον πρὸς τευ τῶν Τρηχινίων, ὥς ἐπεὰν οἱ βάρβαροι ἀπιέωσι

Figure 4: An example of the Teubner Greek font, taken from: *Herodotus für den Schulgebrauch erklärt*. Von Dr. K. Abicht, Direktor des Gymnasiums zu Ols. Vierter Band. Buch VIII. Dritte verbesserte Auflage. Leipzig 1882. S. 192.

will like Old Standard as well.

4 Math symbols

A few words should be said about math support. I am not a mathematician myself, so initially Old Standard was supposed to include just a limited set of math characters, normally present in most digital fonts. However Andrey Panov convinced me to extend this part of the font, arguing that with its Greek letters Old Standard would be very helpful for reproducing pre-computer traditions of math typesetting. That’s why Old Standard now includes a large group of characters from the “Mathematical Operators” Unicode range (however still not covering the whole block). Again, the design of math glyphs mostly follows examples found in type specimens and old editions. This means those glyphs look significantly larger than most people would expect: for example, the plus sign in traditional continental European typography could be as large as the body size, while in contemporary digital fonts it typically fits the standard figure width. I have heard different opinions on which style of math typesetting is more pleasing aesthetically, and yet I prefer to follow the tradition even if it looks a bit unusual from the contemporary point of view.

5 The problem of the Greek alternate forms

Designing some rarely used glyphs represented a special problem. Old Standard is a “historical” font, and so ideally I would like every particular glyph to be based on some real source found in an old edition. However, this is not always possible, as many characters were first introduced only in 20th century, or even never existed in traditional typography before they were adopted by

Κῦρος δὲ συγκαλέσας τοὺς στρατηγοὺς καὶ λοχαγοὺς τῶν Ἑλλήνων συνεβουλεύετό τε πῶς ἂν τὴν μάχην ποιοῖτο καὶ αὐτὸς παρήναι θαρρύνων τοιάδε· «ὦ ἄνδρες Ἕλληνες, οὐκ ἀνθρώπων ἀπορῶν [βαρβάρων] συμμάχους ὑμᾶς ἄγω, ἀλλὰ νομίζων ἀμείνονας καὶ κρείττους πολλῶν βαρβάρων ὑμᾶς εἶναι, διὰ τοῦτο προσέλαβον. ὅπως οὖν ἔσεσθε ἄνδρες ἄξιοι τῆς ἐλευθερίας ἧς κέκτησθε καὶ ἧς ὑμᾶς ἐγὼ εὐδαιμονίζω. εὖ γὰρ ἴστε ὅτι τὴν ἐλευθερίαν ἐλοίμην ἂν ἀντὶ ὧν ἔχω πάντων καὶ ἄλλων πολλαπλασίων».

Κῦρος δὲ συγκαλέσας τοὺς στρατηγοὺς καὶ λοχαγοὺς τῶν Ἑλλήνων συνεβουλεύετό τε πῶς ἂν τὴν μάχην ποιοῖτο καὶ αὐτὸς παρήναι θαρρύνων τοιάδε· «ὦ ἄνδρες Ἕλληνες, οὐκ ἀνθρώπων ἀπορῶν [βαρβάρων] συμμάχους ὑμᾶς ἄγω, ἀλλὰ νομίζων ἀμείνονας καὶ κρείττους πολλῶν βαρβάρων ὑμᾶς εἶναι, διὰ τοῦτο προσέλαβον. ὅπως οὖν ἔσεσθε ἄνδρες ἄξιοι τῆς ἐλευθερίας ἧς κέκτησθε καὶ ἧς ὑμᾶς ἐγὼ εὐδαιμονίζω. εὖ γὰρ ἴστε ὅτι τὴν ἐλευθερίαν ἐλοίμην ἂν ἀντὶ ὧν ἔχω πάντων καὶ ἄλλων πολλαπλασίων».

Figure 5: Greek text set in Old Standard regular and italics (Xenophon, *Anabasis*, 17.2–17.3).

the Unicode standard. This problem can be clearly demonstrated with Greek alternate forms: although some 19th century fonts might have more than just one representation for a few letters, their set never was as large as currently defined in the “Greek and Coptic” Unicode range.

Of course, these characters were included mainly for compatibility with legacy character sets (Symbol for example), and using them anywhere except mathematical contexts is strongly discouraged. Nevertheless, the fact they have been encoded causes a great mess by itself, since it convinces font designers to think that any Greek typeface can and should include two basic forms for several Greek letters, and that some of these forms are always preferred for a Greek text, while others are intended only for mathematical usage. Of course this assumption is wrong: in fact all such letterforms are font-specific, so that normally only one of them is stylistically compatible with each particular typeface.

Moreover, even if it is possible to implement both the forms referenced in Unicode, we can disagree with the standard deciding which glyph should be used by default and which is alternate. In a Didot face this problem will nor-

Ἡ δὲ βασιλεὺς αὐτῶν ἐκπεπρωμένη .
Αὐτὸν ἐστὶν ὡς ἀληθῶς, τοῦ δοξάζειν σε τὸν Θεὸν Λόγον,
 ὃν φρίττει καὶ τρέμει τὰ Χερουβίμ, καὶ δοξολογοῦσιν
 αἱ Δυνάμεις τῶν οὐρανῶν, τὸν ἐξαναστάντα τριήμερον ἐκ
 τάφου, Χριστὸν τὸν ζωοδότην φόβῳ δοξάσωμεν .
Υμνήσωμεν πάντες Θεοπρεπῶς, ἁσμάσιν ἐνθέοις, τὸν Πα-
 τέρα καὶ τὸν Υἱόν, καὶ Πνεῦμα τὸ Δεῖον, τρισυπόστα-
 τον κράτος, τὴν μίαν βασιλείαν καὶ κυριότητα .
Εκ νεκρῶν ἰδοῦσα τὸν σὸν Υἱόν, ἄχραντε Παρθένε, ἀνα-
 ξάντα Θεοπρεπῶς, χαρᾶς ἀνεκφράστῃ, ἡ κτίσις ἐπλη-
 ροῦτο, αὐτὸν δοξολογοῦσα, καὶ σε γεραίρουσα .

Figure 6: Contextual forms of *beta* and *theta* in traditional Greek typesetting. This example has been taken from: Ὡρολόγιον τὸ μέγα, περιέχον ἀπάσαν τὴν ἀνήκουσαν αὐτῷ ἀκολουθίαν, κατὰ τὴν τάξιν τῆς ἀνατολικῆς τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας, καὶ ἐξαρέτως τῶν ὑποκειμένων αὐτῇ εὐαγγίων μοναστηρίων. Ἐκδοσις ἐβδόμη. Ἐν Βενετίᾳ 1851, σελ. 32.

mally affect *kappa* and, as shown below, sometimes also *theta*. Although there is no need to strictly follow the Unicode recommendations at this point (the standard admits itself that some Greek letters may show considerable glyph variations), swapping “basic” and “alternate” letterforms is still undesired, as it can lead to problems if the font is used for mathematical typesetting. Fortunately, modern rendering technologies, such as OpenType, allow selecting an appropriate glyph depending from the typesetting context and user’s preferences. One OpenType feature of a particular interest for us is `mkrk` (Mathematical Greek). Old Standard uses this feature (which is supposed to be on by default in math contexts) to make the mapping of Greek letterforms more “Unicode compliant”, than while typesetting an ordinary Greek text. I also have implemented a few “stylistic sets”, which allow user to make some alternate glyphs to be automatically substituted instead of the default forms.

Probably the most important of “alternate” Greek letterforms is curly *beta* U+03D0: to my mind, this character indeed should be available in any correctly designed Unicode Greek font, since according to the French typographic rules it is used instead of the regular *beta* with descender as a medial and final form (Figure 6). (The same rule was sometimes applied also in Greece itself.) For this reason, French classicists often type U+03D0 directly in their documents, and particularly I see nothing wrong in this practice, although it is not recommended by Unicode. However, in a “smart” font it is also possible to implement a contextual substitution rule, allowing initial/medial forms to be automatically substituted at the correct places. In Old Standard, I use the stylistic set 06 (the `ss06` feature tag) for this purpose.

Theta is another letter, which can have two different forms, both of which

$\vartheta\alpha\upsilon\mu\alpha\sigma\vartheta\epsilon\iota\varsigma\ \beta\acute{\alpha}\rho\beta\alpha\rho\varsigma \Rightarrow \vartheta\alpha\upsilon\mu\alpha\sigma\theta\epsilon\iota\varsigma\ \beta\acute{\alpha}\rho\beta\alpha\rho\varsigma$
 $\vartheta\alpha\upsilon\mu\alpha\sigma\vartheta\epsilon\iota\varsigma\ \beta\acute{\alpha}\rho\beta\alpha\rho\varsigma \Rightarrow \vartheta\alpha\upsilon\mu\alpha\sigma\theta\epsilon\iota\varsigma\ \beta\acute{\alpha}\rho\beta\alpha\rho\varsigma$

Figure 7: Contextual forms of *beta* and *theta* as implemented in Old Standard using the `ss06` feature tag (on the right side).

are stylistically compatible with Didot faces. The Unicode code chart displays the closed *theta* (θ) at U+03B8 (thus making it the default letterform), while the open, or script variant form ϑ is mapped to U+03D1 and intended only for mathematical usage. Most fonts currently follow this convention. Historically, however, selection of one or another form has been made depending from national typographic traditions. In particular, French and Greek publishers certainly preferred the closed letterform, although in some 19th century editions the open *theta* is used at the beginning of words, i.e., a rule, similar to one of *beta*, is applied (see for example Figure 7). On the other hand, in German and Russian typography the open *theta* was normally used; this is also the only style of this letter found in the Teubner font and other cursive Greek typefaces of a German origin.

Since my sources contained good examples of both open and closed *theta* in Didot-styled Greek fonts, I have implemented them both, and have added a closed letterform even to the italic font for better compatibility with the regular version. However, since Old Standard mainly follows German typographic conventions, it seemed inappropriate to map this form to U+03B8 and thus make it the only accessible glyph for the case advanced OpenType features are not supported by user’s application. Instead the following solution has been preferred: the open *theta* is mapped both to U+03B8 (GREEK SMALL LETTER THETA) and U+03D1 (GREEK THETA SYMBOL), while the closed glyph is placed to a slot in the PUA and can be automatically substituted instead of U+03B8 in one of the following situations:

- in any position, if the `mgrk` (Mathematical Greek) feature tag is applied. Thus in mathematical contexts you can get a glyph mapping which exactly corresponds to one defined by Unicode;
- at the middle and the end of words, if stylistic set 06 (the `ss06` feature tag) is applied (Figure 7).

Old Standard also implements stroked *phi* (ϕ : U+03D5), omega-like *pi* (ϖ : U+03D6) and lunate epsilon (ϵ : U+03F5), but these glyphs are not accessible via any OpenType features, and using them anywhere—except in mathematics—is not recommended. In other cases, I had just to put the same glyph image to more than one Unicode slot. For example, U+03F0 (GREEK KAPPA SYMBOL) just contains a reference to U+03BA (the regular Greek

kappa), as the only possible form for this letter both in the Didot and Teubner styles is the *x*-shaped one. All such “alternate” codepoints are supported only for compatibility with other existing Greek fonts and for the case you have occasionally used them in some texts.

The same statement is true for the lunate *sigma* (*c*), both small and capital: although it is sometimes reasonable to use this form, e.g., for typesetting papyrological texts (where word breaks and thus the usage of final sigmas are sometimes not obvious), it is probably impossible to implement a lunate sigma fully conforming the Didot style. So I do not recommend using this letterform and have implemented it mainly in order to make existing documents which use this character (such as some texts from the *Thesaurus Linguae Graecae* corpus⁴) readable.

6 Accented glyphs and combining marks

When implementing the OpenType support for Old Standard I had to put a special attention to building accented characters “on the fly”. One of the most attractive possibilities offered by OpenType is smart diacritic positioning: if you type a letter followed by a diacritic from the Unicode “Combining Diacritics” range, the diacritic will be placed exactly above or below the letter. To achieve this effect, an OpenType font should support the **mark** feature tag. This feature allows to add *anchor points* both to base letters and diacritics, so that, when an accent mark is typed after a base character, the glyphs are positioned by such a way that their anchor points are coincident. Another type of anchor points, specified by the **mkmk** feature, is used to position two marks with respect to each other, so that an additional diacritic can be stacked properly above the first.

Old Standard provides proper **mark** and **mkmk** anchor points for most Latin letters and combining marks, so that you can type them in almost any combination and the result will be visually identical with the corresponding precomposed accented characters (in case they are available in the font).

Another important OpenType feature is **ccmp**. This feature allows to decompose a character into two glyphs or, on the contrary, to compose two characters into a single glyph for better glyph processing. Often such substitutions correspond to canonical (de)compositions specified in the Unicode character database, but this is not a required condition. So if we would like to replace a specific glyph or a group of glyphs with another glyph or a group of glyphs, such replacement can almost always be implemented via **ccmp**: the only important limitation here is that this feature is not supposed to (and often just cannot) be turned off, and thus it should not be used for optional typographic refinements, such as Latin ligatures.

Old Standard uses **ccmp** mainly to compose accented glyphs from an accent and a base character in those cases where a simple accent positioning would

⁴URL: <http://www.tlg.uci.edu>.

not produce the desired result. For example, the Czech and Slovak alphabets have some accented characters (*d̂, l̂, t̂*) where the accent is identified with the haček (caron), but actually looks like an apostrophe. So when you type *d, l* or *t* followed by combining haček, Old Standard just substitutes the corresponding Czech character for you.

There are also some situations where `mark` and `ccmp` should be used together to produce a better result. For example, before you can place an accent above letters like *i* or *j* you have to replace the base letter with a dotless variant first, and this can be done only with `ccmp`. For this reason all OpenType renderers which support accent positioning support also this feature (Word 2003 does).

Combining mark positioning is especially important for typesetting Ancient Greek. Unicode provides codepoints for all accented characters needed for the standard Greek orthography, and yet this set is often insufficient for classicists. The most common problem is combining a breathing and/or an accent with a macron or a breve mark. Also one often has to put a macron, a breve or a circumflex above *epsilon* or *omicron* when publishing epigraphical documents, although such combinations make no sense for literary Greek. For this reason some Unicode Greek fonts include a huge number of additional accented characters in the Unicode Private Use Area. The most important problem here is that each vendor uses its own arrangement of PUA slots, so that fonts are often incompatible with each other, especially because very few of them have more or less correct OT layouts allowing to access those glyphs without typing them directly.

Old Standard uses a different approach: it has a carefully adjusted set of anchor points and `ccmp` rules, which allow to correctly position accent marks relatively to each other and combine breathings with accents to specially designed combinations, when necessary. Moreover, when the user types a capital letter followed by one or more accents, these accents are placed *before* the letter, and the letter itself is shifted right to the necessary amount of space. Thus it is possible to type practically any valid accented combination using combining marks, if only the user’s application supports smart accent positioning (Figure 8). This is not a problem at least with Microsoft Word 2003 and more recent versions.

Old Standard includes also several precomposed accented Greek characters in the PUA, added for compatibility with Ralph Hancock’s fonts.⁵ However, you should use those characters with a caution and only if your application does not support combining mark positioning.

Beginning from the version 2.0 Old Standard also supports historical Cyrillic letters and combining marks. Old Slavic languages (such as Old Slavonic and especially modern Church Slavonic) had a wide range of combining characters, which included accents, breathings, titlos and superscript letters. Basically the accentuation system is very similar to Greek one, but, unlike for Greek, there are no precomposed accented characters available in Unicode, so that using

⁵URL: <http://www.users.dircon.co.uk/~hancock/index.htm>.

ὁσέοι ἂν χρῆστέριον κακρίνῃ || ἔ γνῶσίαι κακριθέῃ τῶν χρῆμάτων, |
 πὲ τοῖς φοικιάται(ς) τᾷς θεῶ ἔναι, κα φοικίας δάσασθαι τὰς ἂν ὁδ’
 ἐάσας. εἰ τοῖς φοφλεγκόσι ἐπὶ τοῖδ’ ἐδικάσαμε[ν], | ἃ τε θεὸς κας οἱ
 δικασσται, ἀπυσεδομίν[ος] || τῶν χρῆμάτων τὸ λάχος, ἀπεχομίνος
 | κα τὸρρέντερον γένος ἔναι | ἄματα πάντα ἀπὸ τοῖ ἱεροῖ, ἴλαον
 ἔναι.

ὁσέοι ἂν χρῆστέριον κακρίνῃ || ἔ γνῶσίαι κακριθέῃ τῶν χρῆμάτων, |
 πὲ τοῖς φοικιάται(ς) τᾷς θεῶ ἔναι, κα φοικίας δάσασθαι τὰς ἂν ὁδ’
 ἐάσας. εἰ τοῖς φοφλεγκόσι ἐπὶ τοῖδ’ ἐδικάσαμε[ν], | ἃ τε θεὸς κας οἱ
 δικασσται, ἀπυσεδομίν[ος] || τῶν χρῆμάτων τὸ λάχος, ἀπεχομίνος
 | κα τὸρρέντερον γένος ἔναι | ἄματα πάντα ἀπὸ τοῖ ἱεροῖ, ἴλαον
 ἔναι.

Figure 8: A part of the Mantinea Inscription set in Old Standard. (For the Mantinea Inscription, see: E. Schwyzler, *Dialectorum Graecarum Exempla Epigraphica Potiora*, Teubner, Leipzig 1923.)

combining marks is the only option.

7 Future work

Old Standard is still far from being finished: it still has no bold italic version, and many Unicode characters and typographic features are waiting to be implemented. The math part of the font is still of very limited usage due to lack of many useful glyphs (such as components for building vertical/horizontal glyph variants) and OpenType math support. I also should admit I still have not prepared a T_EX support package. Again, that’s because Old Standard currently has just three shapes (regular, italic and bold) and no small caps. Thus such a package would have very limited functionality from the T_EX point of view. On the other hand, I recommend people to use my font with X_YT_EX, which can handle OpenType fonts without a special installation procedure and additionally allows to take advantage of modern rendering technologies.

8 Acknowledgements

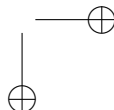
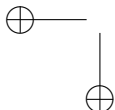
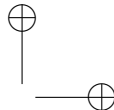
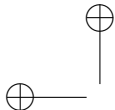
I would like to express my gratitude to the people who helped me to develop Old Standard:

- George Williams for his excellent FontForge program, and especially for

his responsiveness in fixing bugs and adding new features. Without his assistance this package would never be released!

- Peter Baker for his `xgridfit` utility, which provides a good Open Source solution for adding TrueType instructions to a font, and also for valuable information on the design of the Middle English letter yogh he provided;
- Andrew Panov (<http://canopus.iacp.dvo.ru/~panov/>) for valuable remarks on the design of mathematical characters and scanned images he provided.

Editor’s note: The reader can find other fonts created by the author of this paper and much more documentation on the design and use of those fonts in: <http://www.thessalonica.org.ru/en/fonts-download.html>.

Ἀναζητώντας τὶς πρῶτες ἐλληνικὲς ἐκδόσεις στὸν Νέο Κόσμο

Δημήτριος Α. Φιλίππου

Κάτω Γατζέα

38700 Ἀγριά Βόλου

H/T: *dfilipp at hotmail dot com*

Οἱ πρῶτες ἐκδόσεις ἐλληνικῶν βιβλίων στὸν Νέο Κόσμο (Ἀμερική καὶ Ὠκεανία) παραμένουν ἐν πολλοῖς ἄγνωστες καὶ ἐλάχιστα μελετημένες. Ἀπὸ μία στοιχειώδη ἔρευνα φαίνεται πὼς τὸ πρῶτο ἐλληνικὸ βιβλίο ποὺ ἐκδόθηκε στὴν Ἀμερική ἦταν οἱ *Διάλογοι* τοῦ Λουκιανοῦ, ποὺ τυπώθηκαν στὴν Φιλαδέλφεια τῶν ΗΠΑ τὸ 1789. Ἡ ἐκτύπωση καὶ κυκλοφορία ἔργων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων στὴν Βόρειο Ἀμερική συνεχίσθηκε πρὸς ἔντονη κατὰ τὸν 19ο αἰ. Ταυτοχρόνως ἄρχισαν νὰ τυπώνονται στίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες καὶ ἄλλου εἴδους ἐλληνικὰ βιβλία, ὅπως τὸ *Ἀπλοῦν ἀλφαβητάριον*, γραμματικές, κ.λπ. Στὰ τέλη τοῦ 19ου καὶ στίς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰ., ἄρχισε ἡ ἐκδοση ἐφημερίδων καὶ βιβλίων γιὰ τοὺς Ἕλληνες μετανάστες τοῦ Νέου Κόσμου. Ὡς πρὸς τὴν αἰσθητική, οἱ ἐκδόσεις αὐτὲς ἦταν ὅμοιες μὲ ἀντίστοιχες εὐρωπαϊκὲς καὶ ἐλλαδικὲς ἐκδόσεις τῆς ἐποχῆς τους.

Searching for the first Greek publications in the New World,
by Dimitrios Filippou — The first Greek books published in the New World (America and Oceania) remain mostly unknown and very little studied. From a rudimentary research, it seems that the first Greek book published in America is Lucian's *Selected Dialogues*, which was printed in Philadelphia, USA in 1789. The publication of Greek classics in North America continued at an enhanced pace throughout the 19th century. At the same time, the publication of some other kind of Greek books commenced in the United States such as a Greek primer (*Haploun Alfabētariou*), grammars, etc. Later, at the twilight of the 19th century and the dawn of the 20th century, newspapers, journals and books came out for the Greek immigrants in the New World. With regards to aesthetics, these publications were similar to Greek books published in Europe or Greece at those times.

1 Εἰσαγωγή

Οἱ ἀπαρχὲς τῆς ἐλληνικῆς τυπογραφίας, τόσο στὴν Δυτικὴ Εὐρώπη στὰ χρόνια τῆς Ἀναγέννησης ὅσο καὶ στὴν «καθ' ἡμᾶς Ἀνατολή» κατὰ τοὺς ἐπόμενους αἰῶνες,

εἶναι λίγο ὥς πολὺ γνωστές. Ὡστόσο, οἱ πρῶτες ἐκδόσεις ἐλληνικῶν βιβλίων στὸν λεγόμενο Νέο Κόσμο (Ἀμερικὴ καὶ Ὠκεανία) παραμένουν σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀγνωστες καὶ ἐλάχιστα μελετημένες.

Ὁ Νέος Κόσμος κατέχει μιὰ ιδιαίτερη θέση στὴν νεοελληνικὴ πνευματικὴ δημιουργία. Γιὰ παράδειγμα, στὸν Νέο Κόσμο καὶ συγκεκριμένα στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες κυκλοφόρησαν οἱ πρῶτες ἡχογραφήσεις ἐλληνικῶν τραγουδιῶν. Στὸν χῶρο τῆς Τυπογραφίας, ἡ Βόρειος Ἀμερικὴ κατέχει πολὺ σημαντικὴ θέση ὅσον ἀφορᾷ τὶς ἀγγλικὲς ἐκδόσεις. Στὴν Βόρειο Ἀμερικὴ ὅμως κυκλοφόρησαν καὶ μερικὰ ἐλληνικὰ βιβλία ποὺ ὑπῆρξαν μοναδικὰ γιὰ τὴν ἐποχὴ τους.

Σὲ τοῦτο τὸ ἄρθρο γίνεται μιὰ ἀπόπειρα νὰ παρουσιαστοῦν οἱ πρῶτες ἐκδόσεις ἐλληνικῶν βιβλίων στὴν Βόρειο Ἀμερικὴ ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰ. ἕως τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰ., καὶ νὰ ἐξετασθεῖ ἐν συντομίᾳ ἡ αἰσθητικὴ τους σὲ σύγκριση μὲ ἄλλες εὐρωπαϊκὲς ἐκδόσεις ἐλληνικῶν βιβλίων τῆς ἴδιας ἐποχῆς. Τὸ παρὸν ἄρθρο, ὥστόσο, δὲν ἀποτελεῖ τὸ συμπύκνωμα κάποιας ἐκτενοῦς μελέτης. Ὁ συγγραφέας ἐλπίζει μόνον πὼς αὐτὸ τὸ μικρὸ σημείωμα ἴσως νὰ ἀποτελέσει τὸ ἐναυσμα γιὰ μιὰ πιὸ συστηματικὴ ἔρευνα στὸ μέλλον.

2 Οἱ ἀπαρχὲς τῆς τυπογραφίας στὸν Νέο Κόσμο

Ἡ ἀνακάλυψη τῆς τυπογραφίας συνέπεσε χρονικά — ὄχι τυχαῖα — μὲ τὶς μεγάλες ἐξερευνητικὲς τῶν Δυτικοευρωπαίων καὶ τὴν ἀπαρχὴ τῆς ἀποικιοκρατίας. Περὶ τὸ 1454 μὲ 1455 ὁ Γουτεμβέργιος τύπωσε τὴν περίφημη Βίβλο τῆς Μαγεντίας (σημερινὸ Μάιντς τῆς Γερμανίας). Τέσσερις δεκαετίες ἀργότερα, ὁ Χριστόφορος Κολόμβος ἀνακάλυψε τὴν Ἀμερικὴ (1492). Στὸ μεταξὺ, τὸ 1476 εἶχε τυπωθεῖ στὸ Μιλάνο καὶ τὸ πρῶτο ἐλληνικὸ βιβλίο, *Ἡ ἐπιτομὴ τῶν ὀκτῶ μερῶν τοῦ λόγου καὶ ἄλλων τινῶν ἀναγκαίων*, γραμμένη ἀπὸ τὸν «βυζάντιο» (δηλαδὴ κωνσταντινοπολίτη) Κωνσταντῖνο Λάσκαρι.

Ὅπως ἦταν φυσικό, ἡ τυπογραφία μεταφέρθηκε γρήγορα καὶ στὸν Νέο Κόσμο. Τὸ πρῶτο τυπογραφεῖο στήθηκε ἀπὸ Ἰσπανοὺς στὴν Πόλη τοῦ Μεξικοῦ, τότε ἔδρα τοῦ ἰσπανοῦ ἀντιβασιλέα, τὸ 1539. Στὸ τυπογραφεῖο αὐτὸ τυπώθηκαν φυλλάδια καὶ βιβλία θρησκευτικοῦ περιεχομένου γιὰ τὸν προσηλυτισμὸ τῶν ἰθαγενῶν στὸν καθολικισμὸ, καθὼς καὶ διάφορα ἔντυπα γιὰ τὶς διοικητικὲς ἀνάγκες τῆς ἰσπανικῆς ἀποικίας. Ἐνα δεῦτερο ἰσπανικὸ τυπογραφεῖο τέθηκε σὲ λειτουργία στὴν Λίμα τοῦ Περοῦ τὸ 1584.

Τὸν 16ο αἰ., τὴν ἴδια ἐποχὴ ποὺ οἱ Ἰσπανοὶ ἐξερευνοῦσαν τὴν Κεντρικὴ καὶ Νότιο Ἀμερικὴ, οἱ Γάλλοι ἄρχισαν τὴν δική τους ἐποικιστικὴ προσπάθεια στὴν Βόρειο Ἀμερικὴ ἰδρύοντας τὴν Νέα Γαλλία. Ὅμως οἱ Γάλλοι δὲν ἐγκατέστησαν κανένα τυπογραφεῖο στὴν ἀποικία τῆς Νέας Γαλλίας, ἐπειδὴ ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ ἀνώτερος κληρὸς τῆς Γαλλίας ἤθελαν νὰ ἔχουν τὸν ἀπόλυτο ἐλεγχὸ στὴν διάδοση πληροφοριῶν καὶ ιδεῶν στὸν Νέο Κόσμο. Μάλιστα, ὁ Λουδοβίκος ΙΔ΄ εἶχε ἀπαγορεύσει τὴν λειτουργία τυπογραφείων στὴν Νέα Γαλλία. Ἔτσι, οἱ πρῶτες γαλλικὲς ἐκδόσεις στὴν Βόρειο Ἀμερικὴ πραγματοποιήθηκαν μόλις τὸ 1764, στὸ Μόντρεαλ, ὅταν ἡ πόλη εἶχε περάσει πλέον ὀριστικὰ στὰ χέρια τῶν Βρετανῶν.

Ἀντίθετα μὲ τοὺς Γάλλους, οἱ βρετανοὶ καὶ οἱ γερμανοὶ ἄποικοι, ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἀμφισβήτησης καὶ τῶν νέων ἰδεῶν τῆς θρησκευτικῆς μεταρρύθμισης στὴν Δυτικὴ Ἐκκλησία, ἔστησαν πολὺ γρήγορα τυπογραφεῖα στὶς δικές τους ἀποικίες στὴν Βόρειο Ἀμερικὴ. Τὸ 1639, ὁ Στῆβεν Ντέυ (Stephen Day ἢ Daye) ἔστησε τὸ πρῶτο τυπογραφεῖο τῆς Νέας Ἀγγλίας στὸ Κολέγιο Χάρβαρντ τῆς Μασαχουσέτης, ὅπου καὶ τύπωσε τὸν πολὺ σημαντικὸ γιὰ τὸ φιλελεύθερο πνεῦμα τοῦ Ὀρκου τοῦ ἐλεύθερου ἀνθρώπου (*Oath of a Free Man*). Τὸ 1732, γερμανόφωνοι διαμαρτυρόμενοι στὸ θρήσκευμα κυκλοφόρησαν τὴν ἐφημερίδα *Philedelphische Zeitung* στὴν Φιλαδέλφεια τῆς Πενσυλβανίας.

Ἡ Ἀμερικανικὴ Ἐπανάσταση (1775–1783) ἔδωσε σημαντικὴ ὥθηση στὰ γράμματα, καὶ προφανῶς καὶ στὴν τυπογραφία, τόσο μετὰξὺ τῶν ἐπαναστατῶν ἀποίκων, ποὺ δημιούργησαν τὶς Ἠνωμένες Πολιτεῖες, ὅσο καὶ μετὰξὺ τῶν ἀποίκων ποὺ παρέμειναν πιστοὶ στὸ βρετανικὸ στέμμα, οἱ ὁποῖοι δημιούργησαν τὸν σημερινὸ Καναδά. Ἐτσι, στὰ πρῶτα μεταεπαναστατικὰ χρόνια τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν, ἔκαναν τὴν ἐμφάνισή τους καὶ οἱ πρῶτες ἐκδόσεις ἀρχαίων ἑλληνικῶν βιβλίων, ποὺ σκοπὸ εἶχαν νὰ φέρουν τοὺς ἀποίκους πρὸ κοντὰ στὶς κλασικὲς σπουδές.

3 Ἑλληνικὲς ἐκδόσεις ἀπὸ ἀμερικανοὺς κλασικιστὲς

Οἱ Ἕλληνες, ὑπόδουλοι καθὼς ἦταν στοὺς Ὀθωμανοὺς, δὲν συμμετεῖχαν στὸν ἐποικισμό τοῦ Νέου Κόσμου κατὰ τὸν 17ο καὶ 18ο αἰ. Ἡ συστηματικὴ μετανάστευση Ἑλλήνων στὴν Ἀμερικὴ ἄρχισε μόνον πρὸς τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰ. Βεβαίως, στὰ χρονικὰ τῶν ἐξερευνητῶν ἀναφέρονται κάποια ἑλληνικὰ ὀνόματα ναυτικῶν καὶ τυχοδιωκτῶν, ὅπως ὁ τυχοδιώκτης Πέτρος ὁ Χανιώτης (Pedro di Candia), ποὺ συνόδευε τὸν Φραγκίσκο Πιζαρρό στὴν λεηλασία τῆς αὐτοκρατορίας τῶν Ἰνκα, καὶ ὁ Ἰωάννης Φωκάς (Juan de Fuca), πλοηγὸς τοῦ ὁποῖου τὸ ὄνομα δόθηκε σὲ κάποια στενὰ στὴν δυτικὴ ἀκτὴ τῆς Βόρειας Ἀμερικῆς κοντὰ στὸ σημερινὸ Βανκούβερ. Ὅμως αὐτοὶ οἱ πρῶτοι Ἕλληνες τῆς Ἀμερικῆς ἦταν ἐλάχιστοι καὶ χάθηκαν χωρὶς νὰ μπορέσουν νὰ δημιουργήσουν δικές τους κοινότητες.

Παρὰ τὴν ἔλλειψη ἑλληνόφωνου ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ, πρὸς τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰ. ἄρχισαν οἱ πρῶτες ἐκτυπώσεις ἑλληνικῶν βιβλίων στὶς νεοσύστατες Ἠνωμένες Πολιτεῖες. Τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς κλασικὲς σπουδὲς εἶχε μεταλαμπαδευτεῖ καὶ στὶς φιλελεύθερες Ἠνωμένες Πολιτεῖες, ποὺ ἤθελαν νὰ ἀποδείξουν πῶς δὲν ὑστεροῦσαν σὲ πολιτιστικὸ δυναμικὸ ἀπὸ τὴν Βρετανία, τὴν παλιὰ τους μητρόπολη.

Ὁ πρωτοπόρος ἀμερικανὸς τυπογράφος Isaiah Thomas (1749–1831) γράφει¹ πῶς, ἥδη ἀπὸ τὶς ἀρχὲς ἢ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰ., διάφορα τυπογραφεῖα τῆς Νέας Ἀγγλίας εἶχαν στὴν κατοχὴ τους ἑλληνικὰ στοιχεῖα καὶ τὰ χρησιμοποιοῦσαν περιστασιακὰ γιὰ μικρὰ ἐμβόλια καί μενα. Ἐτσι, ἑλληνικὰ στοιχεῖα χρησιμοποιήθηκαν — ἴσως γιὰ πρώτη φορά — σὲ ἀμερικανικὸ ἔδαφος τὸ 1762, ὅταν τὸ τότε Κολέγιο Χάρβαρντ τύπωσε τὸ βιβλίο *Pietas et gratulatio Collegii Cantabrigiensis apud Novanglos*, μὲ ποιήματα στὰ λατινικά, τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά καὶ τὰ ἀγγλικά, πρὸς

¹Βλ. I. Thomas, *The History of Printing in America*, vol. I, “from the press of Isaiah Thomas and Isaac Sturtevant, printer,” Worcester, Massachusetts 1810, σσ. 251–252.

τιμήν τοῦ βασιλιᾶ τῆς Μεγάλης Βρετανίας Γεωργίου Γ', ποῦ εἶχε ἐνθρονιστεῖ δύο χρόνια νωρίτερα (1760). Κατὰ τὸν Thomas, τὰ ἐλληνικά στοιχεῖα ἐκεῖνα ἦταν βρετανικῆς προέλευσης καὶ μεγέθους long primer (10 pt). Τὰ στοιχεῖα καταστράφηκαν σὲ πυρκαγιά ποῦ συνέβη στὸ Χάρβαρντ τὸ 1764, μὲ πιθανὸ ἀποτέλεσμα τὴν καθυστέρηση στὴν ἐκδοση ἐλληνικῶν βιβλίων στὴν Νέα Ἀγγλία.

Τὸ πρῶτο ἐλληνικὸ βιβλίο ποῦ τυπώθηκε στὸν Νέο Κόσμο εἶναι κατὰ πᾶσα πιθανότητα μιὰ ἐπιλογή ἀπὸ τοὺς *Διαλόγους* τοῦ Λουκιανοῦ. Πιὸ συγκεκριμένα, τὸ ἔτος 1789, στὴν Φιλαδέλφεια τῶν ΗΠΑ τυπώθηκε μιὰ ἐπιλογή ἀπὸ τοὺς *Διαλόγους* τοῦ Λουκιανοῦ στὰ ἐλληνικά μὲ μετάφραση στὰ λατινικά καὶ ἐπεξηγηματικὲς σημειώσεις στὰ ἀγγλικά ἀπὸ τὸν Edward Murray. Τὸ βιβλίο αὐτὸ τυπώθηκε σὲ «σχῆμα 12ο» (περίπου 11 cm × 17 cm) στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Joseph James. Τρία χρόνια ἀργότερα, ὁ Matthew Carey τύπωσε πάλι στὴν Φιλαδέλφεια τῶν ΗΠΑ τὸ *Ἐγχειρίδιον* τοῦ Ἐπίκτητου στὰ ἐλληνικά καὶ λατινικά. Ἄν καὶ δὲν ἔχουμε ἄμεση γνώση γιὰ τίς δύο αὐτὲς ἐκδόσεις (ἐλάχιστα ἀντίτυπα ὑπάρχουν σὲ μερικὲς ἐθνικὲς βιβλιοθήκες), ἐντούτοις, ἂν κρίνουμε ἀπὸ μετέπειτα ἐκδόσεις τῶν *Διαλόγων* μὲ ἐπιμέλεια καὶ πάλι τοῦ Edward Murray, τότε μπορούμε νὰ ὑποθέσουμε πὼς μᾶλλον τυπώθηκαν μὲ ἐλληνικοὺς χαρακτῆρες βρετανικῆς προέλευσης σὰν αὐτοὺς ποὺ σχεδίασε ὁ βρετανὸς στοιχειοχαρακτὴς Alexander Wilson.²

Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1800, τυπώθηκε καὶ κυκλοφόρησε στὴν Μασαχουσέτη ἡ Καινὴ Διαθήκη στὰ ἐλληνικά μὲ τὴν φροντίδα τοῦ Isaiah Thomas³ (Εἰκόνα 1), ἐνῶ τὸ 1804 ὁ Edward Murray πραγματοποιήσε μιὰ νέα ἐκδοση τῶν *Διαλόγων* τοῦ Λουκιανοῦ, αὐτὴ τὴν φορὰ στὸ τυπογραφεῖο τοῦ William Poyntell στὴν Φιλαδέλφεια (Εἰκόνας 2 καὶ 3). Τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Poyntell εἶναι ἐπίσης σημαντικὸ γιὰτὶ στὸν ἴδιο χῶρο λειτούργησε καὶ στοιχειοχυτήριον ὅπου χυτεύθηκαν γιὰ πρώτη φορὰ ἐλληνικοὶ χαρακτῆρες στὴν ἀμερικανικὴ ἥπειρο. Μὲ δικούς του χαρακτῆρες, οἱ ὅποιοι ὅμως ἦταν σχεδὸν πανομοιότυπα ἀντίγραφα τῶν ἐλληνικῶν χαρακτῆρων ποὺ κυκλοφοροῦσαν στὴν Βρετανία, ὁ William Poyntell τύπωσε τὸ 1806 τὴν *Ἀνάβαση* τοῦ Ξενοφῶντα.

4 Τὸ Ἀπλοῦν ἀλφαβητάριον καὶ ἄλλες ἐκδόσεις γενικοῦ ἐνδιαφέροντος

Στὰ ἐπόμενα χρόνια, ἡ ἐκδοση καὶ κυκλοφορία τῶν κλασικῶν ἐλλήνων συγγραφέων ἄρχισε νὰ ἐντείνεται. Ταυτόχρονα ἄρχισαν νὰ ἐμφανίζονται στίς Ἑνωμένες Πολιτεῖες καὶ οἱ πρῶτοι Ἕλληνες μετανάστες, ἂν καί, ὅπως ἀναφέρθηκε παραπάνω, τὸ μεγάλο μεταναστευτικὸ κύμα Ἑλλήνων παρουσιάσθηκε στὴν Ἀμερικὴ πρὸς τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ. Ἀνάμεσα στοὺς πρῶτους Ἕλληνες μετανάστες ἦ ταξιδιώτες,

²J. H. Bowman, «Τὰ ἐλληνικά τυπογραφικὰ στοιχεῖα: ἡ βρετανικὴ συνεισφορά.» *Τὰ ἐλληνικά γράμματα: ἀπὸ τὴν πέτρα στὸν σκληρὸ δίσκο*, ἐπιμ. Μ. Μακράκης. Ἑταιρεία Ἑλληνικῶν Τυπογραφικῶν Στοιχείων, Ἀθήνα 1997. URL: <http://www.greekfontociety.gr/images/greektablets/JohnBowman.pdf>.

³Βλ. I. H. Hall, *A Critical Bibliography of the Greek New Testament as Published in America*, Pickwick and Company, Philadelphia 1883.

βρέθηκε στὶς ΗΠΑ καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Νέγρη, διανοούμενος τῆς ἐποχῆς⁴ ὁ ὁποῖος ἔγραψε μία γραμματικὴ τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσας γιὰ νὰ τυπωθεῖ «παρὰ Ἰλλιάρδω, Γραΐω, Λιττὺλω καὶ Οὐλκίνσω» (Hilliard, Gray, Little and Wilkins) στὴν Βοστώνη τὸ 1828 (Εἰκόνες 4 καὶ 5).

Ἡ *Γραμματικὴ* τοῦ Νέγρη εἶναι οὐσιαστικὰ τὸ πρῶτο βιβλίον ποὺ γράφτηκε ἀπὸ Ἑλληνα στὸν Νέο Κόσμος, ἀλλὰ ἀξιοσημεῖωτο εἶναι ἐπίσης τὸ θέμα του. Μέχρι τότε, οἱ περισσότεροι ἐκδότες τῆς Ἀμερικῆς ἐνδιαφέρονται μόνον γιὰ κείμενα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας. Τὰ βιβλία τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος τυπώνονται συχνὰ μὲ παράλληλες μεταφράσεις ὅχι στὰ ἀγγλικά, ὅπως ἴσως θὰ ἦταν πιὸ φυσικό, ἀλλὰ στὰ λατινικά, τὴν ἄλλη κύρια γλώσσα τῶν κλασικιστῶν. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τυπογραφικῆς ἀπόψεως, ἡ *Γραμματικὴ* τοῦ Νέγρη παρουσιάζει πολὺ ἐνδιαφέρον, μίᾱς καὶ τυπώθηκε μὲ πολὺ ὥραϊα ἑλληνικὰ στοιχεῖα 11 ἢ 12 στιγμῶν καὶ χαρακτηριστικὰ μεγάλο διάστιχο. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἴσως νὰ προέρχονται ἀπὸ ἀμερικανικὸ στοιχειοχυτήριο, ἀλλὰ μοιάζουν μὲ τὰ πλάγια ἑλληνικὰ τῆς Λειψίας, τὰ ὁποῖα καθιερώθηκαν κάπως ἀργότερα (γύρω στὰ 1850) ἀπὸ τὸν γερμανὸ ἐκδότη Benedictus Gotthelf Teubner.⁵

Ἐνα ἄλλο ἐνδιαφέρον θέμα γιὰ τοὺς προτεστάντες Ἀμερικανούς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦταν καὶ ἡ προσέγγιση (καὶ πιθανῶς ὁ προσηλυτισμός) τῶν κατοίκων τοῦ νεοσύστατου ἑλληνικοῦ κράτους, τῶν Ἰονίων Νήσων καὶ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἡ ὁποία ἐξακολουθοῦσε νὰ παραμένει πολὺ μεγάλη σὲ ἔκταση μὲ πολυπληθεῖς χριστιανικὲς κοινότητες (Ἑλληνες, Ἀρμένιοι, Ἀσσύριοι, κ.ἄ.). Ὅμως, οἱ χριστιανοὶ ὑπῆκοοι τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, «οἱ Λεβαντῖνοι» γιὰ τοὺς Ἀμερικανούς, ἦταν στὴν πλειονότητά τους ἀγράμματοι καὶ ἔπρεπε νὰ μάθουν πρῶτα γραφὴ καὶ ἀνάγνωση. Γιὰ τὸν λόγο αὐτό, ἀμερικανοὶ προτεστάντες ἱεραπόστολοι τύπωσαν τὸ 1831 στὴν «Ἀνδοβηρία» (Andover) τῆς Μασαχουσέτης ἕνα ἀπὸ τὰ πρῶτα ἑλληνικὰ ἀλφαβητάρια: τὸ *Ἀπλοῦν ἀλφαβητάριον διὰ τὰ παιδία* (Εἰκόνες 6 καὶ 7). Ἡ πρώτη ἐκδοσὴ ἐγίνε σὲ 15.000 ἀντίτυπα στὶς ΗΠΑ· ἀκολούθησαν καὶ ἄλλες στὴν Μάλτα καὶ στὴν Σμύρνη, ὅπου οἱ ἀμερικανοὶ ἱεραπόστολοι μετέφεραν διαδοχικὰ τὸ τυπογραφεῖο τους.⁶ Τὸ *Ἀπλοῦν ἀλφαβητάριον* ἔχει πολὺ

⁴Τὰ λίγα στοιχεῖα ποὺ βρήκαμε γιὰ τὸν Νέγρη δείχνουν πὼς ἔζησε γιὰ ἕνα διάστημα στὴν Ρωσία καὶ πιθανῶς ἦταν μέλος τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας. Ἀργότερα ἐγκαταστάθηκε στὸ Ἐδιμβούργο τῆς Σκωτίας, ὅπου δίδαξε ἑλληνικὰ στὸ πανεπιστήμιον τῆς πόλης. Στὸ Ἐδιμβούργο ἐξέδωσε μία συλλογὴ ἑλληνικῶν παροιμιῶν καὶ μία σύντομη ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας (προφανῶς ἐκείνης τῆς ἐποχῆς). Ἐπιμελήθηκε ἐπίσης τὴν ἐκδοσὴ ἔργων ἀρχαίων Ἑλλήνων (Ξενοφῶν, Ἡρόδοτος, Δημοσθένης κ.ἄ.) ποὺ τυπώθηκαν στὴν Βρετανία καὶ στὶς ΗΠΑ. Στὴν Ἑλλάδα κυκλοφόρησε καὶ ἕνα ρωσικὸ βιβλίον θρησκευτικοῦ περιεχομένου σὲ μετάφραση τοῦ Νέγρη (*Ἐπιστολαὶ περὶ τῶν καθηκόντων* τῆς ἱερωσύνης «συγγραφεῖσα μὲν ρωσιστὶ ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Στούρτζα, ἐξελληνισθεῖσα δὲ ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Νέγρη, ἐν Ἀθήναις 1854»).

⁵Τὰ γνωστὰ πλάγια στοιχεῖα τῆς Λειψίας χρησιμοποιήθηκαν στὰ τυπογραφεῖα τῆς ὁμώνυμης γερμανικῆς πόλης πολὺ πρὶν τὰ καθιερώσει ὁ Teubner. Ὁ συγγραφέας ἐτοῦτου τοῦ ἀρθροῦ ἔχει ἐντοπίσει αὐτὰ τὰ στοιχεῖα σὲ βιβλίον ποὺ ἐκδόθηκε στὴν Λειψία τὸ 1809: Dionysii Longini, *De sublimitate*, Græce et Latine. Lipsiæ MDCCCIX. (Διονυσίου Λογγίνου *Περὶ ὕψους*). Πιθανῶς, ἀμερικανοὶ τυπογράφοι ἀγόρασαν ἑλληνικὰ στοιχεῖα ἀπὸ στοιχειοχυτήρια τῆς Λειψίας.

⁶Στὸ ἐνθετο *Ἐπὶ Ἡμέρας τῆς Καθημερινῆς* τῆς 7ης Φεβρουαρίου 1999, μὲ τίτλο «Ἀναγνωστικά: τὰ πρῶτα μας βιβλία», τὸ συγκεκριμένο ἀλφαβητάριον ἀναφέρεται μόνον ὡς ἐκδοσὴ Σμύρνης. Οἱ πληροφορίες ποὺ ἀναφέρονται ἐδῶ γιὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ *Ἀπλοῦ ἀλφαβηταρίου* προέρχονται ἀπὸ τὸ ἀρθρο: R. Anderson, “Anderson’s observations in Greece,” *The North American Review*, vol. XXXIV (34), pp. 1–23. Gray & Bowen, Boston 1832.

ώραία εικονογράφηση, μόνον πού πολλές από τις εικόνες δείχνουν τοπία και πρόσωπα της Νέας Αγγλίας, πού δὲν ἔχουν καμιά σχέση με τὴν τότε Ἑλλάδα. Ὅσο γιὰ τὰ ἑλληνικά τυπογραφικά στοιχεῖα, πρόκειται γιὰ τὰ ἴδια πολὺ ὁμορφα πλάγια ἐντεκάρια ἢ δωδεκάρια, μᾶλλον γερμανικῆς προέλευσης, πού χρησιμοποιήθηκαν καὶ γιὰ τὴν ἐκτύπωση τῆς *Γραμματικῆς* τοῦ Νέγρη.

Τὸ 1837 τυπώθηκε «ἐν Μαριανοπόλει» (Μόντρεαλ)⁷ ἓνα μικρὸ ἀναγνωστικὸ τῆς ἀρχαίας κοινῆς διαλέκτου μετὰ τίτλο *Ἐκλεκτὰ Μυθιστορίας* «παρὰ Ἰωάννη Ἰωνέσω» (John Jones) «ἐκ τοῦ τυπουργείου τοῦ Θωμᾶ Γουερίνου» (Thomas Guerin). Τὸ βιβλίον αὐτὸ χρησίμευσε γιὰ τὶς διδακτικὰς ἀνάγκες τῶν καθολικῶν ἱεροδιδασκαλείων τῆς πόλης. Ἄν καὶ στὸ βιβλίον δὲν ἀναφέρεται ὄνομα συγγραφέα, κατὰ πᾶσα πιθανότητα, πρόκειται γιὰ ἔργο τοῦ Τζῶν Λάρκιν (John Larkin), ἐνὸς καθολικοῦ ἱεροδιδασκάλου ἱρλανδικῆς καταγωγῆς, ὁ ὁποῖος τὴν ἐπόμενη χρονιά (1838) δημοσίευσε, πάλι ἀνώνυμα, καὶ μία γραμματικὴ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν γιὰ τὶς ἀνάγκες τῶν γαλλόφωνων ἱερέων τοῦ Κεμπέκ (*Grammaire grecque: à l'usage du Collège de Montréal*, 321 σσ.).⁸ Γιὰ αὐτὲς τὶς δύο πρώτες ἑλληνικὲς ἐκδόσεις στὸν Καναδᾶ, χρησιμοποιήθηκαν ἑλληνικὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὸ στοιχειοχυτήριο τοῦ Thomas Guerin, ἓνα ἀπὸ τὰ πρώτα στοιχειοχυτήρια τοῦ Μόντρεαλ.⁹ Ὅμως τὰ στοιχεῖα τοῦ Guerin δὲν ἔχουν καμιά πρωτοτυπία· ἦταν μᾶλλον ἀντίγραφα ἑλληνικῶν στοιχείων τύπου Wilson (Εἰκόνες 8 καὶ 9), τὰ ὁποῖα κυκλοφοροῦσαν ἀπὸ πολὺ νωρίτερα στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖς. Ὡς σημειωθεῖ πὼς τὰ *Ἐκλεκτὰ Μυθιστορίας* κυκλοφόρησαν ξανὰ τὸ 2008 σὲ φωτογραφικὴ ἀναπαραγωγή, μετὰ τὴν φροντίδα τοῦ Κέντρου Ἑλληνικῶν Ἑρευνῶν τοῦ Καναδᾶ (Μόντρεαλ).

Τὸ 1838 τυπώθηκε στὴν Νέα Ὑόρκη ἓνα ἀπὸ τὰ πλέον ἐμπορικὰ ἐπιτυχημένα ἑλληνικὰ βιβλία: ἡ *Γραμματικὴ* τοῦ Σοφοκλῆ Εὐαγγελينوῦ-Ἀποστολίδου.¹⁰ Ὁ Σοφοκλῆς Εὐαγγελινὸς Ἀποστολίδης ἦταν δάσκαλος τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν, ὁ ὁποῖος κατὰγονταν ἀπὸ τὸ Πήλιο καὶ εἶχε ζήσει καὶ σπουδᾶσει στὴν Αἴγυπτο. Τὸ 1829, στὴν ἡλικία τῶν 22 ἐτῶν, μετανάστευσε στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖς μετὰ τὴν βοήθεια ἀμερικανῶν προτεσταντῶν ἱεραποστόλων. Παρακολούθησε μαθήματα στὸ Ἀμχερστ τῆς Μασαχουσέτης καὶ κατόπιν ἄρχισε νὰ διδάσκει ἀρχαία, μεσαιωνικά («βυζαντινά») καὶ νέα ἑλληνικά σὲ διάφορα ἀνώτερα σχολεῖα γιὰ νὰ καταλήξει καθηγητὴς ἑλληνικῶν στὸ Χάρβαρντ. Ἐγινε γνωστὸς περισσότερο ὡς «E. A. Sophocles», ὥστε ἐπειδὴ προτιμοῦσε τὸ ἀρχαιοπρεπὲς ὄνομά του παρὰ μετὰ τὸ ἐπίθετό του. Ἡ *Γραμματικὴ* του ἔκανε πολλὰς ἐκδόσεις καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ κυκλοφορεῖ ἀκόμα καὶ σήμερα — μιὰ ἔρευνα στὸ www.amazon.com θὰ πείσει κάθε ἀναγνώστη.

⁷Ἡ ἀρχικὴ ὀνομασία τοῦ Μόντρεαλ ἦταν Ville-Marie, δηλαδὴ «Πόλις τῆς [Παναγίας] Μαρίας», καὶ ἔτσι προέκυψε ἡ ὀνομασία «Μαριανόπολις».

⁸Γιὰ περισσότερες πληροφορίες γιὰ τὶς πρώτες ἑλληνικὲς στὸ Μόντρεαλ, βλ. J. Bouchard, «Les débuts de l'imprimerie grecque au Québec», *Études Helléniques / Hellenic Studies*, vol. 1 (1) (1983), pp. 53–59.

⁹Γιὰ τὸ στοιχειοχυτήριο τοῦ Guerin, βλ. B. Dansereaux, «La fabrication des caractères d'imprimerie à Montréal au milieu du XIXe siècle», *Revue d'histoire de l'Amérique française*, vol. 47 (1) (1993), pp. 83–92.

¹⁰E. A. Sophocles, *A Greek Grammar for the Use of Learners*. F. J. Huntington & Co., New York 1838, 12 cm × 20 cm, 284 σσ.

5 Ξντυπα γιά τ0 μεγáλο μεταναστευτικό κύμα

Η άφιξη και εγκατάσταση 0λο και περισσότερων 0λλήνων μεταναστών στις ΗΠΑ από τ0 1890 και μετά, είχε ως αποτέλεσμα τήν εμφάνιση των πρώτων 0φημερίδων, περιοδικών και βιβλίων που τυπώνονταν στις ΗΠΑ γιά τις ανάγκες 0νημέρωσης των 0λλήνων μεταναστών. Τ0 ίδιο φαινόμενο παρατηρήθηκε λίγο αργότερα στην Λατινική Άμερική, τ0ν Καναδά και τήν Αύστραλία.¹¹

Τ0 1892 κυκλοφόρησε στην Βοστώνη ή πρώτη 0λληνική 0φημερίδα τής Άμερικής με τίτλο *Νέος Κόσμος*. Ο *Νέος Κόσμος* 0πέζησε μόνον γιά μερικούς μήνες, αλλά τ0 1894 οι άδελφοί Σόλων και Δημήτριος Βλαστός άρχισαν νά τυπώνουν στην Νέα Ύόρκη τήν 0φημερίδα *Άτλαντίς*, ή 0ποία 0πέζησε μέχρι τ0 1973. Τ0 1908 κυκλοφόρησε στην Νέα Ύόρκη ή 0φημερίδα *Πανελλήνιος*, ή 0ποία 0κλεισε πέντε χρόνια μετά. Τ0 1915, τήν 0ποχή του 0θνικοϋ διχασμοϋ, 0 0μπορος Πέτρος Τατάνης άρχισε νά 0κδίδει τήν ήμερήσια 0φημερίδα *Έθνικός Κήρυξ* ως βενιζελικό αντίπαρο στην φιλοβασιλική *Άτλαντίδα*. Ο *Έθνικός Κήρυξ* 0ίναι ή μόνη 0λληνική ήμερήσια 0φημερίδα που 0ξακολουθεί νά κυκλοφορεί και σήμερα στις ΗΠΑ.¹²

Τήν ίδια 0ποχή περίπου άρχισαν νά τυπώνονται και 0λληνικά βιβλία πιο γενικοϋ 0νδιαφέροντος. Γιά παράδειγμα, η 0φημερίδα *Άτλαντίς* είχε και τμήμα παραγωγής βιβλίων γιά τ0 0λληνοαμερικανικό κοινό. Οι εκδόσεις τής *Άτλαντίδος* αλλά και 0λες σχεδόν οι 0λληνικές εκδόσεις στ0ν Νέο Κόσμο μιμοϋνταν ως πρ0ς τήν αίσθητική τις εκδόσεις τής Αθήνας τής 0ποχής 0κείνης. Συχνά 0στόσο βλέπουμε σ' αϋτά τά 0ντυπα χαρακτηριστικά τής τυπογραφικής παράδοσης του τόπου φιλοξενίας. Στις Εικόνες 10 και 11 παρουσιάζονται δύο σελίδες από 0λληνικό βιβλίο που κυκλοφόρησε στην Νέα Ύόρκη τ0 1910. Τά στοιχεία του συγκεκριμένου βιβλίου 0ίναι τά «άπλά» (Didot), τά 0ποία είχαν πλέον 0πικρατήσει στην Έλλάδα, αλλά ή διάταξη των άράδων 0ίναι αμερικανική — π.χ. τά κενά διαστήματα μετά τις περιόδους 0ίναι πολϋ μεγάλα.

Στ0 Μπουένος Άιρες, κυκλοφόρησε τ0 1905 ή 0ργατική 0φημερίδα *Ο Πρόμαχος*, 0νώ τ0 1938 κυκλοφόρησε τ0 βιβλίο του Σπυρίδωνος Καμηλιέρη *Τ0 γενικόν 0μπόριον τής Άργεντινής Δημοκρατίας και ή 0ικονομική 0ξέλιξις τής χώρας κατά τά τελευταία 3τη*.¹³

Στην Μελβούρνη, κυκλοφόρησε τ0 1913 ή 0λληνική 0φημερίδα *Αύστραλία*. Στ0 τυπογραφείο αϋτής τής 0φημερίδας τυπώθηκε τ0 1916 και τ0 πρώτο 0λλη-

¹¹Γιά μιá σύντομη 0πισκόπηση του 0λληνικοϋ 0μογενειακοϋ Τύπου, βλ. Ε. Δρούλια-Μητράκου, Γ. Κουτσοπανάγου, Ν. Μπαλτά και Δ. Παπαδημητρίου, «Ο Τύπος στην Έλλάδα, στην 0μογένεια και στη διασπορά», στ0ν τόμο *Πεντακόσια χρόνια 0ντυπης παράδοσης του Νέου Έλληνισμοϋ (1499-1999)*, 0πιμ. Κ. Σπ. Στάικος και Τ. Ε. Σκλαβενίτης, Βουλή των Έλλήνων, Αθήνα 2000, σσ. 87-98.

¹²Βλ. Β. Πισσαλίδης, «Έλληνικός 0μογενειακός τύπος-MME και διαπολιτιστική 0πικοινωνία: ή περίπτωση τής Νέας Ύόρκης», *Ίστορία τής Νεοελληνικής Διασποράς. Έρευνα και διδασκαλία*, τόμος β', 0πιμ. Μ. Δαμανάκης, Β. Καρδάσης, Θ. Μιχελακάκη και Α. Χουρδάκης, ΕΔΙΑΜΜΕ, Ρέθυμνο 2004, σσ. 164-171.

¹³Α. Τάμης, «Τυπολογία ίστοριογραφίας τής 0λληνικής 0ποίησης στην Ύκεανία και Νότια Άμερική», *Ίστορία τής Νεοελληνικής Διασποράς. Έρευνα και διδασκαλία*, τόμος β', 0πιμ. Μ. Δαμανάκης, Β. Καρδάσης, Θ. Μιχελακάκη και Α. Χουρδάκης, ΕΔΙΑΜΜΕ, Ρέθυμνο 2004, σσ. 178-187.

νικό βιβλίο της χώρας, ένας οδηγός για τους νέους μετανάστες γραμμένος από τους Γεώργιο Κένταυρο, Κοσμά Ἀνδρόνικου καὶ Ἐμμανουὴλ Ἀνδρόνικου: *Ἡ ζωὴ ἐν Αὐστραλίᾳ 1916*, ἔκδοση τῆς ἐφημερίδας *Αὐστραλία*, Μελβούρνη 1916.¹⁴ Τὸ συγκεκριμένο βιβλίο ἐπακυκλοφόρησε τὸ 2009 σὲ φωτογραφικὴ ἀναπαραγωγὴ μὲ τὴν φροντίδα τοῦ Κυθηραϊκοῦ Συλλόγου Αὐστραλίας (Kytharian Association of Australia).

Στὸ Μόντρεαλ, τὸ πρῶτο βιβλίο γραμμένο ἀπὸ ἑλληνα μετανάστη κυκλοφόρησε τὸ 1922. Πρόκειται γιὰ ἕναν ἀκόμα οδηγὸ γιὰ νέους ἑλληνες μετανάστες γραμμένο ἀπὸ τὸν Ἡρακλῆ Ν. Παπαμανώλη καὶ μὲ τίτλο: *Περὶληπτικὴ ἱστορία τοῦ Καναδᾶ καὶ ἑλληνο-καναδικὸς ὁδηγός*, ἔτος α', Reg. Canadian Greek Publishing Co., Μοντρεάλη Καναδᾶ 1921–1922. Ὁ *ἑλληνο-καναδικὸς ὁδηγός* τοῦ Παπαμανώλη εἶχε τυπωθεῖ μὲ ἑλληνικὰ στοιχεῖα Elzevir, τὰ ὁποῖα ἦταν ἡ τελευταία λέξη τῆς μόδας γιὰ τὰ ἑλληνικὰ τυπογραφεῖα τῆς ἐποχῆς. Δύο χρόνια ἀργότερα (1924), στὴν ἴδια καναδικὴ πόλη, κυκλοφόρησε καὶ ἡ βραχύβια ἑλληνικὴ ἐφημερίδα *Ἑστία*. Πολλὰ χρόνια ἀργότερα, ἀπὸ τὴν δεκαετία τοῦ 1950 καὶ μετὰ, ἄρχισαν νὰ κυκλοφοροῦν ἄλλες ἑλληνικὲς ἐφημερίδες, σὲ ἐβδομαδιαία κυρίως βάση, στὸ Μόντρεαλ, στὸ Τορόντο καὶ σὲ ἄλλες καναδικὲς πόλεις.

Ἡ ἔκδοση ἑλληνικῶν ἐντύπων στὸν Νέο Κόσμο συνεχίσθηκε καθ' ὅλον τὸν 20ῦ αἰ. καὶ συνεχίζεται καὶ σήμερα. Πολλὲς ἐκδόσεις ἑλληνικῶν βιβλίων ἐγιναν στὸν Νέο Κόσμο στὰ χρόνια τῆς Δικτατορίας (1967–1974), γιὰ λόγους πολὺ προφανεῖς. Ἐκτοτε ὅμως οἱ ἑλληνικὲς ἐκδόσεις στὸ Δυτικὸ Ἡμισφαίριο ἄρχισαν νὰ μειώνονται. Ἡ διακοπὴ τῆς μετανάστευσης τῶν Ἑλλήνων, ἡ ἀφομοίωση στὶς χώρες ὑποδοχῆς, καὶ ἡ ραγδαία ἐξάπλωση τοῦ ἠλεκτρονικοῦ Τύπου (δορυφορικὴ τηλεόραση, Διαδίκτυο, κ.λπ.) ὁδήγησαν στὸν μαφασμὸ τῶν ἑλληνικῶν ἐκδόσεων στὸν Νέο Κόσμο. Μόνον ἐλάχιστοι ἐπίδοξοι πεζογράφοι καὶ ποιητὲς ἐκδίδουν πλέον «ἰδίους ἀναλώμασι» ἑλληνικὰ βιβλία στὸν Νέο Κόσμο σὲ περιορισμένο ἀριθμὸ ἀντιτύπων καὶ συχνὰ χαμηλῆς τυπογραφικῆς ποιότητος.¹⁵

6 Μικρὸς ἐπίλογος

Τὸ παρὸν ἄρθρο ἀποτελεῖ μία μικρὴ καὶ μᾶλλον ἐπιφανειακὴ ἀνασκόπηση τῶν πρώτων ἑλληνικῶν ἐκδόσεων στὸν Νέο Κόσμο τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Ὠκεανίας. Πολλὲς ἀπὸ αὐτὲς τὲς ἐκδόσεις παραμένουν χαμένες ἢ μαζεύουν σκόνη σὲ κάποιες βιβλιοθήκες. Ὁ συγγραφέας εὐχεταί κάποια ἡμέρα αὐτὲς οἱ ἐκδόσεις νὰ μελετηθοῦν καθὼς πρέπει καὶ νὰ βροῦν τὴν θέση τους στὴν ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς τυπογραφίας.

Ὁ συγγραφέας τοῦ παρόντος πονήματος εὐχαριστεῖ τὸν κ. Στέφανο Κωνσταντινίδη, διευθυντὴ τοῦ Κέντρου Ἑλληνικῶν Ἑρευνῶν τοῦ Καναδᾶ, γιὰ τὶς πληροφορίες ποὺ τοῦ ἔδωσε γιὰ τὶς πρώτες ἑλληνικὲς ἐκδόσεις στὸ Μόντρεαλ,

¹⁴B. Petre, «Ἡ διαχρονικὴ παρουσία τῶν ὁμογενειακῶν ΜΜΕ στὴν Αὐστραλία», *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Διασπορᾶς. Ἑρευνα καὶ διδασκαλία*, τόμος β', ἐπιμ. Μ. Δαμανάκης, Β. Καρδάσης, Θ. Μιχαλακάκη καὶ Α. Χουρδάκης, ΕΔΙΑΜΜΕ, Ρέθυμνο 2004, σσ. 210–220.

¹⁵Ἡ πρὸ χαρακτηριστικὴ περίπτωση εἶναι αὐτὴ τοῦ γνωστοῦ πεζογράφου Νίκου Καχτίτση (1926–1970), ὁ ὁποῖος εἶχε στήσει τυπογραφεῖο στὸ ὑπόγειο τοῦ σπιτιοῦ του στὸ Μόντρεαλ γιὰ νὰ τυπώνει ἔργα δικὰ του καὶ ἔργα φίλων του.

καθὼς καὶ τοὺς κκ. Κλήμη Μαστορίδη, καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Κύπρου, καὶ Γεράσιμο Λεωνίδα, λέκτορα τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Ρέντινγκ (University of Reading) τῆς Βρετανίας, γιὰ τὴν βοήθεια ποὺ πρόσφεραν στὴν ταυτοποίηση μερικῶν γραμματοσειρῶν.

ΑΠΟΚΑΛΥΨΙΣ ΙΩΑΝΝΟΥ

ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ.

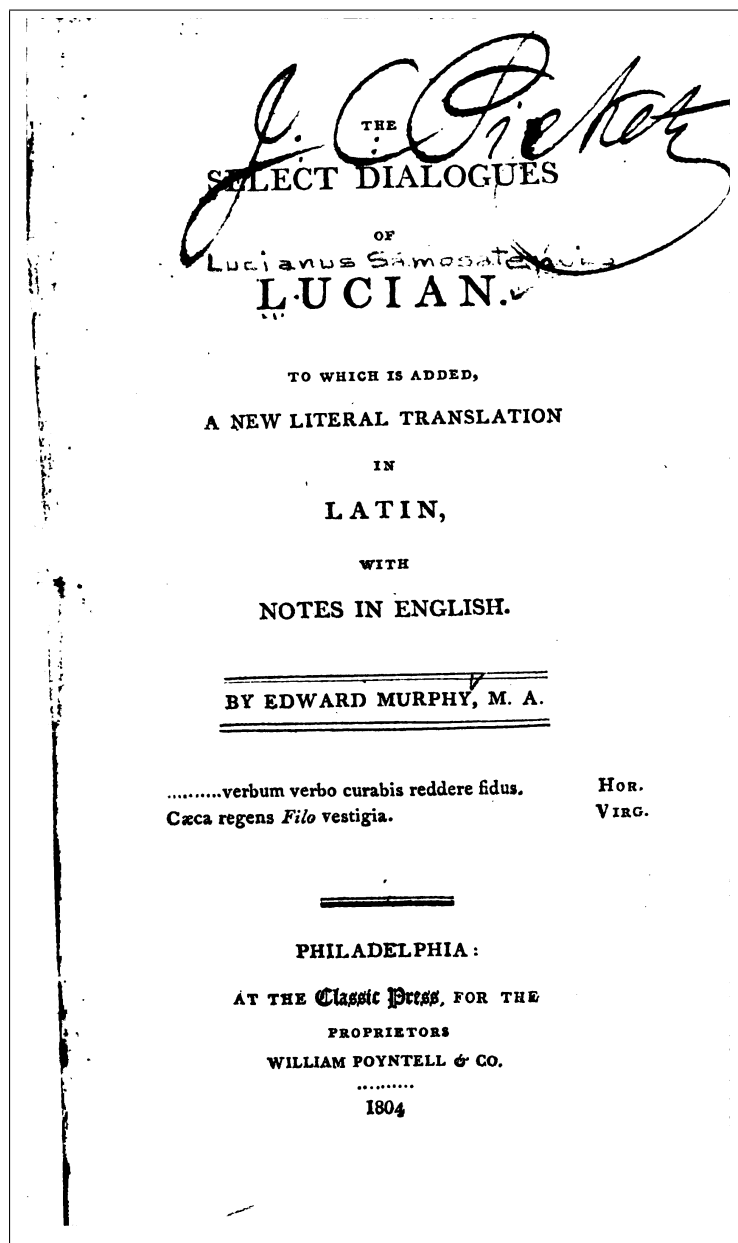
Κεφ. α'. 1. **Α**ΠΟΚΑΛΥΨΙΣ Ἰη-
σοῦ Χριστοῦ, ἣν ἔδωκεν
αὐτῷ ὁ Θεὸς, δεῖξαι τοῖς δού-
λοις αὐτοῦ καὶ δεῖν γενέσθαι ἐν
τάχῃ· καὶ ἐσήμανεν ἀποστείλας
διὰ τοῦ ἁγγέλου αὐτοῦ τῷ δούλῳ
αὐτοῦ Ἰωάννῃ·

2 **Ο**ς ἐμαρτύρησε τὸν λό-
γον τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν μαρτυρίαν
Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅσα τε εἶδε.

3 **Μ**ακάριοι οἱ ἀναγινώσ-
κων, καὶ οἱ ἀκούοντες τὰς λέξεις
τῆς προφητείας, καὶ τηροῦντες

τὰ ἐν αὐτῇ γεγραμμένα· ὁ
γὰρ καιρὸς ἐγγύς,
4 **Ἰ**ωάννης ταῖς ἐπὶ τὰ ἐκ-
κλησίαις ταῖς ἐν τῇ Ἀσίᾃ·
χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ τοῦ
ὄντος καὶ ὁ ὢν καὶ ὁ ἐρχόμενος·
καὶ ἀπὸ τῶν ἐπὶ τὰ πνευμάτων
καὶ ἐστὶν ἐνώπιον τοῦ θρόνου αὐτοῦ,
5 **Κ**αὶ ἀπὸ Ἰησοῦ Χριστοῦ·
ὁ μάρτυς ὁ πιστός, ὁ πρωτότο-
κος ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ὁ ἄρ-
χων τῶν βασιλείων τῆς γῆς.
τῷ ἁπατήσαντι ἡμᾶς, καὶ λυ-
σάντι ἡμᾶς ἀπὸ τῶν ἁμαρτι-
ῶν

Εἰκόνα 1: Ἡ ἀρχὴ τῆς Ἀποκάλυψης τοῦ Ἰωάννου στὴν Καινὴ Διαθήκη ποὺ τυπώθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὰ ἑλληνικὰ στὶς ΗΠΑ τὸ 1800. Ἀξιοσημεῖωτο εἶναι τὸ πῶς ὁ στοιχειοθέτης ἔκοψε τὴν λέξη «ἁμαρτιῶν» στὴν κάτω δεξιὰ ἄκρη.

Εικόνα 2: Η σελίδα των τίτλων από την επιλογή των *Διαλόγων* του Λουκιανού που εκδόθηκε στην Φιλαδέλφεια των ΗΠΑ το 1804. (*The Selected Dialogues of Lucian* by Edward Murphy, William Poyntell & Co., Philadelphia 1804, 270 σσ., 10 cm × 17 cm).

4

ΔΙΑΛ. Β'. Μενέλαος καὶ Πρωτεύς.

This Dialogue is a ridicule upon that part of *Homer's Odyssey*, where *Menelaus* is represented, as having, by the instructions of the nymph *Eidothea*, seized *Proteus*, her father (a prophet and sea-god, who could change his form and appearance to what he pleased), and learned from him, how he might escape from the island of *Pharos*, where he was detained by contrary winds.—The conversation of *Menelaus* and *Proteus* in *Homer*, upon that occasion, is here particularly ridiculed.

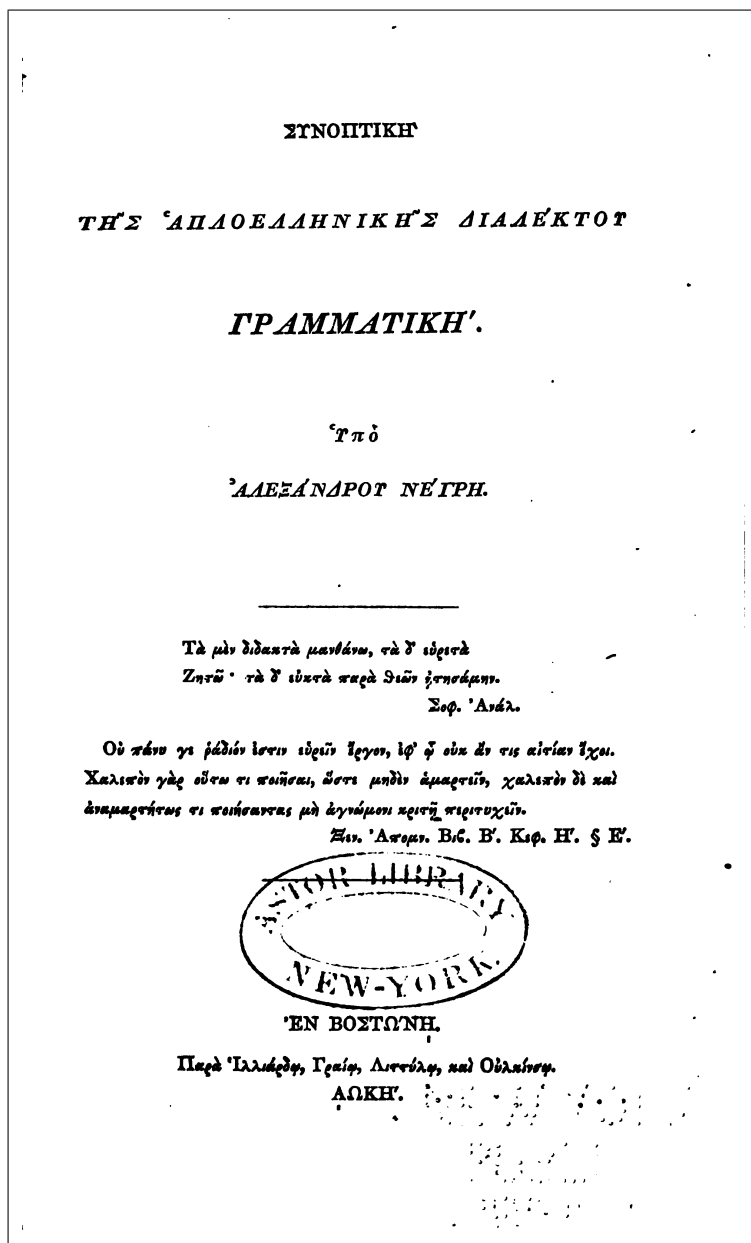
MEN.—'Αλλὰ ὕδωρ μὲν σε γίνεσθαι, ὦ Πρωτεῦ, ἢ ἀπίθανον, ἐνάλιον γε ἔσται· καὶ δένδρον, ἢ τι φορητόν, καὶ ἐς λίαντα ὁπότε ἀλλαγῆς, ὅμως ἐδὲ τὺτο ἔγω πιστεύω. Εἰ δὲ καὶ πῦρ γίνεσθαι δυνατὸν ἐν τῇ θαλάττῃ οἰκῶντα, τὺτο πάνυ θαυμάζω, καὶ ἀπιστῶ. ΠΡΩΤ. Μὴ θαυμάσῃς, ὦ Μενέλαε, γίγνομαι γὰρ. MEN Εἶδον καὶ αὐτὴν. 'Αλλὰ μοι δοκεῖς (εἰρήσεται γὰρ πρὸς σε) γοητεῖαν τινα προσάγειν τῷ πραγματι, καὶ τὰς ὀφθαλμοὺς ἑξαπατᾶν τῶν ὁρώντων, αὐτὸς ἔδιν τοῦτο γιγνόμενον. ΠΡΩΤ. Καὶ τίς ἂν ἡ ἀπάτη ἐπὶ τῶν ὕδατος ἐναργῶν γένοιτο; ἢ ἀναγνόντι τοῖς ὀφθαλμοῖς εἶδες, ἐς ὅσα 10 μετεποίησα ἑμαυτόν; Εἰ δὲ ἀπιστεῖς, καὶ τὸ πρᾶγμα (a) ψευδὲς εἶναι δοκί. φαντασία τις πρὸς τῶν ὀφθαλμῶν ἱσαμένη, ἐπειδὴν πῦρ γίνεσθαι, προσεγγίξαι μοι, ὦ γενναῖότατε, τὴν χεῖρα· εἴη γὰρ, εἰ ὁρῶμαι μόνον, ἢ καὶ τὸ καίειν τότε μοι πρόσθεν. MEN. Οὐκ ἀσφαλὲς ἡ σίερα, ὦ Πρωτεῦ. ΠΡΩΤ. Σὺ δὲ μοι, Μενέλαε, δοκῶς ἐδὲ 15 Πολύπυον ἰωρακίαισι πῶποτε, ἐδ' ὁ πᾶσχι ὁ ἰχθὺς ἔτ' εἶδεναι. MEN. 'Αλλὰ τὸν μὲν Πολύπυον εἶδον· Ἄ πᾶσχι δὲ, ἡδὴς ἂν μάθοιμι παρὰ σὺ. ΠΡΩΤ. Ὅποιᾶ ἂν σίερα προσελθὼν, ἀρμόση τὰς (b) κοτύλας, καὶ προσφύς ἔχηται καὶ τὰς (c) πλεκτανας,

(a) ψευδὲς.] Grævius would have it ψεύδης, agreeing with φαντασία; and, I think, with good reason.

(b) κοτύλας.] Suidas says, that κοτύλη properly signifies a *cup*, and that hence it hath been used to signify the *cavity* or *hollow* in one bone, for the reception of the head of another. The fish, called polypus, hath little cups or cavities along the inside of its claws, which it applies to any thing it grasps, and, with them performing a kind of suction, clings quite close to it. Plin. Nat. Hist. Lib. ix, cap. 9.

(c) πλεκτανας.] A kind of small claws, which the polypus twines about some sort of shell-fish, so fast, that it bursts the shell, and so gets the fish for its pains. *Plin. ibid.*

Εἰκόνα 3: Μία σελίδα με ἑλληνικὸ κείμενο καὶ σχόλια στὰ ἀγγλικά ἀπὸ τοὺς Διαλόγους τοῦ Λουκιανοῦ ποὺ κυκλοφόρησαν στὴν Φιλαδέλφεια τῶν ΗΠΑ τὸ 1804.

Εἰκόνα 4: Ἡ σελίδα τῶν τίτλων ἀπὸ τὴν *Συνοπτικὴ τῆς ἀπλοελληνικῆς διαλέκτου γραμματικῆς* ὑπὸ Α. Νέγρη (ἐν Βοστώνῃ 1828, 88 σσ., 10 cm × 17 cm).

ΠΡΟΟΙΨΙΟΝ.

ζ

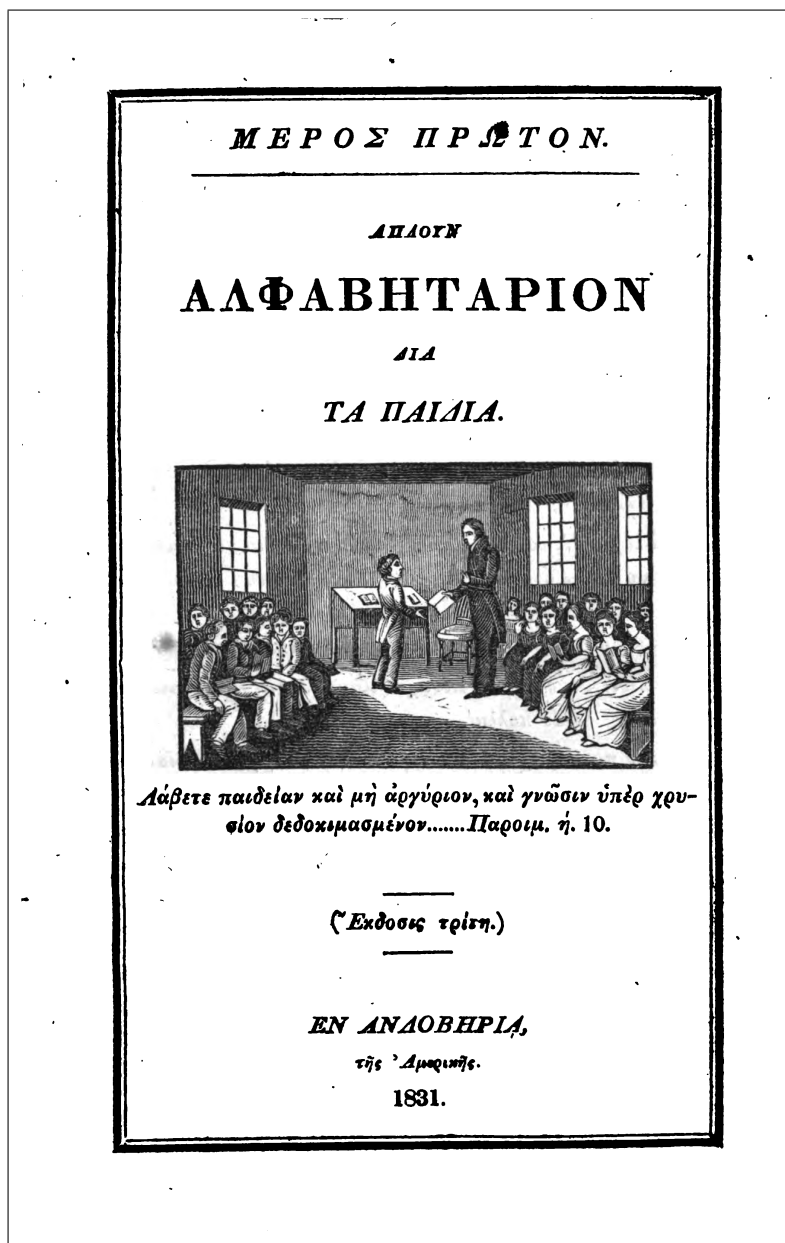
Παρηγορία μου μεγίστη εἶναι εἰς τὰς πολλὰς μου δυστυχίας, μεμονωμένος, ἐστερημένος πατρὶδος, συγγενῶν, καὶ φίλων, τὸ νὰ ἐξεύρω τὴν σπουδὴν τῆς γλώσσης μου, εἰς τὴν ὁποίαν ἐγεννήθησαν αἱ τέχναι καὶ αἱ ἐπιστῆμαι, καλλιερ- γουμένην εἰς ἓνα νέον ἡμισφαίριον· καὶ ὅλη μου κατὰ τὸ παρὸν ἡ φιλοδοξία περιορίζεται εἰς τὸ νὰ ἔμπορῶ νὰ εἰπῶ, ὅτι πρῶτος εἰς τοὺς φιλομαθεῖς καὶ φιλοκάλους ἐνέπνευσα Ἀμερικανοὺς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ σπονδάζωσι τὴν καθομιλουμένην.

Βοστώνη, γ' Ὀκτωβρίου, 1828.

Amidst my various misfortunes, and in my separation from my country, kindred, and friends, it is no small consolation to me to find the Greek language in general, the mother of the liberal arts and sciences, so much cultivated in a new hemisphere; and my present ambition will be fully satisfied, if I can claim the credit of being the first to inspire men of learning and taste in America, with the desire of becoming acquainted with the living dialect of Greece.

Boston, 8 October, 1828.

Εἰκόνα 5: Ἡ τελευταία σελίδα ἀπὸ τὸ δίγλωσσο προοίμιο τῆς *Γραμματικῆς* τοῦ Νέγρη.

Εἰκόνα 6: Ἡ σελίδα τῶν τίτλων ἀπὸ τὸ Ἀπλοῦν ἀλφαβητάριον ποὺ τυπώθηκε στὴν «Ἀνδοβηρία» (Andover) τῆς Μασαχουσέτης τὸ 1831 (γ' ἔκδοσις, 120 σσ., 11 cm × 17 cm).

Πρώτον.]

ΑΛΦΑΒΗΤΑΡΙΟΝ.

21

“Ένας χυδαῖος δὲν δίδει σέβας, μήτε σοῦ εὐχα-
ριστεῖ, ὅταν τοῦ δώσῃς ὅ,τι τοῦ χρειάζεται· ἀλλ’
ὁ καλοήθης θέλει κάμειν καὶ τὰ δύο.

Ἐὰν ἐκάμετε κακὸν, ἐξομολογήθητε τὴν ἀμαρ-
τίαν σας· ἀλλ’ ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος τὴν κρύπτει ψευδό-
μενος, κάμνει αὐτὴν διπλασίως.

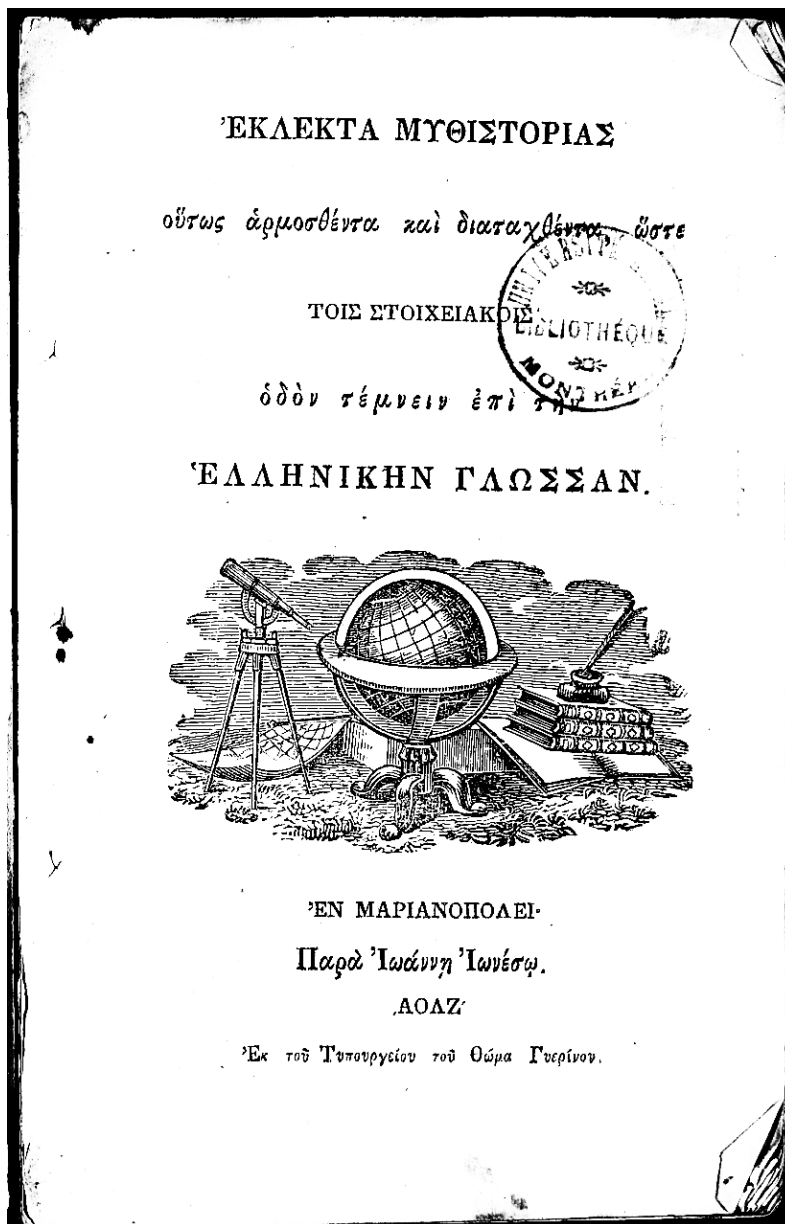
Τὸ παιδίον, ὁποῦ λέγει τὴν ἀλήθειαν, εἶναι
φρόνιμον· ἐκεῖνο ὅμως, τὸ ὁποῖον ψεύδεται, δὲν
ταγαποῦν οἱ ἄνθρωποι, κὰν λέγῃ τὴν ἀλήθειαν.

“Ὅταν εὐρίσκεσθε εἰς τὸ σχολεῖον, μὴ κάμνετε
ταραχὴν, ἀλλὰ κρατεῖτε τὸν τόπον σας, καὶ προσέ-
χετε εἰς τὸ βιβλίον σας· διότι ὅσα μανθάνετε, θέ-
λουν εἶσθαι ὠφέλιμα, ὅταν γενῇτε ἄνδρες.

Τὸ φρόνιμον παιδίον ἀγαπᾷ νὰ σπουδάξῃ τὸ
βιβλίον του· ἀλλὰ τὸ ἀνόητον προτιμᾷ νὰ παίξῃ μὲ
τὰ οὐτιδανὰ πράγματα.

Εἰκόνα 7: Μία ἀκόμα σελίδα ἀπὸ τὸ Ἀπλοῦν ἀλφαβητάριον, ποὺ τυπώθηκε γιὰ
πρώτη φορὰ στὴν Ἀμερική.

Εἰκόνα 8: Ἡ σελίδα τῶν τίτλων ἀπὸ τὰ Ἐκλεκτὰ Μυθιστορίας πού τυπώθηκαν στὴν «Μαριανόπολη» (Μόντρεαλ) τοῦ Καναδᾶ τὸ 1837 (54 σσ., 10 cm × 16 cm).

34 ἘΚΛΕΚΤΑ ΜΥΘΙΣΤΟΡΙΑΣ.

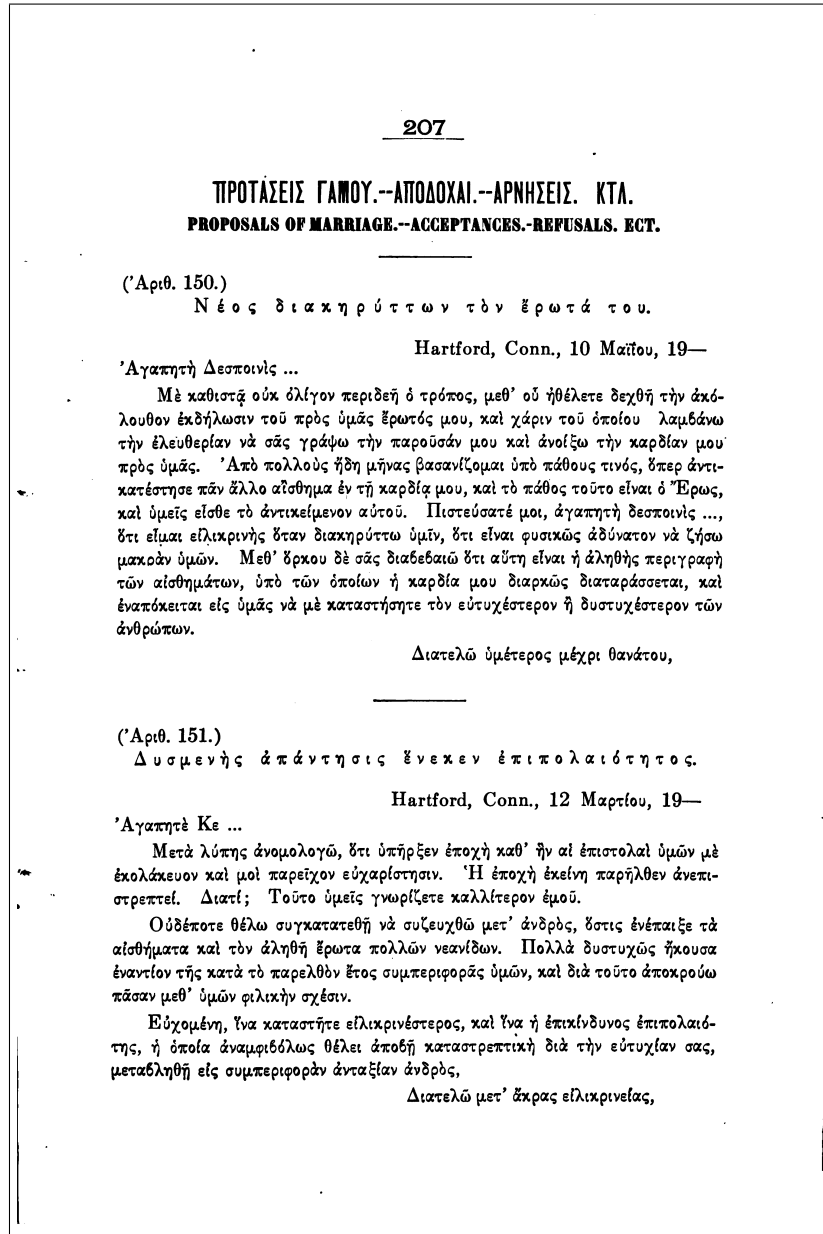
λῶν διέφθειρε. Πάντας δὲ Ἡρακλῆς ἀπολ-
λυμένους ἐτόξευσεν.

Ὡς δὲ ἐκράτησαν οἱ θεοὶ τῶν Γιγάντων
Γῆ, μᾶλλον χολωθεῖσα, γεννᾷ Τυφῶνα ἐν
Κιλικίᾳ, μεμιγμένην ἔχοντα φύσιν ἀνδρὸς
καὶ θηρίου. Οὗτος μὲν καὶ μεγέθει καὶ
δυνάμει πάντας ὑπερέβη ὅσους ἐγέννησε Γῆ.
Ἦν δὲ αὐτῷ (1.) τὰ μὲν ἄχρι μηρῶν ἀπλε-
τον μέγεθος ἀνδρόμορφον, ὥστε ἡ κεφαλὴ
πολλάκις τῶν ἄστρον ἔψαυε· χεῖρας (2.) δὲ
εἶχε, τὴν μὲν ἐπὶ τὴν ἐσπέραν ἐκτεινομένην,
τὴν δὲ ἐπὶ τὰς ἀνατολάς. Ἐκ τούτων δὲ ἐξ-
εἶχον ἑκατὸν κεφαλὰὶ δρακόντων· τὰ δὲ ἀπὸ
μηρῶν σπείρας εἶχεν ὑπερμεγέθεις ἐχιδνῶν,
ῶν ὄλκοι, πρὸς αὐτὴν ἐκτεινόμενοι κορυφὴν,
συριγμὸν πολὺν ἐξείσαν. Πᾶν δὲ αὐτοῦ τὸ
σῶμα κατεπτέρωτο· αὐχμηραὶ δὲ ἐκ κεφαλῆς
καὶ γενείων τρίχες ἐξηνεμοῦντο· πῦρ δὲ ἐδέξ-
κετο τοῖς ὅμμασι. Τοιοῦτος ὢν ὁ Τυφὼν καὶ
τηλικούτος, ἡμμένας (3.) βάλλων πέτρας ἐπ’

(1.) εἶναι dans le sens d’*avoir se construit* comme en Latin.
τὰ μὲν, τὰ δὲ, d’une part—d’autre part. δ μὲν, δ δὲ, l’un, l’autre.

(2.) Les Grecs employent *χείρ* pour le bras tout entier, quand
il n’y a pas de nécessité absolue de distinguer le bras de la
main.

(3.) Parf. pass. d’*ἄπτω*, toucher, enflammer.

Εἰκόνα 10: Μία σελίδα ἀπὸ τὸ *Πλήρες ἑλληνο-αγγλικὸν καὶ ἀγγλο-ελληνικὸν ἐπιστολάριον* ὑπὸ Α. Ζωνιάδου (ἔκδοσις β', Τυπογραφικὰ Καταστήματα «Ἀτλαντίδος», Νέα Ὑόρκη 1910, 237 σσ., 15 cm × 23 cm).

214

(Αριθ. 158.)

Ν ε ἄ ν ι ς ἐ ξ ο μ ο λ ο γ ο υ μ ἑ ν ῇ τ ῇ ν μ ε τ α β ο λ ῇ ν τ ῶ ν
ἐ ρ ω τ ι κ ῶ ν α ὔ τ ῆ ς α ἰ σ θ η μ ᾶ τ ω ν.

Pueblo, Colo., 9 Μαΐου, 19—

Ἀγαπητέ μοι Κε...

Τὴν ἐπιστολὴν ὑμῶν ἐγκαίρως ἔλαβον καὶ φοβοῦμαι ὅτι ἡ παροῦσά μου ἐξομολόγησις θὰ σᾶς προξενήσῃ λύπην, ἀλλὰ νομίζω ὅτι εἶναι προτιμώτερον νὰ εἶναι τὶς εἰλικρινὲς καὶ εὐθύς εἰς ζητήματα, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ ἡσυχία τοῦ ἄλλου ἐξαρτᾶται. Νὰ σᾶς εἰπῶ εἰλικρινῶς, ὅτι τὰ πρὸς ὑμᾶς ἐρωτικά μου αἰσθήματα δὲν εἶναι ὅποια ἦσαν ἄλλοτε. Ἄν καὶ ἡ ἐκτίμησις τοῦ χαρακτήρος ὑμῶν δὲν ἡλλοιώθῃ ἐν ἐμοί, οὐχ ἤττον δὲν δύναμαι νὰ καλύψω τοὺς ὀφθαλμούς μου πρὸς τὴν πραγματικότητα, δηλ. ὅτι δὲν αἰσθάνομαι τὸν ἔρωτα ἐκεῖνον, ὃν ἡ σύζυγος πρέπει νὰ αἰσθάνεται διὰ τὸν σύζυγόν της, καὶ ἄνευ τοῦ ὅποιου ὁ συζυγικὸς βίος ἀποδίνει συνεχὲς βάσανος καὶ δυσθυμίας. Εἶμαι βεβαία ὅτι δὲν θὰ νομίστητε ὅτι πράττω τοῦτο χάριν ἀσταθείας, ἀφοῦ μάλιστα πρὸς τὸ παρὸν οὐδεμίαν συμπαθεῖαν πρὸς ἕτερον πρόσωπον τρέφω.

Διαβεβαιόωσα ὑμᾶς ὅτι ὡς φίλη πάντοτε θὰ σᾶς ἐνθυμῶμαι μετ' ἰδιαιτέρας ἐκτιμήσεως καὶ σεβασμοῦ,

Διατελῶ μετ' ἄκρας εἰλικρινείας,

(Αριθ. 159.)

Ἐ π ι σ τ ο λ ῇ σ τ ρ α τ ι ῳ τ ο υ δ ι α τ α χ θ ἑ ν τ ο ς ε ἰ ς
ἐ κ σ τ ρ α τ ε ῖ α ν.

Cincinnati, Ohio, 14 Μαΐου, 19—

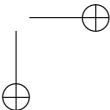
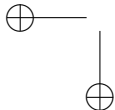
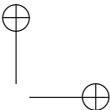
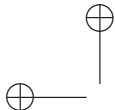
Ἀγαπητὴ ...

Ἐπὶ τέλους ἡ ἀκαισία στιγμὴ ἔφθασε, καὶ ἡ ὁποία ἴσως μᾶς ἀποχωρήσῃ διὰ παντός. Εὐχόμαι πρὸς τὸν Θεὸν ἵνα τοῦτο οὐδέποτε γείνη, ἀλλ' ἡ ζωὴ τοῦ στρατιώτου, ἀγαπητὴ μοι ..., εἶναι λίαν ἀβέβαιος καὶ ἐπικραλὴς. Ἀλλὰ πιστεύσατέ μοι, ὅτι ἐν μέσῳ τῶν κινδύνων καὶ δυσχερειῶν τοῦ σταδίου μου θὰ ἀναπολῶ μετὰ φιλοστοργίας τὸν ἔρωτά μας, καὶ θὰ ἐλπίζω ὅτι θὰ ἔλθῃ καιρὸς, καθ' ὃν ἡ εἰρήνῃ θέλει καὶ πάλιν ἀποκατασταθῇ καὶ τότε θὰ ἐνωθώμεν διὰ παντός διὰ τοῦ Ὑμεναίου.

Ἐῖθε ὁ Θεὸς νὰ σᾶς διαφυλάττῃ, ἀγαπητὴ μοι ..., καὶ πιστεύσατέ μοι

Ὁ ἀφωσιωμένος ἐραστὴς ὑμῶν,

Εἰκόνα 11: Μία ἀκόμα σελίδα ἀπὸ τὸ Ἐπιστολόριον τοῦ Ζωνιάδου.

Χ_εΛ^AT_εX και ελληνικά

Απόστολος Συρόπουλος

28ης Οκτωβρίου 366

67100 Εάνθη

H/T: *asyropoulos at yahoo dot com*

Η σχέση του T_εX με τα ελληνικά ξεκίνησε πριν από 25 χρόνια περίπου, με τις πρώτες γραμματοσειρές του Sylvio Levy. Έκτοτε, η σχέση αυτή συνεχίστηκε με διάφορα πακέτα, την ελληνική επιλογή του `babel`, τις γραμματοσειρές του Beccari, το Ω κ.λπ., για να καταλήξει σήμερα στο πακέτο `xgreek` του Χ_εΛ^AT_εX. Το Χ_εΛ^AT_εX παρέχει μοναδικές ευκολίες, όπως χρήση γραμματοσειρών OpenType, αυτόματη εναλλαγή γλωσσών και κανόνων συλλαβισμού, κ.ά. Όλα αυτά τα πλεονεκτήματα του Χ_εΛ^AT_εX για τη στοιχειοθεσία ελληνικών παρουσιάζονται συνοπτικά στο παρόν άρθρο.

Χ_εΛ^AT_εX and Greek, by Apostolos Syropoulos — The relationship of T_εX with the Greek language started about 25 years ago, with the first Greek fonts created by Sylvio Levy. Since then, this relationship has continued with various packages, the `greek` option of `babel`, Beccari’s fonts, etc., to today’s `xgreek` package for Χ_εΛ^AT_εX. Χ_εΛ^AT_εX offers unique conveniences such as the use of OpenType fonts, automatic change of languages and hyphenation rules, etc. All these advantages of Χ_εΛ^AT_εX for the typesetting of Greek are presented briefly in this paper.

Όπως έχει αναφερθεί επανειλημμένα στις σελίδες του *Ευτύπου*, το Χ_εT_εX και κατ’ επέκταση το Χ_εΛ^AT_εX μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τη στοιχειοθεσία ελληνικού κειμένου.

Όμως με ποιο τρόπο αντιμετωπίζονται οι ιδιαιτερότητες της ελληνικής τυπογραφίας; Το πακέτο `xgreek` εμπεριέχει τα καλύτερα στοιχεία όλων εκείνων των εργαλείων που αναπτύχθηκαν εδώ και περίπου μία εικοσαετία. Πριν όμως παρουσιάσουμε όλες αυτές τις δυνατότητες, θα ήταν καλύτερα να παρουσιαστεί το έργο όλων εκείνων των ανθρώπων που με τον έναν ή τον άλλο τρόπο συνέβαλαν στη δημιουργία και στην εξέλιξη των εργαλείων αυτών.

1 Η ελληνική ψηφιακή τυπογραφία και το T_EX

Στα μέσα τις δεκαετίας του 1980, ο Sylvio Levy [1] σχεδίασε με το METAFONT τις πρώτες ελληνικές γραμματοσειρές για χρήση με το T_EX. Οι γραμματοσειρές αυτές ήταν τύπου Didot, κυρίως επειδή ταίριαζαν με τις κύριες γραμματοσειρές Computer Modern που χρησιμοποιεί το T_EX. Οι γραμματοσειρές αυτές είναι πολυτονικές και, λόγω του ότι τότε ήταν σε κοινή χρήση το ASCII, είχαν κωδικοποιηθεί ανάλογα. Με απλά λόγια, στη θέση των λατινικών χαρακτήρων είχαν μπει οι ελληνικοί και έτσι κάποιος πληκτρολογούσε λατινικούς χαρακτήρες στο αρχείο εισόδου για να λάβει ελληνικές γλυφές στην έξοδο.

Ένα ενδιαφέρον στοιχείο αυτών των γραμματοσειρών ήταν η πληθώρα των συμπλεγμάτων (πολλαπλών στοιχείων) με σκοπό την επίλυση του προβλήματος της αυτόματης επιλογής του «σ» ή του «ς» καθώς ο χρήστης έγραφε `swst` 'ος για να λάβει τη λέξη: σωστός. Όπως αναφέρει ο Φιλίππου [2], οι γραμματοσειρές του Levy αποτέλεσαν ουσιαστικά τη βάση για τη δημιουργία άλλων γραμματοσειρών όπως αυτές του Γιάννη Χαραλάμπους, και αργότερα του Claudio Beccari.

Στο μεσοδιάστημα, ο Pierre MacKay τροποποίησε και ελαφρώς ανέπτυξε τις γραμματοσειρές του Levy σύμφωνα την κωδικοποίηση beta code,¹ φτιάχνοντας έτσι το πακέτο `ibycus` [3]. Πιο συγκεκριμένα, ενώ για να γράψει κάποιος με τις γραμματοσειρές του Levy πρώτα πληκτρολογεί τον τόνο και μετά το φωνήεν, στην κωδικοποίηση beta code πρέπει να γίνει το εντελώς αντίθετο: ο χρήστης γράφει: `Miha'lhs` για να πάρει τη λέξη: Μιχάλης. Αν και οι γραμματοσειρές είναι απαραίτητες για τη στοιχειοθεσία κειμένου, στην περίπτωση του L^AT_EX απαιτούνται και μακροεντολές για τη σωστή στοιχειοθεσία ελληνικού κειμένου.

Λίγο αργότερα ο Γιάννης Μοσχοβάκης, αρχικά σε συνεργασία με τον Γιώργο Σπηλιώτη και αργότερα με τον Χρυσοβαλάντη Σφυράκη, και ο Κωστής Δρυλλεράκης παρουσίασαν τις συλλογές εργαλείων `greetex` [4] και `GreeKTEX` ή `kd`. Η συλλογή εργαλείων `greetex` μπορούσε να χρησιμοποιηθεί μόνο στο λειτουργικό σύστημα DOS και βασίστηκε στη δουλειά των Levy και Knuth για τη δημιουργία μεικτών γραμματοσειρών, δηλαδή γραμματοσειρών που περιείχαν γλυφές που αντιστοιχούσαν σε λατινικούς και ελληνικούς μονοτονικούς χαρακτήρες (αργότερα προστέθηκε και πολυτονική υποστήριξη). Από την άλλη, τα εργαλεία `kd` περιείχαν ειδικές κλάσεις εγγράφων για ελληνικά άρθρα, βιβλία κ.λπ. καθώς και αποκλειστικά ελληνικές πολυτονικές γραμματοσειρές βασισμένες στις γραμματοσειρές του Levy. Το μεγάλο μειονέκτημα της πρώτης προσέγγισης ήταν η εξάρτησή της από ένα συγκεκριμένο λειτουργικό σύστημα. Από την άλλη η δεύτερη προσέγγιση δεν έπασχε από αυτό το πρόβλημα αλλά για να λειτουργήσει σωστά απαιτούσε την εγκατάσταση ειδικών εργαλείων για την προετοιμασία ελληνικών εγγράφων, κάτι ιδιαίτερα απαιτητικό για μεγάλα ιδρύματα της εποχής (μιλάμε πάντα για τις αρχές της δεκαετίας του 1990).

¹Η κωδικοποίηση beta code χρησιμοποιούταν μέχρι πριν λίγο καιρό από το *Thesaurus Linguae Graecae*, ένα ερευνητικό κέντρο του University of California at Irvine. Το κέντρο αυτό, που ιδρύθηκε το 1972, συνέλεξε και ψηφιοποίησε τα περισσότερα κείμενα της ελληνικής γλώσσας από τον Όμηρο ως την πτώση της Πόλης το 1453 μ.Χ.

Το 1991 ο Johannes Braams [5] παρουσίασε το πακέτο **babel**, το οποίο αποτέλεσε την πρώτη σοβαρή προσπάθεια δημιουργίας ενός ενιαίου εργαλείου για την επεξεργασία πολύγλωσσου κειμένου με το LaTeX. Δυστυχώς οι πρώτες εκδόσεις του πακέτου δεν υποστήριζαν την ελληνική γλώσσα — πώς θα μπορούσε άλλωστε αφού υπήρχε το greektex και ήταν όλοι ευχαριστημένοι; Το 1996 διατέθηκε σε φίλους αλλά και ενδιαφερόμενους χρήστες η αρχική υποστήριξη για την ελληνική γλώσσα την οποία υλοποίησε ο συγγραφέας του παρόντος με τη βοήθεια του Braams. Το 1997 η ελληνική επιλογή του πακέτου **babel** ενσωματώθηκε επίσημα στο πακέτο. Το σημαντικότερο όμως ήταν πως το πακέτο **babel** αποτέλεσε αναπόσπαστο τμήμα κάθε διανομής του TeX και άρα ο καθένας πλέον μπορούσε να επεξεργάζεται ελληνικό κείμενο με το LaTeX. Με άλλα λόγια, υπήρχε πια ένα τυποποιημένο εργαλείο στοιχειοθεσίας ελληνικών που θα συμπεριλαμβανόταν σε κάθε διανομή του TeX.² Σημειώστε πως εκείνη την εποχή χρησιμοποιήθηκαν οι κανόνες συλλαβισμού του Χαραλάμπους καθώς και διάφορες ελληνικές γραμματοσειρές αλλά δεν υπήρχε ένα πλήρες σύνολο ελληνικών γραμματοσειρών.

Την ίδια περίπου εποχή ο Claudio Beccari δημιούργησε την οικογένεια γραμματοσειρών CB [7, 8]. Ο Beccari ήρθε σε επαφή με τον Σύλλογο Ελλήνων Φίλων του TeX, και έτσι μπόρεσε να δημιουργήσει τις πιο πλήρεις ελληνικές γραμματοσειρές για το TeX! Εκτός όμως από γραμματοσειρές, ο Beccari ανέπτυξε και κανόνες συλλαβισμού οι οποίοι βασίστηκαν σε αυτούς του Χαραλάμπους. Στη συνέχεια, οι γραμματοσειρές αλλά και οι κανόνες συλλαβισμού του Beccari αποτέλεσαν τη νέα βάση της ελληνικής επιλογής του πακέτου **babel**.

Οι κανόνες συλλαβισμού του Beccari είχαν κάποια λάθη τα οποία εντόπισε ο Φιλίππου και τα διόρθωσε. Μάλιστα προχώρησε ένα βήμα παραπέρα και δημιούργησε κανόνες συλλαβισμού για τα αρχαία, τα πολυτονικά νέα και τα μονοτονικά νέα ελληνικά [9]. Σύντομα οι κανόνες συλλαβισμού του Φιλίππου αντικατέστησαν αυτούς του Beccari και έγιναν οι προκαθορισμένοι κανόνες συλλαβισμού των ελληνικών. Μάλιστα οι ίδιοι κανόνες συλλαβισμού χρησιμοποιούνται πια από το X_ΛLaTeX αλλά και από το OpenOffice.org.

Μολονότι έγινε προσπάθεια να υιοθετηθεί η χρήση του Ω [10], εντούτοις επειδή υπήρχε το γνωστό πρόβλημα με τις γραμματοσειρές και επειδή δεν κατέστη δυνατόν να υπάρξουν πολλές γραμματοσειρές, η χρήση του ουσιαστικά ατόνησε. Πριν προχωρήσουμε, αξίζει να κάνουμε μια σύντομη παρουσίαση δύο συλλογών εργαλείων, οι οποίες όμως ποτέ δεν χρησιμοποιήθηκαν ευρέως. Η πρώτη είναι η συλλογή εργαλείων **antomega** του Alexey Kryukov, στο οποίο συμπεριλαμβανόταν οι κανόνες συλλαβισμού του Φιλίππου όπως τους είχα μετράτρέψει μηχανικά, για καθαρά ιδιωτική χρήση. Αργότερα έγινε φανερό ότι η μετατροπή είχε λάθη, τα οποία ευτυχώς ανακάλυψαν οι χρήστες του X_ΛLaTeX, και διορθώθηκαν με τη χρήση ενός προγράμματος του Peter Heslin.

²Επειδή αρχικά οι Έλληνες χρήστες του LaTeX δεν γνωρίζαν τις σχετικές εξελίξεις, ο Πρόεδρος Προκοπίδης και ο συγγραφέας έγραψαν ένα άρθρο, το οποίο δημοσιεύτηκε στο ηλεκτρονικό περιοδικό *magaz* και είναι διαθέσιμο από το URL: http://magaz.hellug.gr/08/07_GreekTeXFAQ.html, και το οποίο περιγράφει αναλυτικά την εγκατάσταση και την χρήση του πακέτου αυτού. Παράλληλα, σε ένα άλλο άρθρο [6], ο συγγραφέας περιέγραφε τις δυνατότητες του ίδιου εργαλείου.

Γύρω στο 2004 πάγωσε η ανάπτυξη του Ω , κυρίως λόγω διαφωνιών που αφορούσαν την πορεία παραπέρα ανάπτυξης. Έτσι ο Giuseppe Bilotta [11] ανέπτυξε το $\aleph$ (άλεφ, το πρώτο γράμμα του εβραϊκού αλφάβητου) το οποίο αποτελεί επέκταση και του Ω αλλά και του ε -TeX [12], μιας συντηρητικής επέκτασης του TeX. Μόλις το $\aleph$ συμπεριλήφθηκε στις διανομές του TeX, ο Bezos παρουσίασε τη συλλογή εργαλείων Mem, η οποία είναι η δεύτερη συλλογή εργαλείων στην οποία αναφερθήκαμε παραπάνω. Η Mem βασίστηκε σε προηγούμενη δουλειά που είχε σχεδιασθεί ειδικά για χρήση με το Ω . Το ενδιαφέρον σε αυτά τα δύο εργαλεία ήταν η αντιμετώπιση προβλημάτων όπως του μεσαίου β , θ και φ . Πιο συγκεκριμένα το πρόβλημα αφορά του πως όταν πληκτρολογούμε βιβλίο θα μπορούμε να λάβουμε την λέξη «βιβλίο» και όχι τη λέξη «βιβλίο». Σήμερα το πρόβλημα αυτό αντιμετωπίζεται εύκολα με την ενεργοποίηση κάποιων χαρακτηριστικών των γραμματοσειρών OpenType.

Ενώ λοιπόν συνέβησαν αυτά στο στρατόπεδο του Ω και των επιγόνων του, κάποιοι φανατικοί του TeX ανέπτυξαν εργαλεία που επιτρέπουν την επεξεργασία αρχείων κωδικοποιημένων στη κωδικοποίηση UTF-8 από το TeX.³ Ωστόσο, και αυτές οι προσπάθειες δεν λύσανε το πρόβλημα των γραμματοσειρών.⁴ Έτσι ενώ υπάρχουν χιλιάδες γραμματοσειρές TrueType, η χρήση τους δεν είναι άμεσα δυνατή ούτε με το Ω αλλά ούτε και με το TeX. Βέβαια για να είμαστε δίκαιοι, οι Συρόπουλος και Τσολομύτης [14] εξηγήσαν πώς κάποιος μπορεί να μετατρέψει όλες αυτές τις γραμματοσειρές σε μορφή κατανοητή από το TeX, αλλά και πάλι το αποτέλεσμα απαιτεί αρκετό κόπο και χρόνο. Παράλληλα, ο Χαλαράμπους με τον Plaise [15] παρουσίασαν μια μέθοδο χρήσης γραμματοσειρών TrueType με το Ω . Όμως και αυτή η μέθοδος χώλαινε μιας και στηριζόταν σε μία μετατροπή που πολλές φορές δεν λειτουργούσε. Έτσι, όταν εμφανίστηκε το XeLaTeX και φάνηκε πως έκανε αυτά που υποσχόταν, η μετάβαση στο νέο σύστημα ήταν σχεδόν μονόδρομος.

Μολονότι τα οφέλη από την χρήση του XeLaTeX είναι πολλά και σ' αυτό το κείμενο έγινε κάθε προσπάθεια για να γίνει αυτό φανερό, παρ' όλα αυτά κάποιοι αρνούνται πεισματικά να παρατήσουν τη χρήση του TeX/LaTeX και έτσι να κάνουν το επόμενο λογικό βήμα: την μεταπήδηση στο XeTeX/XeLaTeX. Ο βασικός λόγος για αυτή τη στάση μερικών έχει να κάνει με την *αδράνεια*: όπως έλεγε κάποτε ο Beccari, πολλοί άνθρωποι όταν μάθουν ένα εργαλείο αρνούνται να το αλλάξουν κύρια από φόβο της άγνοιας. Αν μάλιστα έχουν επενδύσει σ' αυτό, τότε είναι μάλλον απίθανο να δούμε αυτούς τους ανθρώπους να υιοθετούν ένα νέο εργαλείο ή και μια νέα ιδέα. Αυτός είναι και ο λόγος που η μεταπήδηση στο XeLaTeX δεν μπορεί να είναι εύκολη αλλά, δυστυχώς για αυτούς, είναι αναγκαία.

³ Αποτέλεσε σχετικά πρόσφατη εξέλιξη η δυνατότητα επεξεργασίας από το TeX αρχείων κωδικοποιημένων στη UTF-8 με ελληνικούς χαρακτήρες [13].

⁴ Στο μεσοδιάστημα ο Τσολομύτης ανέπτυξε την γραμματοσειρά Kerkis για χρήση με το LaTeX, ενώ σε συνεργασία με τον συγγραφέα αναπτύχτηκε ένας αλγόριθμος δημιουργίας αρχείων υποστήριξης ελληνικών γραμματοσειρών Type 1 για ας πούμε άμεση χρήση με το LaTeX.

2 Το πακέτο xgreek

Το πακέτο xgreek παρέχει όλες εκείνες τις δυνατότητες που παρείχε η ελληνική επιλογή του πακέτου babel συν τις δυνατότητες που παρείχαν διάφορα άλλα πακέτα, όπως το athnum. Με άλλα λόγια, όποιος έχει χρησιμοποιήσει τα εργαλεία αυτά δεν θα βρει κάτι νέο εδώ. Απλά εδώ θα γίνει μια σύντομη παρουσίαση όλων των δυνατοτήτων του πακέτου.

Το πακέτο παίρνει ένα προαιρετικό όρισμα το οποίο μπορεί αν είναι μία από τις λέξεις monogreek, polygreek και ancientgreek. Η λέξη monogreek είναι η προκαθορισμένη επιλογή και έχει ως αποτέλεσμα την ενεργοποίηση των κανόνων συλλαβισμού της γλώσσας που γράφουμε σήμερα. Παράλληλα ορίζονται ξανά κάποιες εντολές του L^AT_EX που χρησιμοποιούνται για την εμφάνιση λέξεων όπως *Κεφάλαιο*, *Βιβλιογραφία* κ.λπ., έτσι ώστε να εμφανίζουν μόνο λέξεις στα ελληνικά. Η επιλογή polygreek έχει ως αποτέλεσμα να ενεργοποιηθούν οι κανόνες συλλαβισμού της πολυτονικής εκδοχής της γλώσσας που μιλούμε. Προφανώς με την επιλογή αυτή όλες οι εντολές που παράγουν τις τυποποιημένες λέξεις, τις παραγουν τώρα στην πολυτονική ορθογραφία. Τέλος, με την επιλογή ancientgreek ενεργοποιούνται οι κανόνες συλλαβισμού της αρχαίας ελληνικής, ενώ παράλληλα οι εντολές που παράγουν τις τυποποιημένες λέξεις, παραγουν λέξεις που είναι όσο το δυνατό πιο αρχαιοπρεπείς. Επίσης κάθε επιλογή τροποποιεί την εντολή που στοιχειοθετεί την ημερομηνία.

Αν γράφουμε χρησιμοποιώντας τη μονοτονική γραμματική και θέλουμε να παραθέσουμε ένα χωρίο από τα γραπτά κάποιου αρχαίου συγγραφέα, τότε θα πρέπει να χρησιμοποιήσουμε την εντολή \setlanguage. Η εντολή αυτή παίρνει ως ορίσματα το όνομα μια γλώσσας της οποίας οι κανόνες συλλαβισμού είναι ήδη φορτωμένοι αλλά δεν είναι ενεργοί. Με την εντολή αυτή γίνονται ενεργοί. Για να επιλύσουμε το πρόβλημα αυτό μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε την εντολή \setlanguage σε ένα τοπικό πεδίο δράσης ως εξής:

```
\setlanguage{<γλώσσα>}
```

Εδώ η <γλώσσα> είναι το όνομα κάποιων κανόνων συλλαβισμού. Αν θέλετε να μάθετε ποιοι κανόνες συλλαβισμού είναι φορτωμένοι στο σύστημά σας, φτιάξτε ένα απλό αρχείο L^AT_EX, περάστε το από το L^AT_EX και αναζητήστε στο αρχείο ημερολογίου μια γραμμή σαν αυτή που ακολουθεί:

```
Babel <v3.7h> and hyphenation patterns for american,
ancientgreek, monogreek, greek, loaded.
```

Άρα σε αυτή την περίπτωση έχουν φορτωθεί μόνο τέσσερις κανόνες συλλαβισμού. Επίσης, προσέξτε ότι το greek αναφέρεται στην νεοελληνική με την πολυτονική γραφή. Τέλος, για να ενεργοποιήσουμε π.χ. τους κανόνες συλλαβισμού της αρχαίας ελληνικής, χρησιμοποιούμε την εντολή

```
\setlanguage{ancientgreek}
```

Οι εντολές \greeknumeral και \Greeknnumeral παράγουν αριθμούς στο ελληνικό αλφαριθμητικό σύστημα γραφής αριθμών. Μάλιστα η πρώτη εντολή τους χρη-

σιμοποιεί ψηφία σε πεζή μορφή ενώ η δεύτερη σε κεφαλαία μορφή όπως φαίνεται και στο παράδειγμα που ακολουθεί:

Εντολή	Αποτέλεσμα
<code>\greeknumeral{1996}</code>	,αλ'ιξ'
<code>\Greeknumeral{1996}</code>	,Αλ'ιξ'

Αν και το πρότυπο Unicode ορίζει ότι για το στίγμα υπάρχει πεζή (τ) και κεφαλαία μορφή (ξ), ορίζει επίσης πως μόνο η κεφαλαία μορφή θα πρέπει να χρησιμοποιείται για την αναπαράσταση αριθμών. Το ίδιο ισχύει και για το γράμμα κόππα (ι και ϑ) αλλά και το γράμμα σαμπί (λ και Λ). Αυτός είναι και ο λόγος που οι παραπάνω εντολές παράγουν, για τη συγκεκριμένη περίπτωση, σχεδόν το ίδιο αποτέλεσμα.

Η εντολή `\atticnum` παράγει αριθμούς στο ακροφωνικό σύστημα αρίθμησης:

Εντολή	Αποτέλεσμα
<code>\atticnum{9999}</code>	ϠXXXXϠHHHHϠΔΔΔΔΠΠΠΠ
<code>\atticnum{2010}</code>	XXΔ

Πριν χρησιμοποιήσετε αυτήν την εντολή σιγουρευτείτε ότι η γραμματοσειρά σας περιέχει τις απαραίτητες γλυφές για κάποιους ειδικούς χαρακτήρες όπως αυτοί που φαίνονται στην αναπαράσταση του 9999.

Οι εντολές `\grtoday` και `\Grtoday` εμφανίζουν την τρέχουσα ημερομηνία με τους αριθμούς εκφρασμένους στο ελληνικό αλφαβητικό σύστημα όπως φαίνεται παρακάτω:

Εντολή	Αποτέλεσμα
<code>\grtoday</code>	κβ' Δεκεμβρίου ,βθ'
<code>\Grtoday</code>	KB' Δεκεμβρίου ,BΘ'

Το περιβάλλον `enumerate` στο δεύτερο και τέταρτο επίπεδο χρησιμοποιεί τα γράμματα της αγγλικής για την αρίθμηση. Με την εντολή `\greekalph`, οι εντολές που παράγουν τις ετικέτες τροποποιούνται ώστε να παράγουν αριθμούς εκφρασμένους στο ελληνικό αλφαβητικό σύστημα γραφής αριθμών. Αν για κάποιο λόγο θέλουμε μόνιμα ή προσωρινά να επανέλθει το σύστημα στην προκαθορισμένη συμπεριφορά, τότε απλά πρέπει να χρησιμοποιήσουμε την εντολή `\nogreekalph`.

3 Το πακέτο **philokalial**

Το πακέτο `philokalial` σχεδιάστηκε από το συγγραφέα τούτου του άρθρου, ώστε να είναι εύκολη η χρήση της γραμματοσειράς *Philokalial* (Εικόνα 1). Η γραμματοσειρά αυτή βασίζεται στη δουλειά που έκαναν ο Ιωάννης Γαμβέτας και ο συγγραφέας ως μέρος της διπλωματικής εργασίας του πρώτου. Το θέμα της διπλωματικής εργασίας ήταν να δημιουργηθούν εργαλεία για τη στοιχειοθεσία των βιβλίων της *Φιλοκαλίας* με ψηφιακά μέσα. Το αποτέλεσμα της δουλειάς ήταν κάποιες γραμματοσειρές Type 1 αλλά και των κατάλληλων αρχείων υποστήριξης για χρήση αυτών των γραμματοσειρών με το Ω. Τυπικά η δουλειά τελείωσε κάποια στιγμή το 2004,

Περὶ ποιητικῆς αὐτῆς τε καὶ τῆς εἰδῶν αὐτῆς, ἥν τινα διώαμι
ἑκάστου ἔχα, καὶ πῶς δεῖ συνίστασθαι τοὺς μύθους εἰ μέλ-
λα καλῶς ἔξαι ἢ ποιήσας, ἔτι δὲ ἐκ πόσων καὶ ποίων ἐς
μορίων, ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τῆς ἄλλων ὅσα τῆς αὐτῆς ἐς μεθόδου,
λέγωμεν ἀρξάμενοι καὶ φύσιν πρῶτον ἀπὸ τῆς πρώτης.

Ἐποποιία δὲ καὶ ἡ τῆς τραγῳδίας ποιήσας ἔτι δὲ κωμῳδία καὶ ἡ
διθυραμβοποιητικὴ καὶ τῆς αὐλητικῆς ἡ πλείστη καὶ ῥαψωδικῆς πᾶσαι
τυγχάνουσιν ἔσαι μιμήσας τὸ σωόλον· ὁμοφώνουσι δὲ ἀλλήλων τρισίμ,
ἢ γὰρ τῷ ἐν ἑτέροις μιμεῖσθαι ἢ τῷ ἑτέρα ἢ τῷ ἑτέρως καὶ μὴ τὸν
αὐτὸν τρόπον.

Ὡς περ γὰρ καὶ ῥαψώμασι καὶ ὁμήμασι πολλὰ μιμοῦνται τιμες
ἀπαικάζοντες (οἱ μὲν [20] διὰ τέχνης οἱ δὲ διὰ συνηθείας), ἕτεροι δὲ διὰ
τῆς φωνῆς, οὕτω καὶ ταῖς εἰρημέναις τέχναις ἅπασαι μὲν ποιοῦν-
ται τῇ μίμησιν ἐν ῥυθμῷ καὶ λόγῳ καὶ ἀρμοσίᾳ, τῶν τοις δ' ἢ χωρὶς
ἢ μεμιγμένοις· οἷον ἀρμοσίᾳ μὲν καὶ ῥυθμῷ ῥαψώμεναι μόρον ἢ τε
αὐλητικὴν καὶ ἡ ῥαψωδικὴ καὶ εἴ τιμες [25] ἕτεροι τυγχάνουσιν ἔ-
σαι τοιαῦται τῇ διώαμι, οἷον ἡ τῆς συρίγγων, αὐτῷ δὲ τῷ ῥυθμῷ
[μιμοῦνται] χωρὶς ἀρμοσίας ἢ τῆς ὀρχηστῶν (καὶ γὰρ ἔτοι διὰ τῆς
ὀρχηστῶν ῥυθμῶν μιμοῦνται καὶ ἡθῆ καὶ πάθος καὶ πράξεις).

Εἰκόνα 1: Τυπικὴ ἔξοδος που παράγεται με τὴν χρῆσιν τοῦ πακέτου philokalía.

λλ	λλ	αμ'	άν	εμ	εν	γδ	γάρ	κτ	κατά
μτ	μετά	π	στί	θ	σθ	χ	σχ	τθ	τῶν
λχ	χρ	κθ	καί	σσ	σσ	δχ	δία	δ	ευ
δ	εὐ	δ	εὐ	ς	ου	ς'	ού	οὐ	οὐ
ς	οὐ	ς	οὐ	δ	εὐ	αι	αι	αἱ	αἱ
αἱ	αἱ	αἱ	αἱ	αἱ	αἱ	αὐ	αὐ	α	ει
εἱ	εἱ	ξ	όξ	ξ	όξ	ρ	ρ	ρ	ρ
ρ	ρ	λ	ήν	λ	ην	λ	ήν	λ	ήν
ω	υν	ώ	ύν	ς	στ	Λ	—	Μ	1Mo
μ	1μο	ς	1						

Εικόνα 2: Συμπλέγματα που υποστηρίζει η γραμματοσειρά Philokalìa.

αλλά η διπλωματική εργασία δεν κατατέθηκε ποτέ μιας και ο Γαμβέτας προτίμησε να παρατήρει την σχολή στην οποία φοιτούσε και ν' ασχοληθεί με αυτό που πραγματικά αγαπούσε: τις γραφικές τέχνες. Παρ' όλα αυτά, η δουλειά είχε γίνει και με το δεδομένο ότι ήταν δυνατό να συγχωνευτούν και οι γραμματοσειρές αλλά και τα αρχεία υποστήριξης σ' ένα αρχείο γραμματοσειράς OpenType, αποφάσισα να προχωρήσω στην υλοποίηση της γραμματοσειράς και στο σχεδιασμό ενός πακέτου για χρήση με το Xe_{La}TeX. Ένα τυπικό παράδειγμα χρήσης του πακέτου φαίνεται στην Εικόνα 1. Αν παρατηρήσετε προσεκτικά το κείμενο της Εικόνας 1, θα δείτε πολλά παράξενα γράμματα. Η αλήθεια είναι πως αυτό που έκανε ξεχωριστή την γραμματοσειρά που χρησιμοποιήθηκε για την εκτύπωση των βιβλίων της Φιλοκαλίας είναι τα πολλά συμπλέγματά της. Στον πίνακα της Εικόνας 2 φαίνονται όλα τα συμπλέγματα (πολλαπλά στοιχεία) της πρωτότυπης γραμματοσειράς συν μερικά που προστέθηκαν από εμένα αργότερα. Τα σύμβολα Λ και ς χρησιμοποιήθηκαν από τον Διόφαντο για να σημειώνει το σύμβολο της αφαίρεσης (ο Διάφαντος δεν σημείωνε αρνητικούς αριθμούς στα γραπτά του παρόλο που είχε επίγνωση της ύπαρξής τους) και μια άγνωστη ποσότητα, δηλαδή κάτι παρόμοιο με το x το οποίο χρησιμοποιούμε σήμερα σε διάφορες εξισώσεις. Επίσης τα σύμβολα Μ και μ χρησιμοποιήθηκαν από τον Διόφαντο για να συμβολίσει τη μονάδα, δηλαδή τον αριθμό 1. Σημειώστε ότι τα τέσσερα αυτά σύμβολα δεν περιέχονται στα βιβλία της Φιλοκαλίας, αλλά προστέθηκαν απλά επειδή κάποιος τα ζήτησε.

Το πακέτο μπορεί να φορτωθεί είτε με την προαιρετική παράμετρο `local`, δηλαδή την εξ ορισμού επιλογή, είτε με την προαιρετική παράμετρο `global`. Με την πρώτη ορίζεται απλά η εντολή `\textphlk` της οποίας το όρισμα στοιχειοθετείται χρησιμοποιώντας την γραμματοσειρά Philokalìa. Η δεύτερη επιλογή ορίζει την γραμματοσειρά Philokalìa ως τη βασική γραμματοσειρά του εγγράφου και επίσης ορίζει την εντολή `\textinit` η οποία παίρνει δύο ορίσματα — το πρώτο είναι το πρώτο γράμμα μιας λέξης και το δεύτερο τα υπόλοιπα γράμματα της λέξης —

και τα εμφανίζει όπως εμφανίζεται η λέξη *Περὶ* στην πρώτη αράδα της Εικόνας 1. Με άλλα λόγια, για την εμφάνιση της λέξης αυτής χρησιμοποιήθηκε η παρακάτω εντολή:

```
\textinit{\Pi}{\epi}
```

4 Κλάσεις χαρακτήρων

Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του X_YTeX, το οποίο δεν υπήρχει στο T_EX αλλά και σε κανένα άλλο σχετικό πρόγραμμα είναι οι *κλάσεις χαρακτήρων*. Η ιδέα πίσω από τις κλάσεις χαρακτήρων είναι ο ορισμός συνόρων στο αρχείο εισόδου στα οποία θα εισάγονται αυτόματα εντολές. Τα σύνορα προσδιορίζονται από το είδος των χαρακτήρων που χρησιμοποιούνται πριν και μετά. Για παράδειγμα οι χαρακτήρες που χρησιμοποιούνται στις γραφές της Άπω Ανατολής ανήκουν σε διαφορετική κλάση απ’ ό,τι οι χαρακτήρες που χρησιμοποιούμε στην Ευρώπη. Προφανώς μπορούμε να ορίσουμε μία νέα κλάση χαρακτήρων και έπειτα να καθορίσουμε ποιοι χαρακτήρες θα ανήκουν στην κλάση αυτή. Ένα όχι και τόσο τετριμμένο παράδειγμα χρήσης των κλάσεων χαρακτήρων είναι η αυτόματη επιλογή κανόνων συλλαβισμού σε ένα κείμενο που χρησιμοποιεί δύο ή περισσότερες γραφές π.χ. την ελληνική, την κυριλλική, την αραβική κ.λπ. Αντί να περιγράφουμε τις διάφορες εντολές που σχετίζονται με τις κλάσεις χαρακτήρων, θα δείξουμε πως μπορεί να υλοποιηθεί το συγκεκριμένο παράδειγμα κάνοντας χρήση όλων των σχετικών εντολών. Σε ό,τι ακολουθεί ας υποθέσουμε πως ετοιμάζουμε ένα εργαλείο για κάποιους που γράφουν ένα κείμενο στα ελληνικά με αρκετά αποσπάσματα σε κάποια άλλη ευρωπαϊκή γλώσσα που χρησιμοποιεί το λατινικό αλφάβητο.

Για καθαρά πρακτικούς λόγους θα δημιουργήσουμε ένα πακέτο το οποίο όταν φορτώνεται θα παρέχει την απαιτούμενη λειτουργικότητα. Πρώτα-πρώτα πρέπει να ειδοποιήσουμε το X_YTeX ότι θέλουμε να χρησιμοποιήσουμε κλάσεις χαρακτήρων (εξ ορισμού είναι απενεργοποιημένη η δυνατότητα χρήσης των κλάσεων). Αυτό μπορεί να γίνει με την παρακάτω ανάθεση:

```
\XeTeXinterchartokenstate = 1
```

Εκ πρώτης όψης τούτη η αριθμητική μεταβλητή δεν είναι σαν και αυτές που συναντήσαμε ως τώρα. Όμως στην πραγματικότητα αν έχουμε μια αριθμητική μεταβλητή μετρητής, τότε το πραγματικό της όνομα είναι \c@μετρητής. Με άλλα λόγια, οι εντολές που μάθαμε είναι απλά ένα ενδιάμεσο ανάμεσα στις εντολές που κατανοεί στο X_YTeX και σε εντολές που μπορεί εύκολα να χρησιμοποιήσει ο καθένας. Το επόμενο βήμα είναι ο ορισμός μιας νέας κλάσης χαρακτήρων η οποία θα περιλαμβάνει μόνο τα ελληνικά γράμματα. Επαναλαμβάνω ότι εξ ορισμού τα ελληνικά γράμματα ανήκουν στην ίδια κλάση χαρακτήρων με τα λατινικά, κυριλλικά κ.λπ. Ας δούμε λοιπόν πώς θα ορίσουμε τη νέα κλάση:

```
\newXeTeXintercharclass \greekLetter
```

Με την \newXeTeXintercharclass ορίζουμε μία νέα αριθμητική μεταβλητή στην οποία ανατίθεται ένας αριθμός μεγαλύτερος από το 3 και μικρότερος από το 256.

Ο αριθμός αυτός χαρακτηρίζει μία νέα κλάση χαρακτήρων. Εξ ορισμού ο αριθμός 0 χαρακτηρίζει την κλάση που περιέχει όλους τους χαρακτήρες πλην αυτών των γραφών της Άπω Ανατολής· ο αριθμός 1 χαρακτηρίζει την κλάση που περιέχει όλους τους χαρακτήρες των γραφών της Άπω Ανατολής· τέλος, οι αριθμοί 2 και 3 χαρακτηρίζουν κλάσεις που περιέχουν τα σύμβολα στίξης των γραφών της Άπω Ανατολής.

Τώρα πρέπει να ορίσουμε τους χαρακτήρες που θα είναι μέλη της συγκεκριμένης κλάσης. Για τον σκοπό αυτό χρησιμοποιούμε εντολές όπως αυτές που ακολουθούν:

```
\XeTeXcharclass ‘\α \greekLetter
\xeTeXcharclass ‘\β \greekLetter
. . . . .
\xeTeXcharclass ‘\ώ \greekLetter
```

Ο χαρακτήρας ‘ αν μπει ακριβώς πριν από έναν χαρακτήρα ή μία εντολή το όνομα της οποίας είναι αποτελείται από την αντιπλάγια (\) και μόνο ένα γράμμα, τότε αυτοί οι δύο ή τρεις χαρακτήρες αντιστοιχούν στο σημείο κώδικα του τελευταίου χαρακτήρα. Με άλλα λόγια, η σειρά συμβόλων ‘\α αντιστοιχεί στον αριθμό ~~~~03b1. Το κέρδος είναι πολύ απλά ότι δεν χρειάζεται να θυμόμαστε το δεκαεξαδικό σημείο κώδικα του κάθε χαρακτήρα. Όλες λοιπόν οι παραπάνω εντολές ορίζουν ότι οι χαρακτήρες με σημείο κώδικα ‘\α, ‘\β κ.λπ. θα ανήκουν στην κλάση χαρακτήρων \greekLetter.

Το επόμενο και τελευταίο βήμα είναι να προσδιορίσουμε τι θα συμβαίνει όταν πηγαίνουμε από ελληνικό σε αγγλικό κείμενο και τανάπαλιν. Για τον σκοπό αυτό πρέπει να χρησιμοποιήσουμε την εντολή \XeTeXinterchartoks. Η εντολή συντάσσεται ως εξής:

```
\XeTeXinterchartoks <κλάσηΑ> <κλάσηΒ> = {<εντολές>}
```

Η δε σημασία της είναι πως, αν το XeTeX καταναλώνει χαρακτήρες που ανήκουν στην <κλάσηΑ>, τότε αμέσως πριν καταναλώσει χαρακτήρες που ανήκουν στην <κλάσηΒ> θα εκτελέσει τις <εντολές>. Έτσι οι παρακάτω εντολές προσδιορίζουν τι συμβαίνει όταν πηγαίνουμε από ελληνικό σε αγγλικό κείμενο και τανάπαλιν:

```
\XeTeXinterchartoks 0 \greekLetter = {\setlanguage{greek}}
\xeTeXinterchartoks \greekLetter 0 = {\setlanguage{american}}
```

Τέλος, αν υποθέσουμε ότι ο κώδικας μας αποθηκεύτηκε στο αρχείο autohyph.sty, μπορούμε να τον φορτώνουμε με την παρακάτω εντολή:

```
\usepackage{autohyph}
```

5 Άλλα εργαλεία

Το πακέτο polyglossia του François Charette αποτελεί μια ολοκληρωμένη λύση στο πρόβλημα της στοιχειοθεσίας πολύγλωσσου κειμένου με το XeLaTeX. Το

πακέτο αποτελεί το ανάλογο του πακέτου `babel` για το X_YL^AT_EX και βασίζεται στο πακέτο `antomega`. Αυτή τη στιγμή το πακέτο μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τη στοιχειοθεσία κειμένου σε σχεδόν όλες τις ευρωπαϊκές γλώσσες αλλά και μη ευρωπαϊκές γλώσσες όπως τα τουρκικά, τα ταϊλανδέζικα, τα σανσκριτικά, τα περσικά, τα αραβικά, τα εβραϊκά κ.λπ. Η χρήση του πακέτου είναι σχεδόν μονόδρομος αν η κύρια γλώσσα του εγγράφου σας δεν είναι ούτε τα αγγλικά (η εξ ορισμού γλώσσα του T_EX) ούτε τα ελληνικά (η ελληνική επιλογή του πακέτου αποτελεί ενσωμάτωση των δυνατοτήτων του πακέτου `xgreek`). Ο ορισμός της κύριας γλώσσας του κειμένου μας γίνεται με την εντολή

```
\setdefaultlanguage[⟨επιλογές⟩]{⟨γλώσσα⟩}
```

όπου $\langle \text{γλώσσα} \rangle$ είναι μία λέξη που αντιστοιχεί σε κάποια υποστηριζόμενη γλώσσα και φυσικά $\langle \text{επιλογές} \rangle$ οι διάφορες προαιρετικές επιλογές. Μπορούμε να φορτώσουμε μία δεύτερη γλώσσα ως εξής:

```
\setotherlanguage[⟨επιλογές⟩]{⟨γλώσσα⟩}
```

Μάλιστα αν θέλουμε να έχουμε και τρίτη και τέταρτη γλώσσα, τότε απλά χρησιμοποιούμε την παρακάτω εντολή:

```
\setotherlanguages{⟨γλώσσα1⟩,...,⟨γλώσσαn⟩}
```

σε συνδυασμό με την εντολή

```
\setkeys{⟨γλώσσα⟩}{⟨επιλογή1⟩=⟨τιμή1⟩,...,⟨επιλογήm⟩=⟨τιμήm⟩}
```

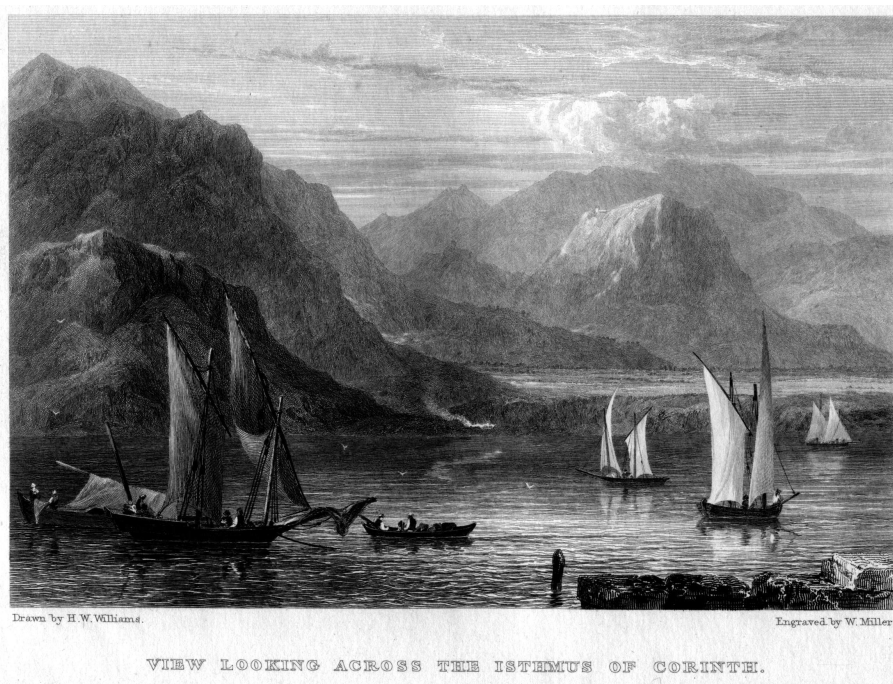
Όμως δεν θα επεκταθούμε παραπέρα καθώς μια πλήρη παρουσίαση των δυνατοτήτων του πακέτου ξεφεύγει από τα όρια του παρόντος. Τέλος αξίζει απλά να σημειώσουμε ότι αν θέλετε να γράψετε κείμενο σε κάποια γλώσσα της Άπω Ανατολής, μπορείτε να χρησιμοποιήσετε το πακέτο `xeCJK` του Sun Wenchang.

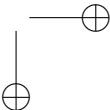
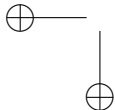
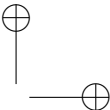
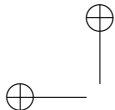
Αναφορές

- [1] S. Levy, “A family of public-domain Greek fonts.” In *Greek Letters: From Tablets to Pixels* (edited by M. S. Makrakis), pp. 217–220. Oak Knoll Press, New Castle, Delaware, USA 1996.
- [2] D. Filippou, “Typesetting Greek texts by T_EX and L^AT_EX.” *MAPS*, (12):93–96, 1994.
- [3] P. MacKay, “The Greek typeface Ibycus for T_EX.” In *Greek Letters: From Tablets to Pixels* (edited by M. S. Makrakis), pp. 221–229. Oak Knoll Press, New Castle, Delaware, USA 1996.
- [4] Ι. Τσούλος, «L^AT_EX». Περιοδικό *D.i.Li.ma. is a Linux magazine*, (1):24–28, Σεπτέμβριος–Οκτώβριος 2000.
- [5] J. Braams, “Babel, a multilingual style-option system for use with L^AT_EX’s standard document styles.” *TUGboat*, 12(2):291–301, 1991.

- [6] A. Συρόπουλος, «Ελληνικά στο L^AT_EX». Περιοδικό *D.i.Li.ma. is a Linux magazine*, (2):32–36, Νοέμβριος–Δεκέμβριος 2000.
- [7] C. Beccari, “The CB Greek fonts.” *Eutypn*, (21):1–13, 2008.
- [8] D. Filippou, “A discussion with Claudio Beccari, T_EXie and book lover.” *Eutypn*, (21):15–26, 2008.
- [9] D. Filippou, “Hyphenation patterns for Ancient and Modern Greek.” In *T_EX, XML and Digital Typography, Lecture Notes in Computer Science*, vol. 3130 (edited by A. Syropoulos, K. Berry, Y. Haralambous, B. Hughes, S. Peter and John Plaice), pp. 59–67. Springer, Heidelberg 2004.
- [10] Γ. Χαράλαμπος και J. Plaice, «Τὸ Ω καὶ τὰ ἐλληνικά, ἢ “ὁ ἄυλος αὐλός”». *Εὔτυπον*, (2):1–15, 1999.
- [11] G. Bilotta, “The $\aleph$ (Aleph) project.” *TUGboat*, 25(1):105–107, 2004.
- [12] NTS Team and P. Breitenlohner, “The ϵ -T_EX manual, Version 2.” *MAPS*, (20):248–263, 1998.
- [13] W. Lemberg, “Unicode support for the Greek LGR encoding.” *Eutypn*, (20):23–36, 2008.
- [14] A. Συρόπουλος και A. Τσολομύτης, «Γραμματοσειρές TrueType και L^AT_EX 2_ε». *Εὔτυπον*, (2):17–22, 1999.
- [15] Γ. Χαράλαμπος και J. Plaice, «Δεκαοκτὼ γραμματοσειρές Τρουτάιπ προτιμούν τὸ Ω». *Εὔτυπον*, (2):23–38, 1999.

Σ.τ.Ε. Το παρόν άρθρο αποτελεί μέρος του βιβλίου του συγγραφέα *Ψηφιακή τυπογραφία με το X_YL^AT_EX*, το οποίο θα κυκλοφορήσει μέσα στο 2010 από τις Εκδόσεις Επίκεντρο.

Instructions for Authors

Eὐτυπον (*Eutyp0n*), the journal of the Greek T_EX’s Friends Group, is published twice annually. The journal publishes articles on T_EX and its associated programs (such as Omega, X_YT_EX, BibT_EX, METAFONT, etc.), on T_EX formats (such as L^AT_EX, Lambda, ConT_EXt, etc.), as well as on typography in general. On occasion, the journal will reprint articles published elsewhere (in their original language or translated in Greek) with the written consent of the copyright holder of the original work.

Those who are interested in publishing their work in *Eutyp0n* should send the following:

- a brief abstract or synopsis between 100 and 150 words of their work in English and in Greek (in English only, if the author is a non-native speaker of Greek), and
- an electronic copy of their work (preferably written in L^AT_EX code)

to Apostolos Syropoulos (asyropoulos@gmail.com).

The article should be written in Greek or in English, although articles written in other languages will not be excluded from consideration.

Any photos/images accompanying the article should be submitted in jpeg or eps (encapsulated PostScript) format and with a resolution of no less than 300 dpi, in order to facilitate further processing and incorporation in the journal.

Articles submitted to the journal shall be reviewed by the journal’s Editorial Board whether they are suitable for publication. The Editorial Board will contact the author of the submitted article in case revisions or modifications are needed.

For more information, interested authors are asked to address their questions to the journal’s Editorial Board (at the aforementioned email address) or to visit the journal’s website: www.eutyp0n.gr.

Ὁδηγίες γιὰ συγγραφείς

Τὸ *Εὐτυπον*, τὸ περιοδικὸ τοῦ Συλλόγου Ἑλλήνων Φίλων τοῦ T_EX, κυκλοφορεῖ κάθε ἐξάμηνο. Στὸ περιοδικὸ δημοσιεύονται ἄρθρα σχετικὰ μὲ τὸ T_EX καὶ τὰ συγγενικά του προγράμματα (τὸ Ω (Omega), τὸ pdfT_EX, τὸ X_YT_EX, τὸ BibT_EX, τὸ METAFONT, κ.ἄ.), τὶς διάφορες φόρμες τοῦ T_EX (L^AT_EX, Λ (Lambda), conT_EXt, κ.ἄ.), καθὼς καὶ ἄρθρα γιὰ τὴν τυπογραφία γενικότερα. Περὶστασιακά, τὸ περιοδικὸ ἀναδημοσιεύει ἄρθρα ποὺ ἔχουν δημοσιευθεῖ ἄλλοῦ στὴν πρωτότυπη γλώσσα τους ἢ σὲ μετάφραση μὲ τὴν ἔγκριση τοῦ κατόχου τῶν πνευματικῶν δικαιωμάτων τοῦ πρωτότυπου ἔργου.

Ὅσοι ἐνδιαφέρονται νὰ δημοσιεύσουν ἐργασίες τους στὸ περιοδικό, θὰ πρέπει νὰ ἀποστείλουν:

- μία σύντομη περίληψη τῆς ἐργασίας τους (100–150 λέξεις) στὴν ἐλληνικὴ καὶ τὴν ἀγγλικὴ γλώσσα, καὶ
- ἓνα ἠλεκτρονικὸ ἀντίγραφο τῆς ἐργασίας τους (κατὰ προτίμηση σὲ κώδικα L^AT_EX)

στὸν Ἀπόστολο Συρόπουλο (asyropoulos@gmail.com).

Τὸ ἄρθρο θὰ πρέπει νὰ εἶναι γραμμένο στὰ ἐλληνικὰ ἢ στὰ ἀγγλικά, ἂν καὶ δὲν ἀποκλείεται ἡ δημοσίευση ἁρθρῶν καὶ σὲ ἄλλη γλώσσα.

Φωτογραφίες καὶ εἰκόνες ποὺ συνοδεύουν τὴν ἐργασία πρέπει νὰ ὑποβάλλονται στὴν μορφή ἀρχείων jpeg ἢ eps (encapsulated PostScript) καὶ σὲ εὐκρίνεια τουλάχιστον 300 dpi, ὥστε νὰ εἶναι εὐκόλη ἡ περαιτέρω ἐπεξεργασία καὶ ἐνσωμάτωσή τους στὸ περιοδικό.

Οἱ ἐργασίες ποὺ ὑποβάλλονται κρίνονται ὡς πρὸς τὴν καταλληλότητά τους γιὰ δημοσίευση ἀπὸ τὴν Συντακτικὴ Ἐπιτροπὴ, ἡ ὁποία ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸν συγγραφέα τῆς κάθε ἐργασίας στὴν περίπτωση ποὺ χρειάζονται διορθώσεις ἢ ἄλλου εἶδους μεταβολές στὸ κείμενο.

Γιὰ περισσότερες πληροφορίες, οἱ ἐνδιαφερόμενοι μποροῦν νὰ ἀπευθύνονται στὴν Συντακτικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ περιοδικοῦ (στὴν ἠλεκτρονικὴ διεύθυνση ποὺ δίνεται παραπάνω) ἢ στὸν ἴστοχώρο τοῦ περιοδικοῦ: www.eutyp0n.gr.

ISSN 9771108417007

9 771108 417007